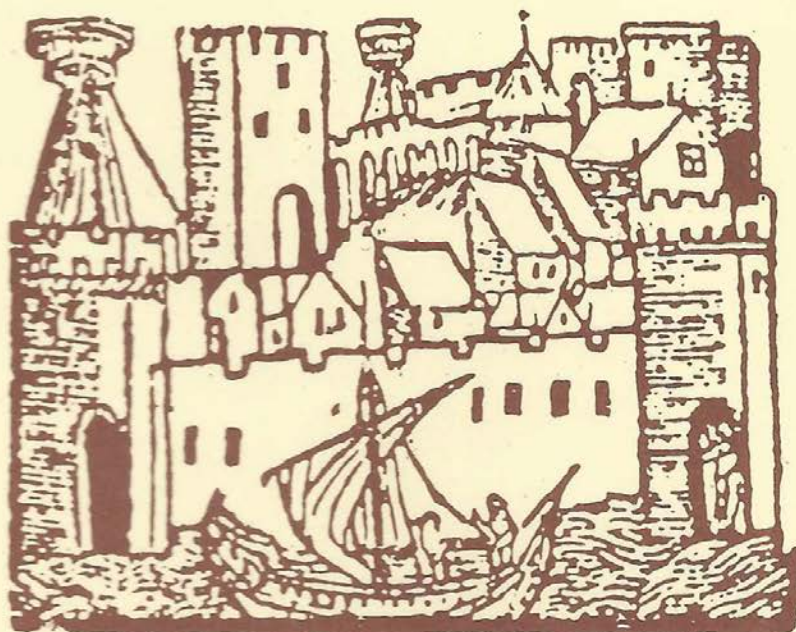

MIGUEL A. BAILA PALLARÉS

DESENVOLUPAMENT URBÀ A VINARÒS

CASTELLON DE LA PLANA
M.CM.LXXXX

SOCIEDAD CASTELLONENSE DE CULTURA
GEOGRAFIA I GEOLOGIA - V

DESENVOLUPAMENT
URBÀ
A VINARÒS

MIGUEL A. BAILA PALLARÉS

DESENVOLUPAMENT URBÀ A VINARÒS

CASTELLON DE LA PLANA
M.CM.LXXXX

ESTRATEGIA DE DESARROLLO URBANO

DESARROLLO URBANO

URBA

A VIVIENDAS

COPYRIGHT

1990

ISBN, (en trámite)

Dep. leg.: CS- n.º 394-90

Imprime: Gráficas Montañés

C/ Jorge Juan, 40 - Telf: (964) 21 37 39

12006-Castellón.

**Per a Joan Estupiñá,
en memòria.**

INTRODUCCIÓ

El terme de Vinaròs, situat a l'extrem nord-est del País Valencià, forma part, juntament amb els de Benicarló i Peníscola, d'una subcomarca plana, litoral, la gènesi de la qual es deu a l'aportació de materials quaternaris per part dels rius de la Sénia i Cérvol i la rambla de Cervera. Físicament aquesta subcomarca es perllonga cap al nord, almenys pels termes d'Alcanar i d'Ulldecona, ja al Principat. La Serra Grossa d'Irta al sud i el Montsià al nord clouen aquest Pla. Cap a l'interior el relleu es resol en un sistema d'esglaons i terrasses, que trenquen ràpidament la monotonia i preludien el turmentat paisatge de la resta del Maestrat. Els puigs de Benicarló i Vinaròs en són l'avançada més pròxima al mar.

Els terrenys són formats principalment pel raiguer de l'extrem oriental de les serralades ibèriques, que segueixen línies tectòniques encara dominades pel Montsià. A ponent dels puigs suara esmentats resten les terres més altes, ja dins els glacis d'erosió. El sector de llevant, que baixa suament cap a la mar, és fet de materials al·luvials plistocènics que acaben en una costa lleugerament espadada.

La situació de Vinaròs és força bona. Al bell mig d'un pla costaner, en una de les xarxes viàries més importants del país, que serveix aquesta zona litoral i uneix àrees de gran importància demogràfica i econòmica. Igualment, des de segles enrere, aquest espai va ser considerat com una de les portes de l'Aragó, per ésser una de les sortides naturals d'aquesta regió interior cap al mar. No obstant, les capitals més properes -Castelló de la Plana i Tarragona-, junt a les més importants i allunyades de València i Barcelona, han xuclat la influència i la relació socio-econòmica amb aquesta zona interior immediata.

Tanmateix, al si d'aquest espai litoral del nord del País Valencià i sud de Catalunya, s'han format una sèrie de centres comarcals de segon ordre que mantenen estretes relacions entre ells. Es poden citar com a més importants Tortosa (29.190 habitants l'any 1986), Amposta (15.131), Deltebre (10.187), Sant Carles de la Ràpita (10.273), Benicarló (16.848) i el propi Vinaròs (17.467). Conformen tots ells un autèntic avantpaís.

La influència de la ciutat que ens ocupa és evident sobre les comarques veïnes i la pròpia, al mateix temps que es perllonga cap a la província de Terol seguint la N-232 en direcció a Saragossa i vies adjacents, especialment en l'aspecte de recepció de població i no tant en les relacions de caràcter econòmic, car es tracta d'un espai força deprimat, envellit, en definitiva retut. Forma un extens rerapaís muntanyós.

L'erudit local Joan Borràs Jarque (1929, citem la reedició de 1979, p. 114) esmentava l'existència d'una primitiva població al Puig, indret estratègic situat a una certa alçada i retirat uns pocs quilòmetres de la línia de la costa, ço que li donava una major seguretat. L'existència d'aquest poblament era, doncs, coneguda des de feia temps, però fins fa ben poc no s'ha estudiat de manera sistemàtica, establint-ne l'emplaçament exacte i la cronologia.

El poblat es trobava situat al pujol on hi ha la creu del Calvari. A jutjar pels vestigis, tenia una extensió considerable, de prop d'un centenar de metres de diàmetre. A la campanya d'excavació que hi va tenir lloc a l'estiu del 1983, continuada en els anys següents, es va exhumar un tram de muralla de vint-i-un metres, amb altres murs adossats perpendicularment. A través del material ceràmic, podem saber que l'assentament es trobava en els segles V i IV abans de Crist en ple funcionament. En aquest sentit, Arturo Oliver (1987, pp. 96-125) ha fet una posta al día sobre els jaciments arqueològics de Vinaròs anteriors a la conquesta.

Es tractaria d'un poblat de vessant, car la major part pertany a l'aiguavés de l'est del pujol. El seu estratègic emplaçament permet de contemplar i controlar una àmplia panoràmica, que va des de la serra del Montsià, el delta de l'Ebre les serres del Turmell i Irta, fins al tòmbol de Peníscola i el Pla de Vinaròs-Benicarló. No gaire lluny d'aquest tossal s'alça, a migdia,

el jaciment també anomenat del puig, dins del terme de Benicarló, de característiques semblants, encara que millor conservat.

No sembla probable que aquest nucli tinguera cap mena de relació amb el primitiu Vinaròs, ni que els primers pobladors de la vila en fossen els seus descendents. És quasibé segur que el poblat ja no hi seria al segle I després de Crist, degut a que gran quantitat de poblats ibèrics van ser destruïts pels romans i els que van quedar es van romanitzar, no presentant aquest caràcters d'això. Per tant, existiria un buit considerable d'ençà la seua destrucció fins el segle XI, quan molt probablement l'alqueria de *Vinalaròs* ja estaria formada.

Tanmateix, l'existència d'una vila romana a la partida de la Closa, situada tot just al peu del Puig i a uns pocs centenars de metres del poblat ibèric, fa cavil·lar de seguida la possibilitat d'un trasllat després de la destrucció d'aquell darrer, cercant una situació més profitosa econòmicament i no valorant massa l'aspecte defensiu. Aquest jaciment ha proporcionat material superficial datable entre els segles I i IV, la qual cosa asseguraria, en part, una continuïtat de l'hàbitat. No obstant, fins el segle XI, en què sembla que es podia parlar amb certesa d'un poblament dispers musulmà al pla costaner, ¿què hi hauria?. Molt probablement va roman- dre despoblat.

Es pretén en el present treball analitzar l'evolució de l'espai urbà de Vinaros, des de la seua fundació com a vila a mitjan segle XIII fins a hores d'ara. Es distingeixen clarament dues parts: una purament històrica on es tracta d'explicar els trets més importants en la configuració de la vila moderna, encara que ens trobem en moltes ocasions amb la impossibilitat de poder contrastar documentalment determinats aspectes; en una segona part es fa una valoració dels canvis recents que han conformat la ciutat actual, molt especialment d'ençà 1960, data clau en l'evolució de l'entramat urbà i en molts altres aspectes. Aquesta darrera part, -el capítol quart en concret- és important, per haver estat viscuda recentment i per tractar-se del període en què s'han assentat les bases de la fesomia urbana del Vinaròs actual.

El nou Pla General d'Ordenació Urbana, aprovat al desembre de 1987, i del qual es fa un comentari en el capítol cinquè, vol anar esmenant dins

del possible els malifets urbanístics i dissenyar, en definitiva, el Vinaròs del futur, amb la creació d'un marc legal on els successius ajuntaments puguen reconduir l'hipotètic creixement de la ciutat per uns camins de racionalitat, eficàcia i pensant en el benefici de la comunitat.

La relació contínua amb els aspectes demogràfics i econòmics es demostra necessària i inevitable. Són, fet i fet, qüestions íntimament lligades al desenvolupament urbà i que ens ajuden, en definitiva, a comprendre'l millor. Espero, en tot cas, que aquest llibre serveixca per a despertar l'interés per diferents aspectes del nostre passat, immediat o llunyà, i com a estímul per a posteriors treballs més aprofundits, que ens puguen donar llum sobre tantes qüestions pendents com hi ha.

Abans de continuar, però, voldria palesar en aquestes pàgines una sèrie d'agraïments i deutes. En primer lloc als professors Vicent Rosselló i María Jesús Teixidor, per la seua lectura del text i les seues suggerències. També a Joan Bover, Vicent Ferrer i Arturo Oliver, per diversos motius. El meu agraïment, finalment, ha de ser especial envèrs Enric Forner, qui em va cedir dades i em va donar alguna informació.

1. ELS ORÍGENS I EL DESENVOLUPAMENT MEDIEVAL: SEGLES XIII, XIV I XV.

1.1. De l'alqueria musulmana a un recinte regular emmurallat.

El 29 de setembre de l'any 1241 va començar la "història" per a Vinaròs. En aquesta data es va fer l'atorgament de la Carta de Població a l'alqueria de *Vinalaròs* -conquerida el 1233 per Jaume I- per part de Gil d'Atrossillo, alcaid de Peniscola, a una cinquantena de pobladors i a fur de Saragossa (García-Gimeno, 1982, pp. 26 i ss.). Aquest document, en parlar d'una "alqueria", fa suposar que l'estructura urbana seria inexistent abans de la conquesta. Hi hauria com a màxim un cert poblament agrícola disseminat pel pla, com una unitat d'hàbitat i d'explotació rural musulmana depenent d'un centre estratègic i administratiu, el *castrum* de Peníscola.

Per tant, no sabem si la planificació es correspon amb l'establiment dels nous pobladors, però és prou versemblant. En tot cas, l'emplaçament sobre l'orla al·luvial espadada mostra alguna analogia amb la veïna Benicarló, car ambdues resten a la dreta i a una respectuosa distància del seu "riu sec": la rambla de Cervera i el riu Cérvol (Rosselló, 1984, p. 193). No obstant, Vinaròs es trobava més prop de la línia de costa.

El que la població es trobava disseminada explicava que tot aquest espai pla fóra gradualment conreat, tot canviant i humanitzant el paisatge. Cal pensar que els àrabs van aprofitar la bona situació de la zona, la fertilitat del seu terreny. Tot això ben bé va poder esdevenir d'ençà el segle XI. No hi ha, certament, cap document escrit que ho recolze, encara que sí que s'han trobat fragments de ceràmica musulmana datable als segles XI i XII. En aquest sentit, en un treball recent André Bazzana i Pierre

Guichard (1987, pp. 40-50) introdueixen tot una sèrie d'elements de reflexió, en relació amb les estructures del poblament i l'organització de l'espai en l'època musulmana a les terres valencianes. La pròpia existència de la "Torreta dels Moros" -el topònim és ben simptomàtic-, a la vessant oriental del Puig, és una qüestió encara per esbrinar, així com les troballes a la partida dels Racons.

La conquesta del segle XIII va suposar una profunda remodelació territorial, car els cristians van introduir els seus propis esquemes d'organització. Aquestes noves directrius es van plasmar en la creació de centres de poder, instruments de control del territori, que va quedar articulats per aquesta nova xarxa de nuclis. Era evident la interconnexió entre el nou desenvolupament del poblament i la reestructuració del sistema de comunicacions, tant marítimes com terrestres. En aquest sentit, tal com expliquen alguns autors (Barceló-Domingo-Teixidor, 1984, p. 68), des de Peníscola -autèntica plaça forta- cap al sud, només Morvedre podia ser considerat com altre centre inexpugnable. Entre ambdues, únicament Borriana constituïa un port marítim d'alguna importància. No va ser casual que la conquesta del Regne començara amb el setge d'aqueix darrer nucli. Els cristians van crear un sistema de cabotatge, que unia el port fluvial de Tortosa amb la ciutat de València. D'aquesta manera van sorgir Vinaròs, Benicarló, Benicàssim, Castelló, Vila-real, Nules, Almenara i el Puig.

Quant a l'aspecte morfològic, la ciutat medieval tenia característiques pròpies. En general, per necessitats defensives, la veïem situada en indrets difícilment expugnables. Tenim els exemples propers de Peníscola i Morella. Tanmateix, Vinaròs es troba emplaçat en un terreny pla, per això la necessitat imperiosa de construir-hi les muralles. La urbanística medieval no va desconèixer tampoc un sistema de planificació antic com el mateix món: la ciutat traçada a llinyol, quadriculada, ortogonal. No podien faltar aquests tipus a l'Edat Mitjana, que també es va veure en la necessitat de crear ciutats *ex novo* -com el cas de Vinaròs, quasi amb tota seguretat- per raons de colonització, repoblació, etc.

El cas més conegut de tot l'urbanisme medieval planificat és el de les bastides franceses, situades en terres aquitanes, que seguien traçats regulars en tauler d'escacs. No obstant, el grup que més ens interessa el trobem al propi País Valencià. A la regió de Castelló hi ha un grapat de pobles

i ciutats, el nucli central dels quals conserva, per la llei de la persistència del plànol, la perfecta regularitat del seu traçat primitiu. En aquest sentit tal com explica Vicent Rosselló (1987, p. 524), els exemples més perfectes de viles planificades i alçades generalment *ex novo*, van ser fundacions de Jaume I i els seus immediats successors, quasi totes en el camí meridional litoral (nou o restablert). Nules, Vila-real i Almenara, de planta allargada, s'oposarien en certa manera a les plantes quadrades de fundació senyorial, com Vinaròs o Benicarló. En tots aquests casos es podia evocar l'utopia prerenaixentista de Francesc Eiximenis, que concretava l'ideal d'una "ciutat bella i ben edificada" en la seua ortogonalitat, fortificació, plaça central, carrers rectes, etc.; en un intent de la bellesa racional, que en el segle XIV es va imposar amb el nou esperit urbà mediterrani.

El traçat urbanístic de Vinaròs, al llarg de l'època medieval, es corresponia amb aquesta planificació regular. Es tractava d'un nucli menut -d'una hectàrea, més o menys- que va tenir una evolució no gaire esponerosa al llarg dels primers segles. En aquest sentit, resulta pràcticament impossible escatir quina estructura urbana podia haver tingut el nucli musulmà preexistent, l'alqueria, i fins a quin punt va poder modificar el nou traçat planificat que s'hi va establir amb la repoblació. No tenim tampoc dades demogràfiques, és a dir, no sabem quina població hi hauria abans i després del procés repoblador. La seua estructura no era la típica de plànol quadriculat a l'estil dels antics campaments romans. Vinaròs tenia un únic carrer principal, amb la plaça al seu extrem nord-oest. Potser tingués més relació aquest traçat amb carrer central únic, que travessava el recinte medieval, amb el de Castelló de la Plana (Burriel, 1971, pp. 202 i ss.).

L'embrió de la trama urbana de Vinaròs -del nou nucli planificat- podriem situar-lo a l'actual carrer de Sant Joan, per tractar-se del més ample dels que es van formar aleshores; amplària que queda establerta per la pròpia persistència del plànol, car roman així a hores d'ara. Endemés, s'hi van instal·lar les primeres dependències municipals després de la conquesta. A partir d'aquests primers grups de cases s'anirien formant els carrers que avui reben els noms de Puríssima, Sant Isidre, Sant Vicent, Sants Metges, Rosser i Sant Jaume, situats a ambdós costats del perpendicular carrer Major.

Aquest nucli primigeni es localitzaria al bell mig del camp, no sabem si sense cap mena de protecció defensiva. Es trobaria prou més prop del mar que no ho està ara, ja que ha pogut detectar-se una tendència a retirar-se'n. Gómez Sanjuán (1981 i 1987) argumenta que l'actual plaça de Sant Agustí i els edificis del Mercat i Auditori conformarien la platja-port del Vinaròs medieval; s'ha pogut comprovar-hi l'existència d'un rebliment, incloent-hi la plaça de Sant Valent, on començaria el pendent. En relació amb això, sembla que els agustins van gaudir del dret d'ancoratge ja des del segle XVI. El tipus d'economia seria més agrícola que no pas mariner. En les zones de secà, més allunyades, dominarien els típics conreus mediterranis; mentre que en les de regadiu, a l'entorn del nucli de població i amb l'extracció d'aigua mitjançant sínies, assolirien una major presència els cultius d'horta i fruiters.

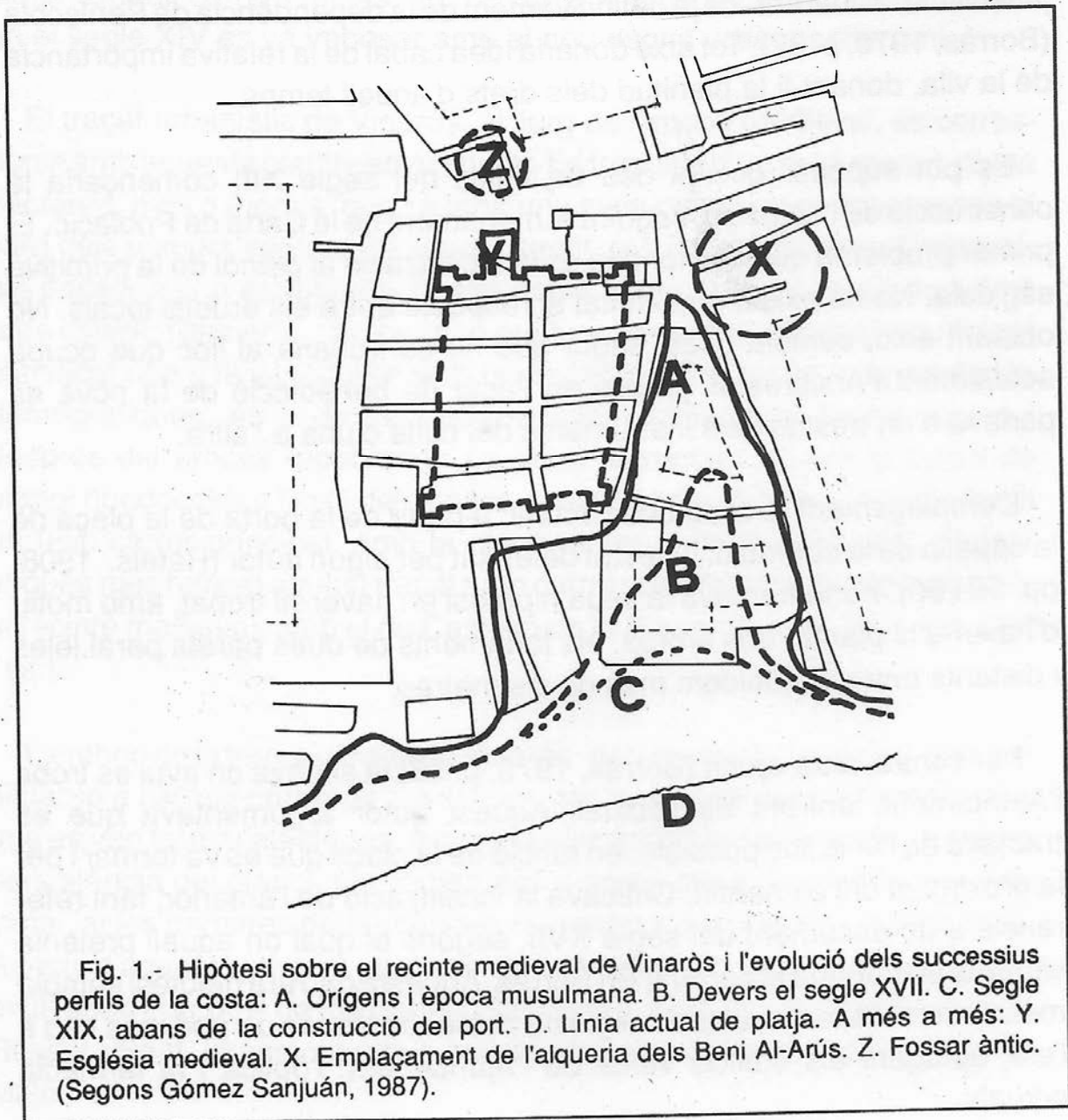
Jaume I es va trobar el 1233 amb un escampall de població -l'alqueria- quan va conquerir Peníscola el dotze de setembre, fent el propi amb els actuals Benicarló i Vinaròs. Vuit anys després li va atorgar la Carta-Pobla. Encara al segle XIII estava documentat el forn de coure pa, situat al xamfrà format pels actuals carrers de Sant Joan i Major. En un document del quinze de setembre de 1294, atorgat pe Guillem de Solanes, es donava compte de la permuta efectuada entre Jaume II i el Mestre de l'Orde del Temple, per la qual feia donació al Rei de la vila de Tortosa i d'altres llogarets del seu terme. A canvi, Jaume II va donar a la milícia del Temple el Castell i la Vila de Peníscola, les seues aldees de *Benigasló* i *Vinalaròs* i d'altres llocs (Borràs, 1979, p. 28).

Un altre document del 29 de febrer de 1299 feia constar ja el Fur de València, mentre que recordem que la Carta-Pobla donava a Vinaròs el de Saragossa. Efectivament, quan Vinaròs va passar a poder de Jaume I, València encara era musulmana. Conquerida el 1238, cinc anys després, el Rei es va ocupar de donar-li furs propis, els més humans, populars i avançats d'aquell temps. El cèlebre i reputat Codi Foral de València va quedar redactat l'any 1250 i revisat el 1270.

Va ser curt el domini del poderós Orde Tèmpler sobre Vinaròs. Al cap de tretze anys, al desembre de 1307, el propi Jaume II, poc satisfet de la permuta realitzada i coincidint amb el gran desprestigi de l'Orde -que desa-

pareixeria com a tal el 1311-, va resoldre arravatar-li els territoris cedits uns anys abans. Així, doncs, Vinaròs va tornar sota el domini directe del Rei.

Tanmateix, l'any 1314 va passar a mans dels hospitalers. Precisament Hug de Folcalquer, mestre de l'Hospital i senyor de la vila -que era cap de comanda de l'Orde- bastiria "els forts murs i valls cavats a la penya" formant un quadre de 235 braces (uns 413 metres), per a resguardar-la del *mal vezino de los Alfaques*, és a dir, dels pirates (Rosselló, 1984, p. 193). No obstant, el primer document que citava els murs era una sentència arbitral donada a Morella al juny de 1311. Aquesta tractava d'un plet que

tingueren Vinaròs i Benicarló contra Peníscola, en el qual es parlava de la conservació de les muralles; es feia esment tant a les de Benicarló com a les de Vinaròs, podent deduir que ja hi serien abans de la data del document. ¿Hi va existir un emmurallat més senzill en el segle XIII?

El 22 de juliol de 1319 va tenir lloc la fundació de l'Orde valencià de Montesa que va esdevenir "senyor" de Vinaròs, i continuaria essent-ho per espai de cinc segles i mig. El que en va ser tercer Maestre, Pere de Thous, bon coneixedor d'aquestes terres i els seus problemes, va concedir el 1359 a Vinaròs i Benicarló la jurisdicció pròpia, amb el *mer i mixt imperi*, manant delimitar els termes i fent-hi col·locar els signes propis de la jurisdicció, alliberant-los ja definitivament de la dependència de Peníscola (Borràs, 1979, p. 37). Tot això donaria idea cabal de la relativa importància de la vila, donant-li la plenitud dels drets d'aquell temps.

Es pot suposar que ja des de finals del segle XIII començaria la construcció de l'església, seguint el manament de la Carta de Població. El primer problema que es planteja és la localització al plànol de la primitiva església. No ha existit unanimitat al respecte entre els erudits locals. No obstant això, sembla quasi segur que no es trobaria al lloc que ocupa actualment l'Arxiprestal, ja que en l'acte de benedicció de la nova es parlava d'un trasllat dels instruments del culte d'una a l'altra.

L'emplaçament al costat de l'actual, a partir de la porta de la plaça de la capella de la comunió, ha estat defensat per algun autor (Rafels, 1908, pp. 59 i 60). Fonamentava la seua hipòtesi en haver-hi trobat, amb motiu d'haver-s'hi plantat uns arbres, els fonaments de dues parets paral·leles i distants entre sí quelcom més de sis metres.

Per contra, altre erudit (Borràs, 1979, p. 55) la situava on avui es troba l'Ajuntament, enfront de l'actual. Aquest autor argumentava que es tractava de l'únic lloc possible, en funció de la plaça que es va formar i per la proximitat del cementiri. Criticava la localització de l'anterior, fent referència a un document del segle XVII, segons el qual on aquell pretenia situar-la es trobaria el carrer d'En Borràs. Aquesta darrera hipòtesi sembla més encertada, encara que l'església potser es trobés un poc més cap a l'est, aplegant els edificis veïns de l'Ajuntament: l'òptica i la farmàcia actuals.

El cementiri es localitzava clarament fora de les muralles, més o menys en l'illa de cases que actualment ocupa l'edifici de Correus. La pròpia disposició del carrer de Sant Ramon, en forma de L, tindria el seu origen en l'existència d'aquest recinte. L'actual plaça del General Jovellar, que el separaria del llenç occidental de la muralla, durant molts anys va ostentar el topònim ben simptomàtic de Fossar.

Ja al segle XIV, els habitatges formarien diversos carrers i el recinte medieval pròpiament dit estaria ja constituït i consolidat. El clos tendria una forma aproximadament quadrada. L'historiador Martí de Viciano (1563, II, p. 145), que va conèixer els murs, indicava que tenien un contorn de 235 brases, estaven construïts en paret seca i comptaven una torre a cada vèrtex. En aquest sentit, recentment s'ha publicat un interessant treball (Gómez Sanjuán, 1987, pp. 325-343), on es planteja una hipòtesi raonada sobre el desenvolupament urbà de Vinaròs, en especial al llarg dels primers segles.

La vila es trobava rodejada d'un vall excavat a la roca, de secció trapezoidal, que travessaria mitjançant els dos ponts de les dues portes d'accés. Part d'aquest clot es desenrotllaria al llarg dels actuals carrers de Sant Tomàs i Socors, que en un principi van rebre el significatiu topònim de vall. La situació exacta del sot a la part meridional la podem conèixer ja que, en realitzar-se ara fa uns anys unes obres al carrer del Socors, va aparèixer al subsòl un arc de paret seca, de mig punt, recolzat directament en uns fonaments excavats a la terra. La seua construcció va tenir lloc entre els segles XVI i XIX, per a salvar-hi el punt dèbil que representava el rebliment de la vall i així poder construir-hi damunt.

Les xifres del quadre 1 permeten una aproximació a l'evolució de la població al llarg dels segles XIV i XV. No obstant, hem de tenir en compte que es tracta d'una font indirecta, de tipus fiscal, i que per tant no guarda relació exacta amb la realitat demogràfica. Tal com explica Enric Guinot (1988, p. 230), es refereix a l'impost del morabatí o monedatge, que ha estat utilitzat en la pràctica totalitat dels treballs sobre demografia medieval valenciana. Per suposat, no té massa sentit intentar fer la conversió de focs en persones.

Quadre 1

Evolució de la població a l'època medieval (segles XIV i XV) en focs.

Anys	Vinaròs	Benicarló	Peníscola	Sant Mateu
1320	90	200	250	900
1363	82	175	145	716
1429	110	176	284	756
1438	113	225	214	399
1492	118	212	117	271
1510	173	232	110	279

Font: Guinot, 1988, pp. 244-245.

Tanmateix, sí que es poden apuntar algunes coses, amb totes les precaucions que es vullgen, així com fer comparacions. En primer lloc la tendència a la pèrdua de població, ja al llarg d'eixos segles, de les viles de Sant Mateu i Peníscola, en especial la primera, autèntic cap comarcal aleshores d'aquests corredors del Maestrat; potser una decadència del comerç de la llana justificaria la davallada.

Per la seua part, Benicarló va mantenir, fet i fet, una certa estabilitat poblacional, encara que amb una lleugera tendència a créixer. Finalment, Vinaròs també presentava una població estancada, i només en les dècades de finals del segle XV i principis del XVI es va detectar un creixement molt esponerós, de quasi un 50% en un parell de decennis, difícil de creure. No obstant, els 173 focs de 1510 es podien relacionar amb els 328 de 1565, permetent apuntar un augment demogràfic important en Vinaròs al llarg del segle XVI, que explicaria la formació dels ravals, tal com veurem en el següent capítol.

1.2. Localització de torres i carrers. Problemes de toponímia.

Pareix que no hi ha dubtes en la distribució general de les torres i els carrers, però en la seua denominació exacta les coses no estan del tot clares. Intentem, doncs, aclarir-ne primer les qüestions toponímiques. Sembla que els que prenen Borràs (1979, p. 56) com a font, anomenen a la torre que es trobava al vèrtex nord-oest d'En Borràs; mentre que els qui ho fan en Rafels (1908, p. 57) l'anomenen d'En Cifré.

El professor Rossello (1969 I i 1984) va prendre la seua informació de Sarthou (1915), que la devia a Rafels; el que no sabem, ara per ara, és en qui va beure aquest darrer. Borràs indica que el seu guia va ser un llibre manuscrit de l'any 1571 sobre classificació de finques, que es guardava a l'arxiu parroquial; malauradament, aquest llibre no l'hem pogut localitzar, car sembla que va ser cremat durant la guerra civil; només ens queda la transcripció que en fa aquest darrer autor.

Altre autor argumenta que la torre es va denominar d'En Borràs, perquè el carrer on es trobava tenia el mateix nom o viceversa; que la torre va ser coneguda com d'En Cifré, perquè hi va viure el cavaller del mateix nom a principis dels segle XV, segons cita d'Escolano (1611) (Gómez Sanjuán, 1980). Possiblement, doncs, es va conèixer com a torre d'En Cifré des de principis del segle XV i, més tard, formant-se el carrer definitivament, va prendre el nom d'En Borràs. Ambdós topònims, per tant, serien igualment vàlids.

L'altra torre que planteja dubtes toponímics és la del vèrtex nord-oriental. Borràs (1979, p. 55) la denominava Jaumeta; Rafels (1908, p. 57), per la seua part, *la Chuana*. Rosselló (1969 i 1984) l'interpreta com a Jussana, és a dir, "de Baix", localitzant-la prop del mar, on efectivament seria. Finalment, Joan Bover (1980) cita uns documents de l'arxiu municipal, tots ells referits a l'any 1702, en els quals es anomenada Na Juana. Fet i fet, les denominacions de Jaumeta o Jussana podrien ser correctes.

Comentades aquestes qüestions toponímiques, diguem que on avui es troba el carrer Socors hi havia un llenç de muralla que anava en direcció SE-NO. Al vèrtex sud-oest es trobava la torre de Migdia, en realitat de ponent. D'aquí el mur se n'anava en direcció a la mar fins a l'altre vèrtex, ja passat el carrer de Sant Joan, on era la torre dels Alfacs. D'aquesta partia un altre llenç en direcció nord-est cap a la torre Jaumeta o Jussana, avui al carrer Sant Tomàs. Un nou mur, tot al llarg d'aquest darrer carrer, finalitzava a la torre d'En Borràs o d'En Cifré, coincidint amb l'actual capella de la comunió, i més exactament amb el seu altar major. Finalment, un altre mur en direcció sud-oest tancava el recinte per la torre de Migdia.

A la vila emmurallada només es podia accedir per dues portes, anomenades d'Avall, la que estava de cara al mar, i d'Amunt, la de cara a

ponent (Borràs, 1979, p. 56). L'autor les situava una a cada extrem de l'actual carrer Major. No obstant, l'existència de les travesses de Sant Joan i Sant Vicent fa cavil·lar també en la possibilitat de què s'hi trobaren altres portes d'accés, potser secundàries. Endemés, ja al segle XVI tenim que el raval de Càlig neixeria front la hipotètica porta de la travessa de Sant Vicent, mentre que el raval dels Femers -l'actual plaça de Sant Antoni- ho faria front a la de Sant Joan.

Els carrers secundaris, perpendiculars al Major, acabaven a les muralles de Sant Tomàs i Socors; aleshores no tenien sortida per aquests costats, ja que l'emmurallat era cec. La plaça es trobava a ponent del recinte, presidida per l'església. L'estructura medieval, excepció feta precisament de la plaça que va canviar substancialment la seua fesomia amb la construcció de la nova església, roman prou semblant al seu traçat original, ben entès que en enderrocar-se les muralles l'espai es va aprofitar per a construir-hi edificis. La correspondència dels carrers d'aleshores és: carrer d'En Borràs (actual placeta on és la Capella de la Comunió), de l'Hospital (de Sant Jaume), de l'Arc o Portalet (del Roser), de Na Jaumeta (dels Sants Metges) -que tenia un portell al Vall-, de la Cordera (de Sant Roc), d'En Cabanes (de Sant Vicent), de la Presó (de Sant Isidre), d'En Prima (de la Puríssima), dels Alfacs (de Sant Joan).

La toponímia que manegem resulta ser prou descriptiva. Tinguem en compte, tanmateix, que aquests topònims pertanyen a un llibre manuscrit de cadastre de finques de l'any 1571, que Borràs va emprar en la seua obra. Així, doncs, de l'època pròpiament medieval (segles XIII, XIV i XV) no en coneixem amb cap certesa els noms dels carrers. De vegades, prenien el nom d'algun edifici important que s'hi trobava, per la qual cosa hem d'imaginar que la denominació neixeria amb la instal·lació de l'edifici significatiu al carrer. Els que portaven noms de persones, probablement es tractava de prohoms de la vila, que ocupaven càrrecs. En aquest sentit, teniem els Pere Cabanes, Onofre Prima, Pere Borràs i d'altres, que van detentar càrrecs municipals al llarg del segle XVI. Si la relació entre personalitats locals i noms de carrer fos certa, aquestes denominacions serien de la segona meitat del cinc-cents.

Els habitatges del recinte medieval estarien formats per planta baixa, on es deixarien els atifells per al treball del camp inclòs el bestiar, un primer

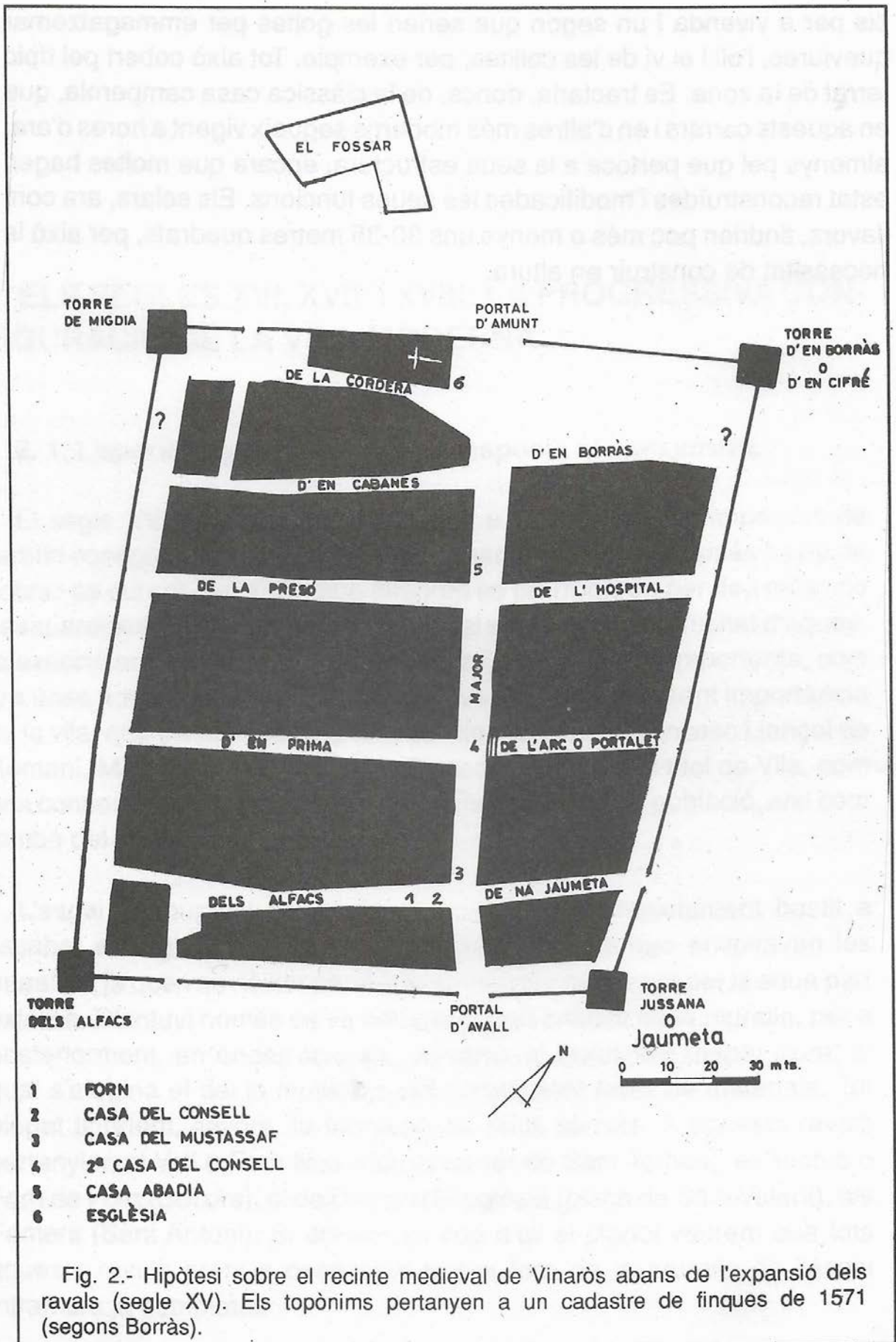
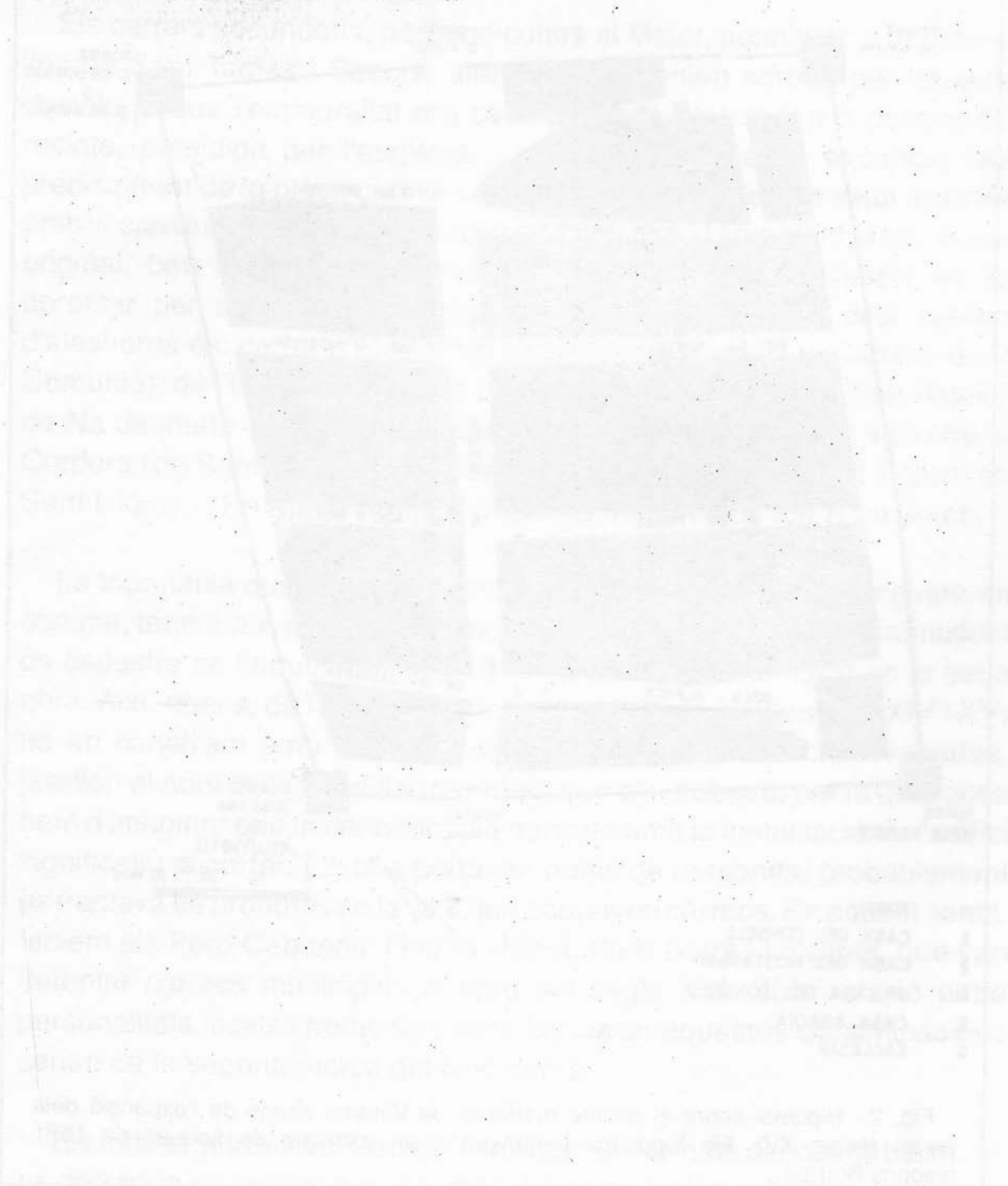

Fig. 2.- Hipòtesi sobre el recinte medieval de Vinaròs abans de l'expansió dels ravals (segle XV). Els topònims pertanyen a un cadastre de finques de 1571 (segons Borràs).

pis per a vivenda i un segon que serien les golfes per emmagatzemar queviures, l'oli i el vi de les collites, per exemple. Tot això cobert pel típic terrat de la zona. Es tractaria, doncs, de la clàssica casa camperola, que en aquests carrers i en d'altres més moderns segueix vigent a hores d'ara, almenys pel que pertoca a la seua estructura, encara que moltes hagen estat reconstruïdes i modificades les seues funcions. Els solars, ara com llavors, tindrien poc més o menys uns 30-35 metres quadrats, per això la necessitat de construir en altura.

2. ELS SEGLES XVI, XVII i XVIII: LA PROGRESSIVA CONFIGURACIÓ DE LA VILA MODERNA.

2. 1. L'aparició dels ravals com a resposta al creixement.

El segle XVI va començar fiscalment a Vinaròs amb la imposició de l'arbitri conegut amb el nom de "sisà". L'esmentat impost només havia de cobrar-se durant deu anys, que després es prorrogaren per deu més i no desapareixeria ja fins els darrers anys del segle XVIII. La finalitat d'aquesta exacció era construir la nova església i d'altres obres importants, com ara unes noves muralles. Tot això donava idea de la creixent importància de la vila, que s'escampava ja fora del clos. En 1540 Francesc Llançol de Romaní, Mestre de Montesa, va concedir a Vinaròs el títol de Vila, com una conseqüència lògica del fort creixement de la seua població, així com també del comerç i la indústria.

L'espai emmurallat de la vila es trobava ja completament bastit a l'acabar el segle XV. Els primers ravals foren els que envoltaven les muralles, ja que van nèixer paral·lels als llenços dels murs per la seua part externa. D'antuvi només es va edificar la part enfront de la muralla, per a posteriorment, en enderrocar-se, construir-hi aprofitant l'espai lliure, al qual s'afegiria el del ja inutilitzat vall prèviament reblit de materials. Tot plegat tindriem, llavors, la formació de nous carrers. A aquests ravals pertanyien el Vall o Forn Nou (actual carrer de Sant Tomàs), el Socors o Forn de Fora (Socors), el de Damunt l'Església (plaça de Sant Valent), els Femers (Sant Antoni). Si donem un cop d'ull al plànol veurem que tots aquests ravals eren la continuació lògica fora de la muralla de l'espai intramurs ja completat.

Resseguint els camins més importants d'accés a la vila, es van formar també ravals. Així, estaven el dels Llauradors, actual carrer del Pont, principal via d'accés cap a Catalunya i des d'ella; el d'Alcanar (actual Sant Gregori) i el de Benicarló, avui carrer de Sant Francesc, via de comunicació cap al sud; i el de Càlig (carrer del Pilar o Rafels García), que començava a la porta d'Amunt i enllaçava amb la carretera vers Morella (Borràs, 1979, pp. 96 i 97).

Altres ravals es van consolidar per la reunió de cases de famílies d'una mateixa professió. En aquest sentit, teniem el de les Drassanes -del qual se'n parlava ja al segle XVI-, típic barri mariner format fora del recinte de muralles i prop de la línia de costa. S'hi trobaven els carrers de Santa Magdalena de Dins (actual Santa Magdalena) i Santa Magdalena de Fora (Costa i Borràs), més el raval del Santíssim, integrat pels actuals carrer de Sant Josep i plaça Primer de Maig. A tota aquesta zona viurien els pescadors. Es completaria el quadre de ravals del segle XVI amb els del Barranc de l'Estany (actual Sant Pasqual, però conegut popularment com carrer el Barranc i que va persistir com a tal fins als anys 1940), l'Escorial (de l'Angel) i la Ravaleta dels Teixidors, actual Santa Anna, però conegut també pel diminutiu de Ravaleta, en tractar-se d'un carrer curt i estret.

Com en tantes altres ciutats, el cinc-cents va donar lloc en Vinaròs a la formació de ravals conventuals. La plaça de Sant Agustí, junt a la de Sant Telm, que portava el nom de Monestir Vell, tenen el seu origen en l'establiment del convent de Sant Agustí al segle XVI (d'agustins calçats). La prolongació del raval de Benicarló i el carrer de Santa Bàrbara també són d'origen conventual, degut a la fundació del de Sant Francesc (d'agustins observants), construït el 1662 i que va acabar donant nom al carrer.

Per a la construcció de la nova i definitiva església, es van reforçar i renovar les parts escaients. El bastiment del propi temple, al llarg de les dues darreres dècades del segle XVI, va ser realitzat de manera pràctica amb una finalitat també defensiva. No cal més que observar-hi l'actual estructura externa, en la qual, excepte la façana principal, la resta sembla una autèntica fortalesa. El 28 de febrer de 1582 va tenir lloc el subhasta-ment de les obres, que es van adjudicar a Joan Triafont i Martí Valganbol, francesos, per set mil set-cents lliures, només la mà d'obra. La primera

pedra va ser col·locada el 31 de març de 1586; les obres van començar tot seguit i el 1594 estaven ja acabades en les seues parts principals.

2.2. Població i economia. Importància dels gremis.

Cal destacar la importància social i econòmica de què gaudien els gremis. Els dels llauradors i mariners eren els més importants pel nombre d'afiliats, especialment els primers, que habitarien el recinte intramurs. Convé també remarcar el gremi de fusters i mestres d'aixa, dins del qual hi havia tres graus, a l'igual que en altres oficis: els de mestre, oficial i aprenent. El gremi l'integraven les quatre classes de l'ofici o arts: fusters pròpiament dits, els de carros, els boters i els mestres d'aixa o ribera. Ja al segle XVI es parlava d'aquest gremi, essent un bon antecedent de l'antiguitat i importància del treball de la fusta a Vinaròs.

En la seua obra publicada a la segona meitat del cinc-cents, Vicià (1563, III, pp. 126 a 128) descrivia somerament la situació i riqueses de la vila. Ens hi diu que es trobava quelcom separada de la costa, voltada de murs, enfortida de torres i baluards. Poblada de quatre-cents cases, és a dir, tenint en compte idèntic nombre de veïns, una població d'uns 1.800 habitants (aplicant un coeficient de 4,5). Al terme havia oliveres, garrofers i vinya. Més de quatre-cents pous de sènies. Un centenar i escaig de cases d'oficials manuals i d'altres moltes que vivien de la pesca. També n'hi havien que tenien naus per a navegar i carregar mercaderies, essent-ne experts en la fabricació.

Pocs anys després, a principis del segle XVII, Escolano (1611, II) insistia en una descripció similar de Vinaròs. Amb cinc-cents veïns, és a dir, uns 2.250 habitants, en mig segle havia incrementat la seua població en un 25%. Certament que ambdues serien xifres aproximades, encara que podien donar una idea del creixement. En tot cas, recordem les xifres de 173 focs l'any 1510 i de 328 el 1565 (vegeu el quadre 2). Fet i fet, després d'un estancament de la població durant els segles medievals, al llarg del XVI l'augment va ser important, i caldria relacionar-lo amb el desenvolupament urbà que hem comentat, així com amb la diversificació econòmica apuntada.

L'autor suara esmentat insistia molt especialment en *l'Ataraçanal*, un dels millors del Regne, tant per la quantitat de bona fusta que s'obtenia als boscs pròxims com pels bons calafats que hi havia per a construir naus. La platja era "fonda i arrecerada", la qual cosa fa pensar en la hipòtesi ja comentada. Tots aquests avantatges van cridar l'atenció de tants forasters que bona part de la contractació de Barcelona es va passar a Vinaròs. Una bona mostra del prestigi d'aquesta platja-port la va donar el govern de Felip III l'any 1609, quan va ser seleccionada com a punt d'embarcament per a l'expulsió dels moriscs, junt a les d'Alacant, Dènia, Xàbia, Grau de València, Moncofa i els Alfacs.

Per a completar un poc la informació demogràfica, es pot citar el *Vezindario* format a tot l'antic Regne el 1646, segons el qual vivien a Vinaròs 616 veïns, és a dir, 2.772 habitants (sempre aplicant un coeficient 4,5) (Albiol, 1981, p. 16). S'haurien incrementat, doncs, els efectius en un vint per cent respecte de la xifra que veiem per a principis de segle. En tot cas, sembla clar que el significatiu creixement demogràfic del cinc-cents es va prolongar al llarg de la primera meitat del segle XVII. A continuació vindria quasi una centúria de relentiment.

Per a valorar com cal aquesta xifra de 616 veïns a Vinaròs a mitjan segle XVII, podem comparar-la amb els 10.000 de València, els 1.623 d'Oriola, els 1.390 de Xàtiva, els 1.372 d'Alacant i els 1.152 de Castelló, com a únics pobles del País Valencià que ultrapassavem el miler de veïns, és a dir, els 4.500 habitants aproximadament. El que Vinaròs en tinguera, per tant, entorn als 2.800 la caracteritzava com una vila de tipus mitjà-gran del País, duplicant d'altres properes com ara Benicarló (304 veïns), Sant Mateu i Alcalà de Xivert (300 cadascuna).

Existia a la vila una consciència prou clara de les malalties que podien causar les aigües estancades. La protecció de carrers i ravals era constant, com quedava reflectit als estatuts del "Mustassaf". Hi havia un hospital a càrrec de la vila. En aquest sentit, es pot fer esment a que en 1648-1650 va afectar la pesta bubònica Vinaròs, produint-hi unes 500 víctimes, és a dir, un 20% de la població total.

Es pot parlar també de la composició de l'administració pública local. Durant la primera meitat del sis-cents -més concretament en 1628- apareixia ja delimitat el nombre d'individus que integraven la municipalitat. Eren sis regidors, amb els noms d'un "Justícia", dos "Jurats", un "Mustassaf", un "Lloctinent de Justícia" i un "Síndic", amb l'"Escrivà-Secretari". Per a les deliberacions els hi afegien divuit "Consellers ordinaris", que tenien vot. Totes aquestes autoritats formaven el "Consell de la Vila". A més a més, van sorgint també el "Batlle", el "Jutge ordinari" i el "Lligallo", aquest darrer com a autoritat de les coses del camp i pasturatges (Borràs, 1979, pp. 146 i ss.).

L'esdeveniment de la guerra de Catalunya amb França va suposar per a la vila una pesada càrrega, la de l'allotjament d'un elevat nombre de combatents, als quals els veïns donaven de menjar, tot just després d'haver perdut per llur culpa la collita de blat d'aqueix any (Albiol, 1981, pp. 18 i 19). És quasi segur que tanta calamitat, deguda a l'efecte acumulat dels *positive checks* maltusians (guerres, crisis de subsistència, epidèmies), va provocar una minva significativa de població, on fins i tot s'hi va poder afegir una hipotètica emigració.

Un cop liquidat aquest episodi bèl·lic, amb la signatura el 1659 de la Pau dels Pirineus, lliure ja la vila de l'obsessió de la guerra i en sentir-se incòmoda dintre l'estret cinyell de muralles, va obrir-les pels costats, enderrocant els contraportals dels carrers de la Presó (Sant Isidre) i l'Hospital (Sant Jaume). D'aquesta manera es posaven en comunicació directa amb els ravals dels valls. Era el primer intent d'eixamplar el primitiu recinte medieval. Les muralles eren ja una nosa.

En 1669 el "Consell de la Vila" va acordar la construcció d'un fortí a la platja (pensem en el topònim actual de Platja del Fortí), enfront de l'actual plaça de Sant Antoni, amb clares funcions defensives, tant de la pròpia vila com del seu *Ataraçanal* (Borràs, 1979, p. 159). Aquests aspectes defensius cal destacar-los. Es distingien dues situacions: les guerres i els perills "normals". D'entre els segons sovintejaven els provinents de la mar, és a dir, les penetracions de pirates, a les quals caldria afegir el propi bandolerisme. La defensa del litoral era, doncs, de gran importància, tant per als propis habitants d'aquestes terres com per a la protecció del comerç.

2.3. El segle XVIII: expansió urbana deguda al creixement econòmic i demogràfic.

Tot el set-cents va ser una centúria de notable creixement en el conjunt del País Valencià gairebé en tots els aspectes, encara que potser el demogràfic va ser el més esponent (Burriel, 1977). No obstant, tal i com s'aprecia en el quadre 2, això calia matisar-ho en el cas de Vinaròs. Així, el primer terç del segle va conèixer un pràctic estancament de la població, que enllaçava amb l'estabilitat observada al llarg de la segona meitat del segle XVII. Només a partir del segon terç va existir una clara tendència de la població a créixer.

Quadre 2

Evolució de la població de Vinaròs al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII.

Anys	Veïns	Habitants	Font
1510	173	952	Guinot, 1988
1563	400	1.800	Viciano, 1563
1565	328	1.804	Roselló, 1984
1611	500	2.250	Escolano, 1611
1646	616	2.772	Albiol, 1981
1713	-	2.904	Cavanilles, 1795
1735	685	3.082	Camarena, 1966
1754	785	3.566	Bernat, 1983
1787	-	5.999	Castelló, 1978
1802	-	6.972	A.M.V. 11/4

Les xifres de 1510 i 1565 són focs. Hem aplicat un coeficient de 4,5 als veïns, i un altre de 5,5 als focs. Elaboració pròpia.

Sobresortia l'espectacular increment de la segona meitat del segle XVIII. Tanmateix, relacionant els 3.566 habitants de l'any 1754 (cens del Duc de Caylus) amb el que és considerat el cens millor elaborat de l'època preestadística, el de Floridablanca de 1787, que donava per a Vinaròs 5.999 habitants, es deduïa un increment anual acumulatiu de l'1,54%, percentatge que superava el que era normal en un règim demogràfic pretransicional i, per tant, difícilment acceptable.

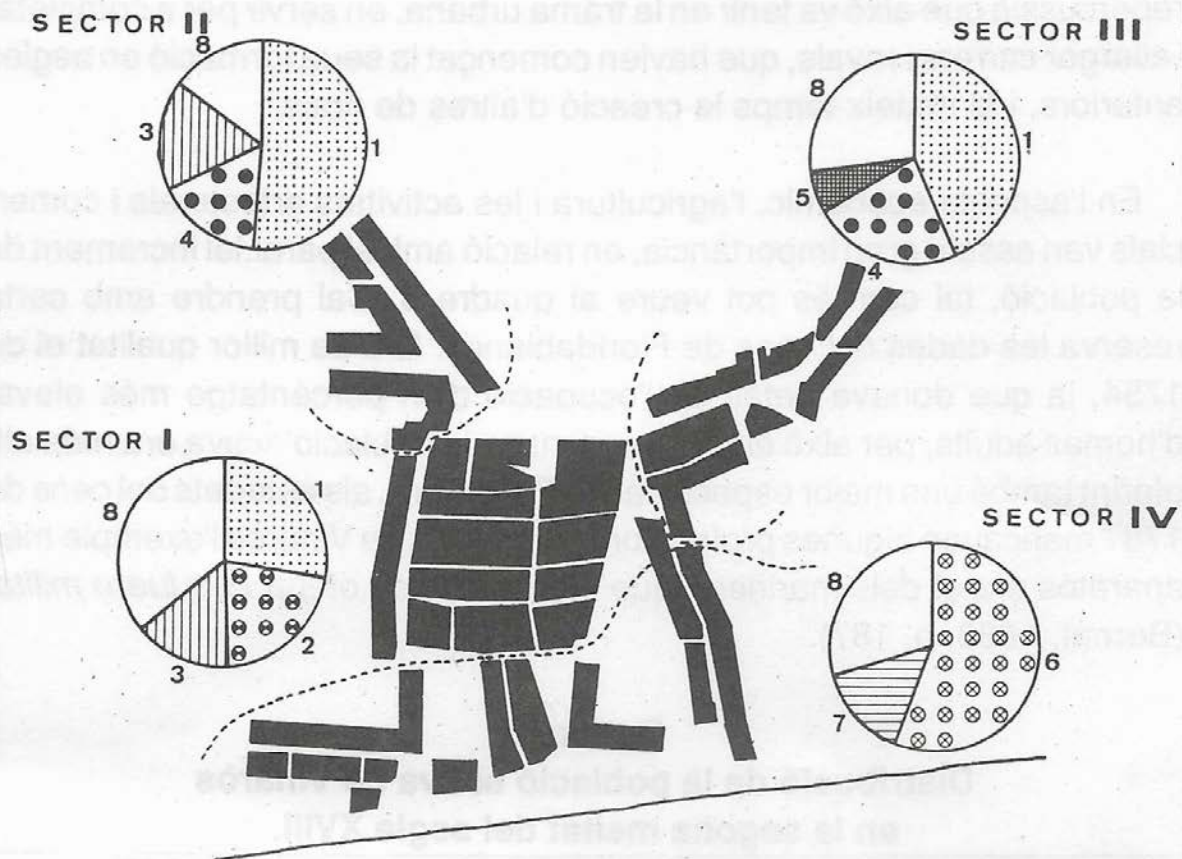

Fig. 3.- Distribució socio-professional per sectors urbans al Vinaròs de mitjans del segle XVIII (segons J.S. Bernat i J. Romeu, 1984). El cens del Duc de Caylus de 1754 -fet a callehita- permet figurar el carreratge de la vila de Vinaròs, abans del fort creixement demogràfic de la segona meitat del segle XVIII i la primera del XIX. La comparació amb el plànol geomètric de 1849 permet valorar les repercussions en l'espai urbà d'aquest increment poblacional. Els cercles donen idea del predomini de determinades professions en els sectors urbans. La numeració respon als següents grups: 1, agropecuari; 2, artesanat, 3, criats; 4, jornalers; 5, pobres; 6, mariners; 7, terciari; 8, altres.

Tot això ens situaria de ple en la problemàtica de la fiabilitat dels recomptes de població anteriors a 1857. En aquest cas, referida al de 1754, que pecaria -a l'igual que la majoria- per defecte, en funció de les mancances tècniques i metodològiques, així com per motius fiscals; no obstant, resulta difícil d'establir un percentatge d'error. En tot cas, entre 1735 i 1787 la població pràcticament es va duplicar. És fàcil d'imaginar la repercussió que això va tenir en la trama urbana, en servir per a completar i allargar carrers i ravals, que havien començat la seua formació en segles anteriors, i al mateix temps la creació d'altres de nous.

En l'aspecte econòmic, l'agricultura i les activitats artesanals i comercials van assolir gran importància, en relació amb el paral·lel increment de la població, tal com es pot veure al quadre 3. Cal prendre amb certa reserva les dades del cens de Floridablanca. Era de millor qualitat el de 1754, ja que donava detall de l'ocupació d'un percentatge més elevat d'homes adults, per això el tant per cent de la població activa era més alt, oferint també una major especificació. Per contra, als estadets del cens de 1787 mancaven algunes professions; per al cas de Vinaròs l'exemple més aparatós era el dels mariners, que Floridablanca ofería *con fuero militar* (Bernat, 1983, p. 187).

Quadre 3
Distribució de la població activa de Vinaròs
en la segona meitat del segle XVIII.

Sector d'activitat	1754		1787	
	núm.	%	núm.	%
Agropecuari	365	30,6	342	22,8
Jornalers	86	7,2	207	13,8
Mariners	309	25,9	540	36,0
Artesanat	149	12,5	183	12,2
Serveis	195	16,4	156	10,4
Eclesiàstic	33	2,7	20	1,3
Altres	52	4,3	51	3,4
Total	1.189		1.499	

Els totals suposaven un 33,3% (per a 1754) i un 25% (per a 1787) de població activa.

Font: les dades de 1754, Bernat, 1983, p. 177; Les de 1787, Castelló, 1978, p. 384.

Deixant a banda la diferent significació que podien tenir els conceptes de llaurador i jornalero en l'un i l'altre cens, sembla que els canvis més significatius que va tenir Vinaròs en aquesta segona meitat del segle XVIII es referien a l'augment del sector de mariners (treballadors de la mar), relacionat amb una conjuntura alcista que influiria favorablement en el moviment comercial. En aquest sentit, val a dir que el Gremi de Mariners va pagar regularment, des de la implantació de l'impost de l'Equivalent (l'any 1715), la quarta part de la quota anual assignada a la vila, la qual cosa donaria idea de la seua importància (Romeu, 1981, pp. 34 i 35). També es podria remarcar un petit descens dels grups improductius.

Igualment, va contribuir Vinaròs a l'esplendor de la indústria de la seda, que tant de renom va donar al País Valencià; els anys més productius van ser a meitat d'aquest segle XVIII. En 1785 el Gremi de Fusters comptava amb quaranta membres, tots ells professionals de treballs relacionats amb la fusta. Hi havia poques xifres concretes de la construcció naval, encara que sí algunes referències de la seua importància. També continuava l'activitat del Gremi dels Teixidors, existint en 1784 a la vila 24 telers. Fet i fet, tot això donaria una certa idea de l'activitat comercial i artesanal, ja existent des de segles enrera, però al llarg del set-cents incrementada en gairebé tots els aspectes. Es va tractar, en definitiva, d'una centúria d'apogeu a tot arreu del País Valencià, encara que el seu començament va ser força desgraciat per a aquests indrets.

Degut a la necessitat que la vila tenia d'eixamplarse, l'Ajuntament l'any 1716 va donar permís a Marc d'Araciel i a d'altres veïns per a edificar cases a la banda de fora de la muralla medieval, en un principi només entre els actuals carrers de la Puríssima i Sant Isidre, i posteriorment fins al de Sant Vicent. S'anaven completant, doncs, les dues fileres d'edificacions del vall. En 1723 l'emmurallat primitiu es va donar ja per eliminat. L'any 1783 es van establir solars a vora mar, al costat de les drassanes, per a construir-hi magatzems, a favor de Joan Lassala i Joan Lostau; indicatiu clar de la importància del comerç local (Borràs, 1979, pp. 223 i 228).

L'any 1784 es va realitzar el trasllat de la Casa de la Vila des del portal del carrer del Roser fins al seu emplaçament actual, la qual cosa donaria idea de la necessitat d'unes noves dependències municipals en funció de l'increment dels assumptes administratius. El mateix any es va obrir la

gran sèquia del Caminàs, per a conduir les aigües al riu per l'indret de Sant Gregori, ja que amb la desaparició de les muralles la vila va quedar oberta a les inundacions produïdes per les plujes torrencials.

També durant els anys 1785-1786 es va construir la carretera de València a Barcelona, travessant la vila per la vora de l'església i els actuals carrers de Sant Francesc i Pont. Traçat que va persistir fins principis de la dècada dels seixanta de l'actual segle, la qual cosa donaria idea del migrat creixement demogràfic i urbà esdevingut al llarg de la segona meitat del segle passat i primera de l'actual.

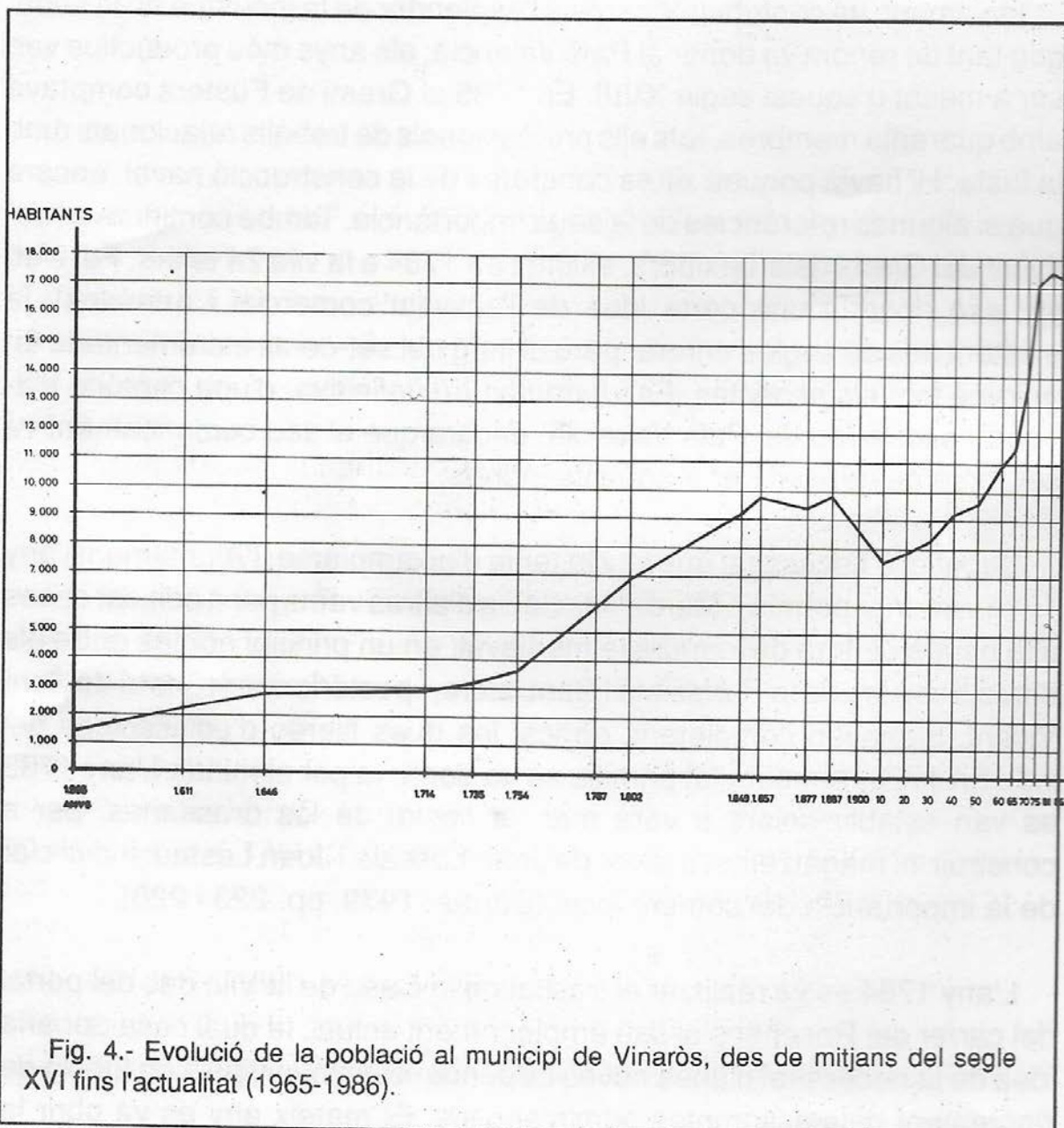

Fig. 4.- Evolució de la població al municipi de Vinaròs, des de mitjans del segle XVI fins l'actualitat (1965-1986).

3. EL SEGLE XIX I LA PRIMERA MEITAT DEL XX: PERSISTÈNCIA DE LES MURALLES CARLINES.

3.1 El Segle XIX: Construcció de les noves muralles i relentiment del creixement poblacional i econòmic.

Tal com hem dit, ja a principis del segle XVIII, el 1723, van quedar eliminades les muralles medievals, aprofitant-se el seu lloc per a bastir nous habitatges. Es van completar, a partir d'aleshores, els actuals carrers de Sant Tomàs i Socors, que només tenien alineades les seues cases en la part d'enfront de les muralles. Era un fet irreversible, ja des del segle XVI, l'ocupació de l'espai perifèric extramurs. Al llarg del XVIII, amb el fort creixement demogràfic i econòmic -que continuaria durant la primera meitat del segle XIX- es va consolidar l'entramat urbà.

La vila va quedar lògicament indefensa, per la qual cosa durant la Guerra del Francès va ser envaïda i saquejada fàcilment (Borràs, 1979, pp. 326 i 328). Aquest autor destaca els saquejos soferts el 10 de juliol i el 13 de desembre de 1810. En aquest sentit, un fet capital en l'evolució de l'espai urbà al llarg del vuit-cents va ser el nou emmurallament de la vila. Amb motiu de la primera guerra civil carlista, i ja tenint l'experiència de l'anterior enfrontament amb els francesos, es va tornar a posar a Vinaròs en condicions de defensa. Així, l'any 1837 ja estaven acabats els forts del camí de Càlig, el d'Ulldecona i el de la mar. Fet i fet, en 1838 tornava a estar la vila tancada estratègicament. A Castelló de la Plana, per exemple, també va ser en aquests anys, el 1837 més concretament, quan es van construir les noves muralles front l'amenaça carlina (Burriel, 1971, p. 218).

Aquest nou cinyell de muralles va delimitar al llarg de moltes dècades el creixement urbà, car assistim a un segle i escaig d'escassíssim increment demogràfic, i àdhuc de retrocés en algunes èpoques (vegeu els quadres 4 i 5). Això ha fet que aquest espai englobat dins les muralles carlines només haja estat ultrapassat, de manera clara, molt recentment, al llarg de les tres últimes dècades. A més a més, en el moment de construir-se el nou clos va quedar dins del recinte una important extensió de terres buides, que encara avui no hi són plenament edificades. Això fa referència sobretot a l'enorme quadrat buit que es troba a migdia del recinte medieval, pràcticament tot una mateixa propietat, la qual no va ser bastida per les raons que foren; ha estat en aquests darrers lustres quan s'hi han obert nous carrers.

Quadre 4
Evolució de la població de Vinaròs al llarg del segle XIX.

Anys	Habitans	% anual
1802	6.972	-
1849	9.078	0,64
1857	9.795	0,98
1877	9.527	-0,13
1887	9.926	0,41
1900	8.625	-1,07

Font: la xifra de 1802, Arxiu Municipal, lligall 11/4; la de 1849, idem, lligall 139/12; la resta, Censos INE. Elaboració pròpia.

A llarg de la primera meitat del vuit-cents el creixement demogràfic encara va ser significatiu. Els 6.972 habitants de 1802 esdevenen 9.078 segons un padró de veïns format l'any 1849, i 9.795 el 1857, data d'elaboració del primer Cens Oficial d'Espanya. En poc més de mig segle es va produir, doncs, un increment relatiu del 40%. El nivell de població de 1857 només va ser superat un segle després, i encara de manera molt lleugera, al padró de 1955. Enmig, sols un petit augment en la xifra de 1887, i la resta un descens prou acusat fins als 7.520 habitants de l'any 1910, molt semblants als que hi havia un segle abans.

Durant aquesta primera meitat de segle, la justificació del creixement es trobaria en la forta expansió agrària, relacionada amb la vinya en especial. Així, segons l'amillament de 1852, aquest conreu ocupava 3.269

hectàrees sobre un total de 8.200, és a dir, quasi un 40% del terreny conreuat; essent la seua producció de 39.228 hectòlitres, quantitat que duplicava els 20.286 xifrats per Cavanilles a finals del segle XVIII (Piqueras, 1981, p. 16). Això va generar un important comerç per la seua platja-port. L'existència durant els segles XVIII i XIX d'un cert nombre de cases comercials, dedicades a l'exportació de vi i regentades majoritàriament per estrangers, donava testimoni de la importància d'aquesta activitat (Piqueras, 1985, pp. 96 a 99).

En aquest sentit, es poden aportar dades referides al moviment "portuari" dels anys 1844 i 1845. Pel que fa al cabotatge, hi van entrar 1.203 naus, transportant 30.286 tones i 7.868 tripulants; en van sortir 1.093 vaixells, amb 26.483 tones i 7.417 tripulants. Mentre que el comerç amb l'estranger, molt menys significatiu, va mobilitzar 26 naus d'entrada -només amb 1.166 tones i 208 tripulants-, les quals es van emportar 604 roves d'oli, 216 d'aiguardent, 1.280 de garrofes i 62.527 de vi (Madoz, 1850, pp. 385 i 326). Tot això estaria relacionat amb la importància assolida per la marina vinarossenca a mitjan segle XIX. En 1844 tenia la segona matrícula d'Espanya: comptava 1.442 inscrits en la llista especial d'homes de mar, 82 embarcacions de primera classe, 101 de segona, 94 de tercera i 53 de quarta (Borràs, 1979, pp. 385 i 386).

Del que acabem de dir se'n derivava una important construcció naval, que precisament al llarg d'aquest segle va sofrir un vertiginós descens, fins la seua pràctica desaparició a les acaballes de la centúria. Qüestió lligada al canvi tecnològic -nous vaixells a vapor i amb els bucs de ferro-, així com al propi traçat del ferrocarril litoral (1867), que va llevar protagonisme al transport marítim. Fet i fet, cal entendre-ho com un dels elements cabdals en la crisi que es va engegar al llarg del darrer terç del segle. Joan Borràs (1979, p. 411) dóna unes dades força significatives sobre l'evolució de la construcció naval a les drassanes de Vinaròs al llarg del vuit-cents, incloent-hi només les naus de més de 20 tones: 1820-1830, 92 naus; 1830-1840, 40; 1840-1850, 31; 1850-1860, 59; 1860-1870, 14; 1870-1900, 10.

En aquest marc de crisi, la ciutat va quedar constrenyida a la poc envejable situació de ser tributaria dels nuclis català i valencià. No va poder eixamplar l'esfera d'acció de la seua indústria i comerç, quedant la

marina mercant en un estat decadent. La matrícula naval de la ciutat constava poc abans de circular el carril del litoral de 310 naus de cabotatge i 8 d'altura, que va quedar reduïda l'any 1887 a 91, totes de cabotatge. L'activitat de les drassanes es va veure també minimitzada a petites reparacions i construcció de barques de pesca.

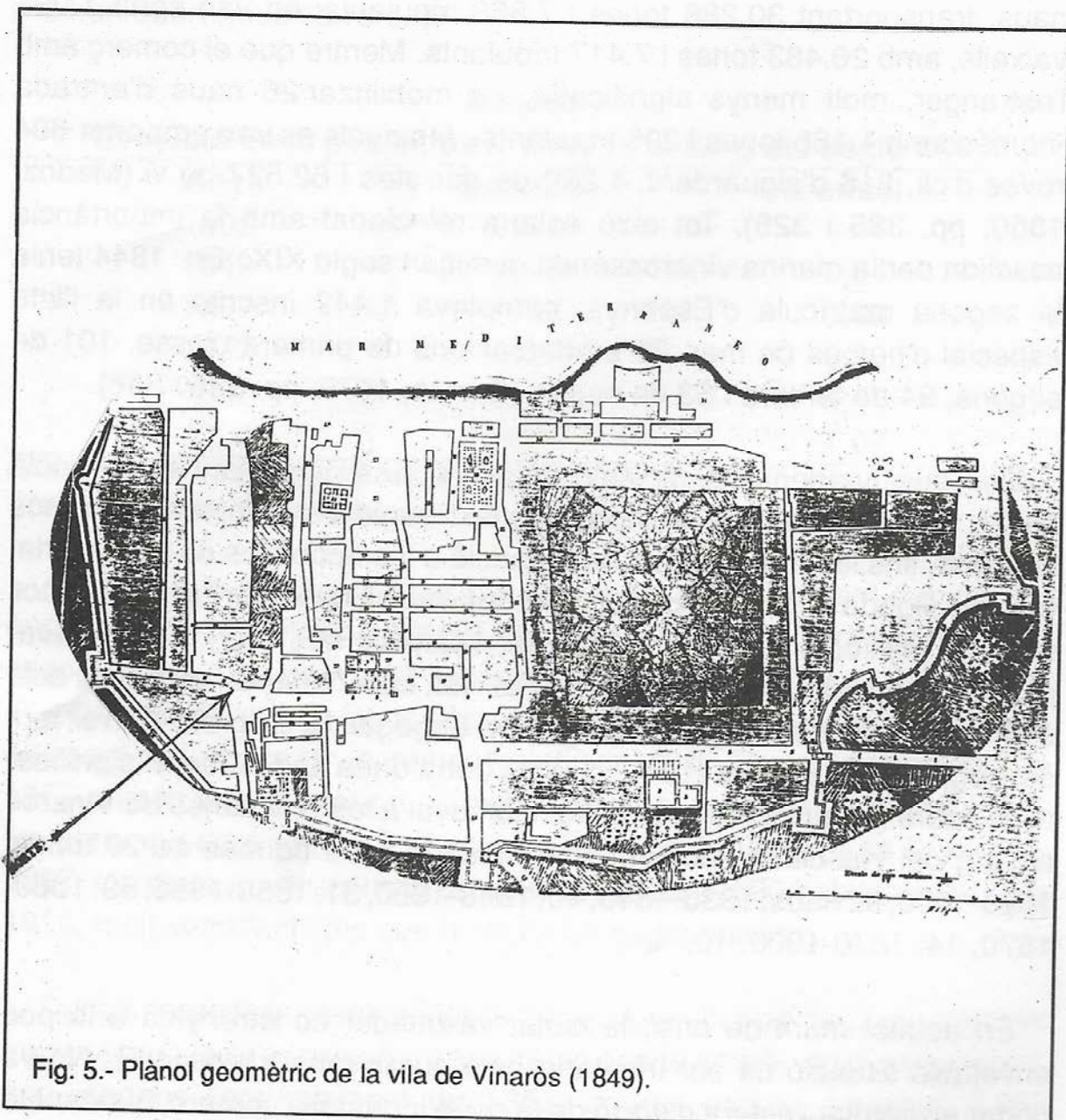

Fig. 5.- Plànol geomètric de la vila de Vinaròs (1849).

A finals del segle XIX existia a Vinaròs una certa diversificació fabril. Hi havia tres molins de farina i arròs, a vapor; dues serradores mecàniques i una fundició també a vapor; dues fàbriques de sabó, una d'extracció d'oli de pinyolada i tres d'aiguardent; diversos telers de teixits ordinaris de cànem i lona per a velam; varis tallers de construcció de boteria. Tot això resumia l'espectre industrial de la vila ara fa cent anys (Villar, 1887, p. 6). El Molí de Carsi -inaugurat l'any 1871- manipulava l'arròs del naixent Delta, que era comercialitzat pel port de Vinaròs. Va mantenir un clar predomini fins als anys 1920, en què se'n va instal·lar un altre a Amposta. No obstant, va continuar la seua activitat, fins que va acabar tancant a finals dels anys 1970.

Fent referència més concreta a l'espai urbà, podem comentar, d'antuvi, una sèrie d'actuacions puntuals. Així, hem de dir que l'any 1802 es va traslladar el cementiri, des del seu primitiu emplaçament fins un altre més allunyat del centre, al carrer Sant Miquel. Els solars van ser destinats a la construcció d'escoles públiques, començant les obres el 1807. Ja en 1828 es va produir el definitiu trasllat del fossar al lloc que ocupa actualment, a un parell de quilòmetres del centre de la ciutat per la carretera de l'Ermita. Aquests trasllats donarien idea de la pressió de les successives edificacions, així com de la tendència a treure del casc urbà els espais que podien suposar algun problema de tipus higiènic.

L'escorxador municipal, edifici igualment molest, va ser traslladat l'any 1816 del carrer Major al Raval d'Alcanar, on va quedar fins al 1877, any en què va ser inaugurat el nou a l'extrem del carrer de Sant Pere, ja fora muralla, on romandria gairebé un segle (Borràs, 1979, pp. 341 i 446). Com a índex curiós del progrés de la vila, a l'estiu del 1842 es va inaugurar la llum pública de reverber. El mercat, que fins al 1810 s'havia celebrat a la plaça del Salvador (actual Jovellar), va passar a la de Sant Agustí, on continua en l'actualitat, totalment interior des de 1987. L'any 1848 li va ser concedida a la vila la celebració d'un mercat setmanal, que durant molts anys es va fer els dilluns al carrer Socors i plaça del Salvador; és l'actual mercat del dijous.

Fet molt important, també de la segona meitat del XIX, va ser la construcció del Port. L'any 1864 van ser aprovats els arbitris, així com els plànols i l'ordre de subhasta. El 9 de febrer de 1866 van començar les

PLANO DE VINARÒZ.

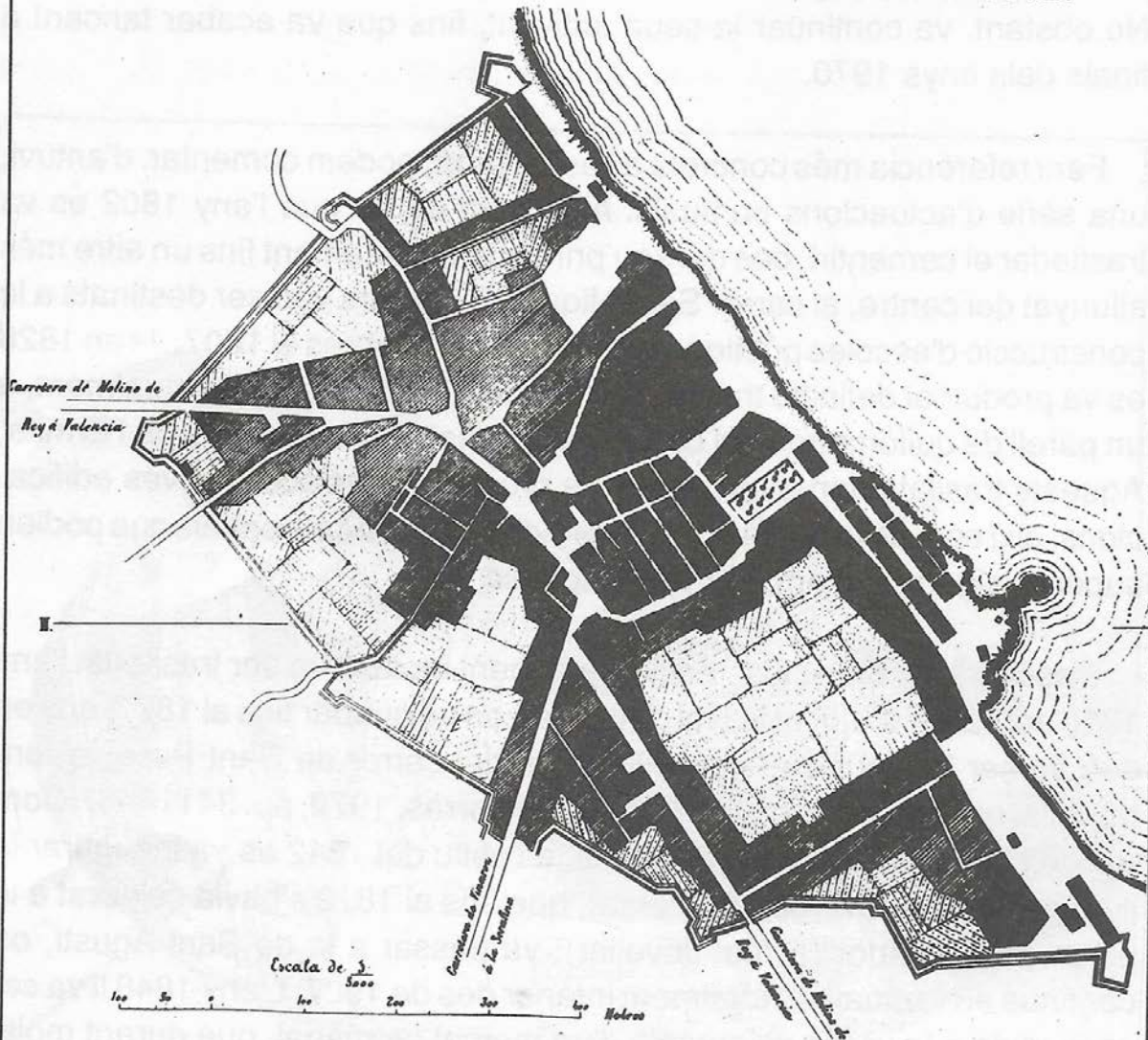

Fig. 6.- Plànol de Vinaròs de mitjans del segle XIX, abans de la construcció del port (entorn a 1860 ?).

obres. En 1875 el primer moll ja estava construït, mentre que a l'estiu de 1879 van ser inaugurades les obres de la primera prolongació. El contramoll va ser bastit al propi temps. El que es coneix com a "transversal" -que tanca la dàrsena pesquera- va començar a construir-se l'any 1928. La darrera prolongació del dic de llevant es va acabar a mitjans del decenni de 1960. Finalment, a hores d'ara (1988) s'ha acabat de perllongar el dic de ponent, per a evitar els vents de migjorn, que secularment han provocat marejol dins la pròpia dàrsena.

Una construcció que sembla que va arribar un poc tard, en el sentit que, des de la mateixa entrada en funcionament, el Port va estar infrautilitzat, en coincidir amb la caiguda de la construcció naval i de la pròpia matrícula de naus vinarossenques, tal com hem vist abans. A tot això s'agregaria, des de principis de l'actual segle, la pràctica desaparició de la vinya per causa de la fil·loxera, amb tot el que va generar de caiguda a la indústria del vi, aiguardent, boteria, etc., a més a més del propi comerç d'aquests productes, molt especialment el vi.

Les conseqüències de tot això en l'entramat urbà eren imaginables. Una total paralització de la seua evolució, especialment al llarg del darrer terç del segle, ja que es tractava d'una ciutat que ni tan sols va mantenir el seu nivell de població; si més no, durant el període 1887-1910 en va perdre un vint-i-cinc per cent -passant de 9.926 habitants a 7.520- que només va recuperar en el següent mig segle. No hi havia, doncs, necessitat de noves construccions ni de noves apertures de carrers. En tot cas, amb el pas dels anys s'aniria renovant l'hàbitat.

Tanmateix, i per a emmarcar la qüestió, tal com indica Alberto Peñín (1983, pp. 47 i ss.), la història del planejament urbanístic espanyol la podriem fer començar l'any 1846, en aprovar-se una Reial Ordre sobre formació de Plànols Geomètrics de les poblacions. En principi, afectava només a les ciutats més grans, però a partir de 1848 es concretaria l'obligació a les capitals de província i altres poblacions importants. Vinaròs va comptar amb un Plànol Geomètric de l'any 1849, quasi amb tota seguretat el més antic. Aquests primers plànols es reduïen a retocar el teixit urbà de l'interior de les muralles. No es tractava d'un urbanisme sanitari ni de creixement, era més aviat de delimitació de la propietat pública i privada.

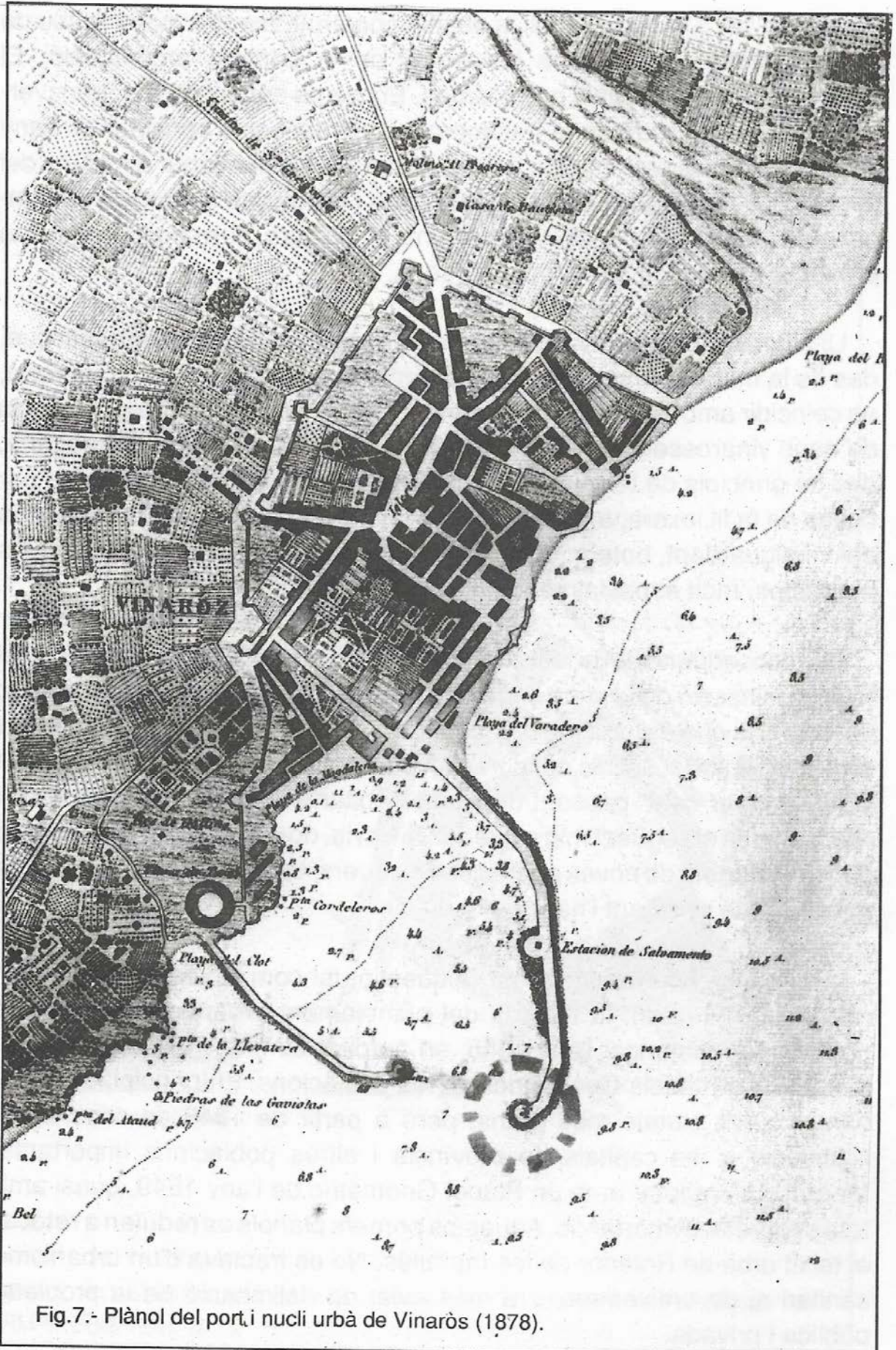

Fig.7.- Plànol del port i nucli urbà de Vinaròs (1878).

La Llei de 1864 d'Eixampla de Poblacions va suposar el començament de la legislació dual per a l'interior i exterior dels recintes urbans del segle XIX, que perduraria fins 1945. El Reglament de 1867 va canviar la terminologia, i ja es parlava de Projecte d'Eixampla, integrat per un Plànol, un Programa, una Memòria i un Pla Econòmic. Es tractava, per tant, d'un urbanisme operatiu, vinculat al disseny urbà i d'execució immediata (Peñín, 1983, pp. 54 i ss.).

Els primers eixamples aprovats van ser petits barris formats als voltans del casc urbà fora del recinte emmurallat, d'un o pocs propietaris. Així, al País Valencià van haver cronològicament els casos d'Alcoi (1878), Gandia (1880) -que l'any 1877 només comptava 7.604 habitants-, Villena (1882), Alacant (1884), Castelló de la Plana (1885), Algemesí (1887), Elx (1890), Alzira (1890). Els lligams amb l'expansió industrial, i del comerç del vi i la taronja semblaven clars. Els Projectes generals d'Eixampla, que normalment van englobar els suara esmentats, van ser posteriors. Així, els de València (1887), Alacant (1897) i Elx (1912); Castelló de la Plana, que va enderrocar les muralles carlines l'any 1885, no va tenir el seu projecte fins 1914, que seria revisat a partir del concurs convocat l'any 1925.

En aquest sentit, cal insistir en la manca d'un Projecte d'Eixampla noucentista a Vinaròs. Malgrat ocupar l'any 1857 el lloc número 15 -amb quasi deu mil habitants- en el *ranking* de població dels municipis valencians d'aleshores (l'any 1981 ocupava, per contra, el lloc 41), no va conèixer, per les raons ja comentades, cap desenvolupament urbà. Tot just va coincidir l'aparició de l'ideologia de l'Eixampla -a partir dels anys 1860-1870- amb el començament d'unes dècades de forta crisi econòmica i demogràfica, tal com ja hem explicat, que es prolongarien al llarg dels primers decennis de l'actual segle. El resultat va ser una important emigració, adreçada al nucli industrial barceloní sobretot. Aquesta ja era operativa des de mitjans de la centúria; no obstant, mentre que al llarg del període 1850-1880 van emigrar unes 2.300 persones, en el de 1880-1910 el municipi en va perdre unes 3.400.

La visió i comparació del plànol geomètric de 1849, del que no té data (molt probablement realitzat entorn de l'any 1860), del portolà de 1878, i del plànol publicat en l'obra de Carlos Sarthou (1915), permeten observar una quasi absoluta correspondència pel que fa a la distribució del

carreratge. En aquest sentit, cal recordar que, en tot cas, una hipotètica eixampla s'hagués dut a terme dins l'emmurallat carlí, on l'espai lliure edificable era molt extens. En relació amb això, cal remarcar que les muralles suara esmentades van ser enderrocades de mica en mica, de tal manera que fins als anys 1930 van romandre fonamentalment intactes; només a partir dels decennis dels quarantes i cinquantes, i en funció de la pressió de les noves edificacions en determinats indrets, van començar a ser eliminades.

3.2. Desenrotllament urbà molt tímid al llarg del període 1900-1960.

El dia 11 de maig de 1880 el rei Alfonso XII va concedir a Vinaròs el títol de "Ciutat". Aquest fet estaria relacionat amb la importància aconseguida per la vila ja des de la meitat del segle XIX, en què amb una població de quasibé deu mil habitants i una economia diversificada s'hauria fet mereixedora de tal distinció. No obstant, tal com hem vist en l'anterior capítol, les darreres dècades del XIX i les primeres del XX van ser de recessió econòmica i demogràfica, la qual cosa va provocar una pràctica paralització del desenvolupament urbà.

Tanmateix, ja des de les darreries del segle XIX es van produir una sèrie de millores en la infraestructura urbana, que convé ressaltar. Fins 1889, per exemple, l'aprovisionament d'aigua a la ciutat es va fer a càrrec de particulars, constituint-ne l'ofici d'aiguadors. D'ençà de la data suara esmentada va entrar en funcionament el Pou conegut popularment amb el nom de Mangrano -pel malnom del seu propietari-, mitjançant un contracte per tal d'abastir d'aigua al poble a través d'una xarxa de canonades. Cal tenir en compte que l'esmentat pou només va ser substituït per un altre de major potència i capacitat d'extracció a mitjans dels anys 1970.

L'any 1893 va ser inaugurada la il.luminació de gas a la ciutat. Mentre que ja des de 1902 va començar a introduir's-hi el servei de llum elèctric a càrrec de la Companyia Elèctrica del Sénia. Ambdues formes d'energia seguirien juntes donant llum a la ciutat, fins que al cap d'uns pocs anys -el 1906- només romandria la més moderna.

Quadre 5

Evolució de la població de Vinaròs al llarg del període 1900-1960 (els % són taxes anuals de creixement acumulat).

Anys	Habitants	%
1900	8.625	-
1910	7.520	-1,28
1920	7.846	0,43
1930	8.281	0,55
1940	9.235	1,15
1950	9.631	0,42
1960	10.968	1,38

Font: Censos INE. Elaboració pròpia.

L'any 1922 van començar les obres de realització del conjunt de clavegueres i desguassos, amb la qual cosa quedaven ja completades les obres d'infraestructura mínima. També s'hi van dur a terme una sèrie de treballs de reforma i de construcció de voravies en diversos carrers de la ciutat, així com d'altres millores de tipus general (Borràs, 1979, pp. 539 i 554). Era evident la significació, des d'un punt de vista higiènic, de les obres de sanejament suara esmentades.

Del que l'erudit local no parlava, quant a les primeres dècades de l'actual segle, era d'apertures de nous carrers. Certament, al llarg d'aquesta primera meitat de segle el creixement va ser força reduït i puntual. Pocs carrers s'hi van obrir completament de nou, excepció feta dels Desemparats i Santa Marta; en general, tota aquesta zona al nord del recinte medieval va ser la de major desenrotllament. Nogensmenys, el creixement es va veure limitat a omplir carrers ja traçats o a actuacions molt concretes, obrint-ne de xicotets transversals a d'altres més importants, com ara el cas del de Sant Francesc en la part més propera de la muralla. Igualment, el cas de Sant Nicolau, on l'any 1916 va ser expropiada la casa que li tancava la sortida a la mar, quedant ja definitivament obert el que és considerat un dels carrers més vells de la zona externa al clos medieval.

A part les actuacions puntuals, només va haver un cert creixement remarcable al punt de cruïlla que representava la plaça dels Tres Reis, amb els carrers de Santa Marta, Desemparats, continuació del Camí Carreró i Colom. En la zona que resta a gregal del recinte medieval es van

completar alguns carrers, com ara l'Àngel i Santa Rita, deixant un reduït espai interior, que recentment ha estat ocupat en la seua pràctica totalitat per a la construcció d'un cinema (Forner, 1984, p. 12).

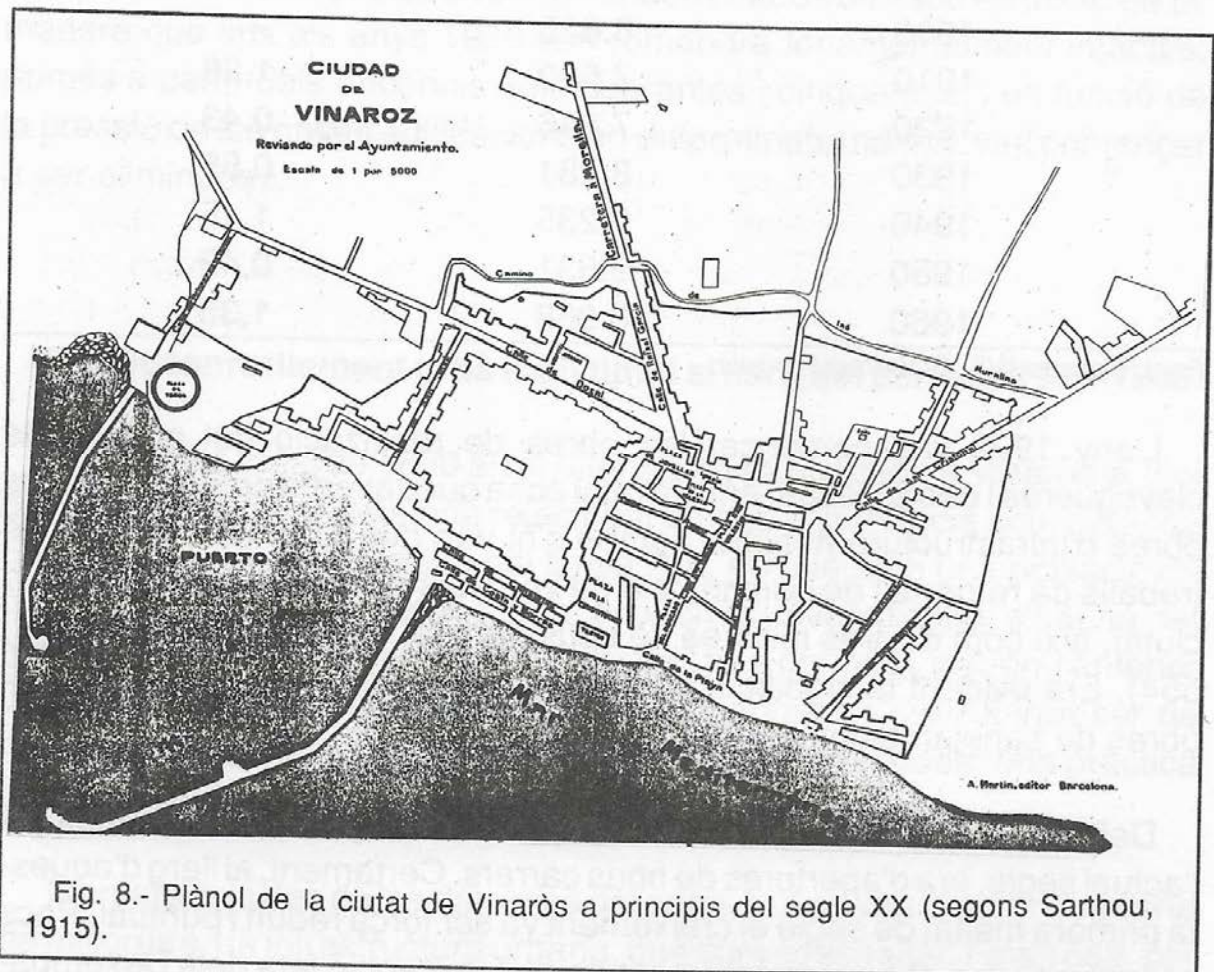

Fig. 8.- Plànol de la ciutat de Vinaròs a principis del segle XX (segons Sarthou, 1915).

També van completar-se els carrers del Remei, Sant Sebastià i Sant Pasqual (del Barranc). Ben entès que tot aquest creixement calia situar-ho dins la muralla carlina, la qual només va ser ultrapassada molt tímidament -ja des de les dècades entorn a la Guerra Civil- per un sol punt, la Raval de Càlig, on la importància d'aquest carrer com a via de comunicació justificaria el seu desenrotllament. També va iniciar-se la construcció del carrer Sant Blai, al costat de la muralla per la part de ponent, ja ben entrats els anys cinquantes.

Per contra, sí que va existir una utilització fora muralla per a sòl industrial, concentrat especialment al llarg de la prolongació del carrer de Sant Francesc, aleshores N-340. El cas de la fàbrica de productes químics Foret fou el més important: va ser inaugurada al setembre de 1929,

quedant instal·lada al costat de la plaça de bous i la muralla per la seua part externa. També es podien citar els casos de Freixas, Anigrasa i Fedesa, encara que posteriors a la Guerra Civil. Per la sortida contrària de la ciutat, resseguint la N-340, estava només el molí d'arròs de Carsi.

Quadre 6
Evolució de l'estructura professional de Vinaròs al llarg de la primera meitat del segle XX.

	1910		1935		1950	
	núm.	%	núm.	%	núm.	%
Agricultura	980	39,8	1.007	32,4	895	26,1
Pesca	339	13,7	480	15,4	563	14,4
Altres primaris	36	1,4	44	1,4	79	2,3
Total primari	1.355	54,9	1.531	49,2	1.537	44,8
Construcció	78	3,1	127	4,0	188	5,4
Moble i fusta	130	5,2	107	3,4	110	3,2
Productes químics	-	-	-	-	234	6,8
Tèxtil i confecció	-	-	-	-	60	1,7
Altres indústries	195	7,9	490	15,8	305	8,9
Total secundari	403	16,2	724	23,2	897	26,1
Comerç	170	6,9	181	5,8	294	8,5
Transports	192	7,8	232	7,4	280	8,1
Manteniment	90	3,6	102	3,2	145	4,2
Altres serveis	200	8,1	278	8,9	275	8,0
Total terciari	652	26,4	793	25,5	994	28,8
Altres	50	2,0	55	1,7	55	1,6
Total actius	2.460	(32,7)	3.103	(35,4)	3.423	(35,5)

Font: Padrons Ajuntament. Elaboració pròpia.

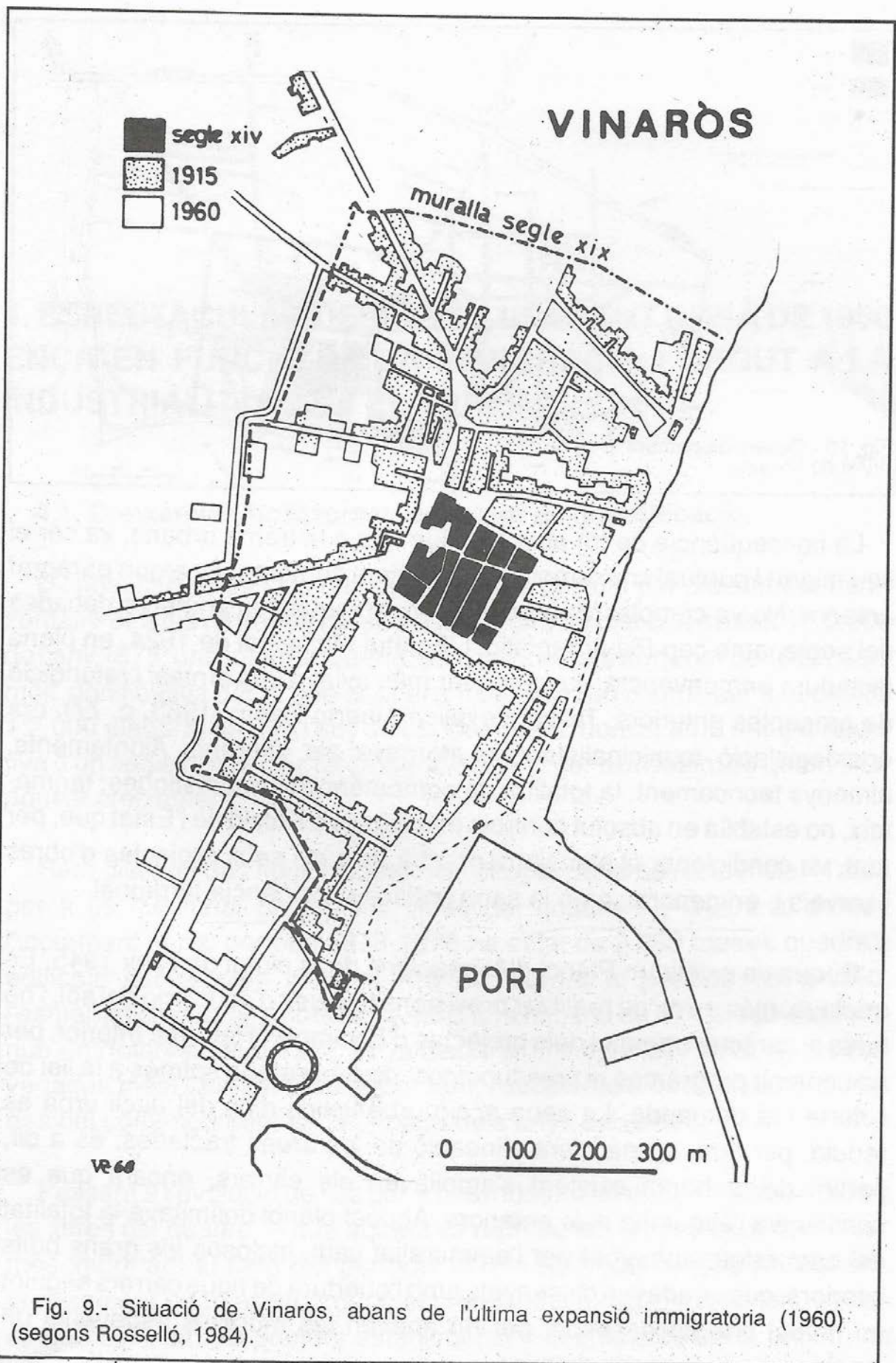
Continuant amb els aspectes econòmics, val a dir que la indústria naval després de la pràctica paralització del segle XIX no va desaparèixer, en funció de la construcció del port, reconvertint-se les drassanes per al bastiment de barques de pesca. Durant els primers vuit anys de l'actual segle se'n van construir un centenar per a Vinaròs i més del doble per a d'altres matrícules (Borràs, 1979, pp. 483 i 484). El propi autor citava els

noms dels amos dels tallers més importants amb detall de les tones construïdes: Joan Verdera (263,75 tn.), Pere Sorolla (238,14), Francesc Lluch (113,83), Cristòfol Fraile (72,67), Gaspar Caballer (28,21) i Sebastià Martínez (17,40). En relació amb això, l'any 1915 es va sol·licitar el bastiment d'un varador, adduint-se com a justificació aquestes xifres de construcció naval prou esponeroses.

La forta emigració que comentàvem en l'anterior capítol va afectar lògicament els homes d'entre 15 i 35 anys, és a dir, les forces més aptes per al treball i la procreació. Això es confirmava veient les dades de la *sex ratio* per grups d'edat de l'any 1910 -moment en el que aquest corrent emigratori estava gairebé conclòs-, apreciand-se amb claredat el dèficit d'homes: als voltans de 73 per cada 100 dones en les edats suara esmentades. A més, el propi pes del treball femení d'aleshores era significatiu: un 19% de dones declaraven tenir una ocupació (l'any 1981, per exemple, només ho feien un 18%).

L'any 1950 la relació entre sexes estava ja prou equilibrada, la qual cosa permetia plantejar un parell de qüestions: per una part un corrent de retorn posterior d'alguns emigrants i, per altra, una immigració de gent de les comarques veïnes més deprimides, que tindria característiques semblants quant a l'edat i serviria per a compensar el dèficit. Fet i fet, segons la taula d'excedents, Vinaròs va tenir al llarg del període 1910-1960 un saldo migratori d'unes 2.650 persones. Aquest va ser el que va permetre la major part d'augment de la població absoluta, ja que el creixement vegetatiu va ser durant el període suara esmentat molt migrat.

El corrent emigratori de les dècades entorn a 1900 va originar un descens acusat de la població absoluta. Només des del segon decenni de l'actual segle va engegar-se un nou ascens (tan sols interromput en el darrer lustre 1981-1986), encara que prou esquifit fins els anys seixantes. Això va estar relacionat amb una certa tendència de recuperació econòmica, com ja apuntàvem. En aquest sentit, la instal·lació de tot un seguit de sucursals bancàries a la ciutat, al llarg de les primeres dècades del segle, ho confirmarien amb escreix. Així, en 1916 va entrar en funcionament la Caixa Postal d'Estalvis, l'any 1921 el Banc de Tortosa, el 1924 el Banc de Castelló, en 1929 va obrir les portes el Banc Espanyol de Crèdit, i l'any 1946 el Banc de València, que va absorbir el de Castelló. Va haver d'esperar quasi trenta anys més per a que se'n instal·lara una altra.

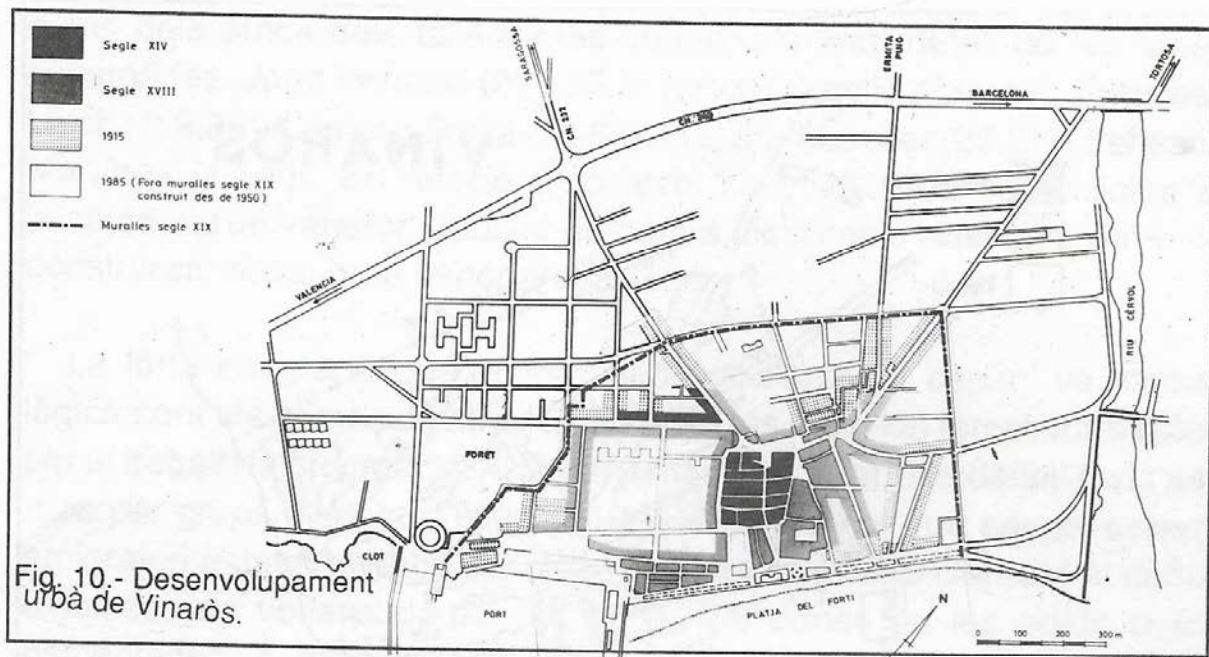

Fig. 10.- Desenvolupament urbà de Vinaròs.

La conseqüència de tot això, pel que feia a la trama urbana, va ser el seu migrat i puntual creixement, tal com hem comentat en algun paràgraf anterior. No va comptar Vinaròs tampoc, en aquestes primeres dècades del segle, amb cap Pla urbanístic. L'Estatut Municipal de 1924, en plena dictadura primoriverista, es va tractar més aviat d'una síntesi i refundició de preceptes anteriors. Tal com explica Alberto Peñín (1983, p. 77), era una legislació municipalista que atorgava als diferents Ajuntaments, almenys teòricament, la totalitat de competències urbanístiques; tanmateix, no establia en absolut controls municipals a l'acció de l'Estat que, per tant, va condicionar el planejament urbà amb els seus projectes d'obres i serveis i, en general, amb la seua política d'incidència territorial.

Sí que va existir un Plànol d'Alineacions de la ciutat de l'any 1945. Es tractava, més aviat, de realitzar previsions físiques d'ocupació del sòl, i no tenia el caràcter operatiu dels projectes d'Eixampla i Reforma Interior, per no contenir programes ni pressupostos; només estaria sotmés a la llei de l'oferta i la demanda. La seua acció urbanística dins del nucli urbà es reduïa, per tant, a una mera alineació de les àrees tractades, és a dir, partint de la trama existent s'ampliaven els carrers, encara que es continuava l'esquema dels anteriors. Aquest plànol delimitava la totalitat del carreratge emmarcat per l'emmurallat carlí, inclosos els grans buits interiors, que quedaven dissenyats amb l'obertura de nous carrers seguint un model ortogònic; l'espai per on anaven les muralles esdevenia un ample cinturó de ronda exterior.

4. ESPECTACULAR DESENVOLUPAMENT URBÀ DE 1960 ENÇÀ EN FUNCIO DE LA IMMIGRACIO I DEGUT A LA INDUSTRIALITZACIO I EL TURISME.

4.1. Creixement horitzontal: un intent de quantificació.

Disposem de tres talls cronològics per a l'estudi del creixement horitzontal. Per a les darreries del segle XIX tenim un plànol a escala 1:10.000 de l'any 1878; una fotografia aèria realitzada el mes de gener de 1960, data molt significativa per al que aquí ens interessa; un plànol, per fi, a escala 1:2.000 elaborat devers l'any 1978. Comptem, doncs, amb una perspectiva d'un segle i unes fites força significatives, per a un intent de quantificar aquest creixement.

Hem distingit dos tipus d'espai: l'un ocupat per a ús residencial i l'altre per a ús industrial (vegeu les xifres del quadre 7). Quant al primer, l'increment per al període 1878-1978 ha estat de 2.069 metres quadrats edificats per any de mitjana. Ara bé, durant el període 1878-1960, l'esmentat creixement només va ser d'una mitjana de 574 m²/any, mentre que en l'interval 1960-1978 es va disparar fins als 8.877 m²/any, ¡quinze vegades més! Quedava clara, per tant, l'acceleració del creixement urbà des del començament de la dècada dels anys seixantes.

Passant a l'evolució de l'ús per a fins industrials, podria semblar -veent les xifres del quadre 7- que aquest va representar un paper relativament més important al llarg del període 1878-1960, que no pas el següent, precisament quan es va produir el creixement industrial més fort. La raó és ben senzilla: els primers establiments industrials de certa entitat, no artesanals -com ara Foret, Freixas, Anigrasa, Fedesa, etc.- es van

instal·lar dins del que a hores d'ara es considera com a casc urbà, relativament prop del centre de la ciutat. En realitat, no feia cap falta localitzar-los més lluny, ja que el preu del sòl era aleshores assequible per a aquests tipus d'implantacions, a més a més que, al capdavall, es trobaven fora del recinte carlí.

Quadre 7

Evolució de la importància del creixement del sòl per a ús residencial i industrial dins del perímetre urbà actual de Vinaròs al llarg del període 1878-1978 (en m²).

	Residencial		Industrial		Total
	Total	Anual	Total	Anual	
Fins 1878	135.933	-	-	-	135.933
1878-1960	47.119	574,6	24.113	294,1	71.232
1960-1978	159.794	8.877,4	41.646	2.313,7	201.440
1878-1978	206.913	2.069,1	65.759	657,6	272.672
Total	342.846	-	65.759	-	408.605

Font: Les dades bàsiques han estat amablement cedides per Enric Forner, que regràcie. Elaboració pròpia.

En relació amb això, val a dir que el nou Pla General d'Ordenació Urbana, aprovat al desembre de 1987, contempla la reubicació d'algunes d'aquestes indústries -la química Foret, per exemple- fora del Perímetre urbà, en un plaç de vuit anys. Les raons són òbvies, i estan relacionades amb el seu caràcter contaminant i perillós. Tanmateix, el Pla és revisable cada quatre anys -fins un màxim de vuit- i si en aquest període s'aporta la documentació necessària, que pugue permetre el canvi de qualificació d'aquestes indústries, es podria respectar fins i tot l'actual ubicació.

La implantació industrial més recent, la més important en quantitat, ha defugit aquest perímetre urbà que veiem delimitat als plànols que manegem, instal·lant-se majoritàriament al costat de les vies de comunicació més importants, o siguen, la N-340 València-Barcelona, la N-232 cap a Morella-Saragossa i la comarcal de Tortosa. La necessitat imperiosa d'espais cada vegada més grans i a preus raonables, en un moment en què l'especulació del sòl ja havia començat, juntament amb la facilitat de

Fig. 11.- Fotografia aèria de la ciutat de Vinaròs, abans de la darrera expansió immigratòria (1960). Es pot observar la persistència del límit de les muralles del segle XIX.

comunicació del transport per carretera amb camió -el mitjà més utilitzat, per exemple, per al transport de mobles- justificarien plenament aquesta localització. En aquest sentit, el polígon industrial de la partida de les Planes Altes -a la vora de la carretera de Tortosa i un parell de quilòmetres d'Uldecona- engegat l'any 1973, tot just quan va començar la "crisi", ha estat un fracàs.

En l'altre aspecte on ha quedat desbordat l'espai considerat com a nucli urbà és amb els habitatges de segona residència de tipus unifamiliar amb jardí, els xalets. Segons les dades dels padrons fiscals de l'any 1985 (vegeu el quadre 8), resulten per a les zones turístiques nord i sud la xifra total de 2.028 d'aquest tipus de vivendes, a la que cal sumar-li 220 apartaments construïts en blocs. Fet i fet, quasi dos mil tres-cents habitatges, que juntament amb les transformacions dels hàbits, la utilització del cotxe privat, el gust per la vida amb un contacte més directe amb la natura, els avantatges de la vivenda individual, així com el propi significat que té com a forma de promoció social; tot plegat, fa que es pugui parlar d'un nou model d'espai urbà.

Quadre 8
Nombre d'habitatges, del tipus xalet i apartament, a les zones turístiques nord i sud de Vinaròs (1985).

	Xalets	Apartaments
Polígon 27	205	-
Polígon 24	468	-
Polígon 23	326	-
Polígon 22	561	-
Total Zona Nord	1.560	-
Polígon 32	340	-
Colònia Europa-Torres	-	220
Colònia Europa-Xalets	128	-
Total Zona Sud	468	220
Total	2.028	220

Font: Padrons fiscals Ajuntament. Elaboració pròpia.

Front a l'alternativa de la vida a la ciutat, cada vegada més congestionada i desagradable -encara que, certament, no siga aquest el cas d'una ciutat menuda com Vinaròs-, o la vida en el camp, menys desitjable per la manca d'oportunitats, es va pensar en l'existència d'una tercera possibilitat, que combinara els avantatges d'un i altre tipus de vida. En el cas concret de Vinaròs -i en molts altres nuclis del litoral- es tracta més tost d'un espai de segona residència, que va nàixer lligat a l'expansió turística; tanmateix, va en augment el nombre d'habitatges que són utilitzats per a viure tot l'any. Fet i fet, es mostra com un espai força desarticulat, mancat de planificació i en alguns indrets inserit enmig d'un àmbit estrictament rústic, a més a més de mancar-li els serveis mínims propis de tot espai urbà.

Per altra part, dins de la dinàmica del creixement vertical el procés que més interessa és aquell mitjançant el qual s'han substituït les velles edificacions de pocs pisos pels aparatosos blocs. Aquest procés ha estat el fruit d'un creixement urbà basat en l'especulació del sòl, dins d'un marc social i econòmic que ho ha permès, ho ha fomentat i àdhuc ho ha beneït. La destrucció estètica n'ha estat una conseqüència important que mereixeria en tot cas altre comentari.

Aquest creixement vertical s'ha produït, en primer lloc i cronològicament, en la zona cèntrica i amb façana a la mar, exceptuant-ne l'antic recinte medieval i els ravals més vells. El primer bloc es va construir al Passeig Marítim a finals dels anys seixanta, amb quinze pisos d'alçada, al que van seguir altres, així com la prolongació del propi passeig. En relació amb això, es va enderrocar l'any 1966 el barri de Sant Pere, conegut popularment com "Fora'l Forat", típicament mariner i habitat per gent de renda baixa, amb una tipologia de cases d'una o dues altures. No obstant, ens queda testimoni escrit i dibuixat -d'aquell barri i del carrer de Sant Josep- en l'obra de Carlos Flores (1974, IV, pp. 373 i 386), com a bon exemple d'arquitectura popular, amb les característiques que li eren peculiars (Ferrer, 1979).

Mentre que, en general, el recinte medieval ha quedat ben resguardat estèticament, en d'altres indrets, com ara el Passeig Blasco Ibáñez o el Colón, la plaça Sant Antoni o els carrers Sant Francesc, Arxiprest Bono i Animes, presenten una certa densitat d'edificis alts, moltes vegades en

curios i desagradable contrast amb els més vells i de menys alçada, com és el cas especialment de l'últim carrer esmentat. Per altra part, als carrers oberts més recentment, a la zona de l'eixampla, els edificis s'han construït amb un nombre determinat de pisos, sempre en relació amb l'amplària del propi vial, i comptant amb un traçat urbanístic més compensat. Són els casos de l'avinguda de la Llibertat i de carrers com Leopoldo Querol, Centelles, Messeguer i Costa, Puig Roda, etc. No obstant, està per fer un estudi més detallat de l'evolució de la construcció en altura i la relació amb l'amplitud dels carrers.

4.2. La industrialització i el turisme com a causes bàsiques de la immigració i el consegüent creixement urbà.

El fort creixement de la xarxa urbana de Vinaròs ha estat concentrat d'ençà 1960, la qual cosa implica la seua lògica relació amb la conjuntura econòmica i la variable demogràfica. De 1857 a 1960 la població només va créixer en 1.173 habitants, encara que s'ha de tenir en compte que fins al cens de 1910 la xifra va davallar, mentre que al llarg del període 1910-1960 el creixement va ser continuat i més fort, de 3.448 habitants, que, tot plegat, justificaria el moderat desenrotllament urbà apreciat.

De 1960 fins a hores d'ara el creixement ha estat ben palés, però sobretot els quinze anys de 1960 a 1975, durant els quals la població es va incrementar en un 55%. Es van necessitar lògicament nous habitatges per albergar-la-hi, essent que, a més a més, una majoria van ser immigrants. Segons el padró de 1981, d'una població de fet de 17.564 persones, poc més de la meitat -8.812 exactament- havien nascut fora, sent 1.895 oriünds d'Andalusia i nord d'Àfrica (Baila, 1984a). Aquest fort augment de la població, per al període 1960-1975, va ser el reflex del canvi econòmic, palesat especialment en dos aspectes: indústria i turisme.

Es clar que, si augmentava el nombre d'habitants, feien falta nous habitatges. Però aquest creixement demogràfic, prou brusc en el cas que ens hi ocupa, va respondre a una determinada conjuntura econòmica i, a més a més, va ser degut en una major proporció a la immigració. Un corrent migratori suposa uns focus de procedència i uns altres de recepció, i que entre ambdós hi haja una diferència significativa -com el nivell de renda o

la possibilitat de trobar treball- que justifique aquest moviment. Si va venir gent cap a Vinaròs, era que quelcom havia canviat. I és que la ciutat, i en un procés més general altres indrets del País Valencià i de l'Estat espanyol, estaven industrialitzant-se. Si bé abans de 1960 ja havíem pogut apreciar-hi una certa implantació industrial, aquesta normalment va correspondre a iniciatives externes -química i tèxtil, per exemple- i no al salt qualitatiu de generalització, el *take-off* rostownià.

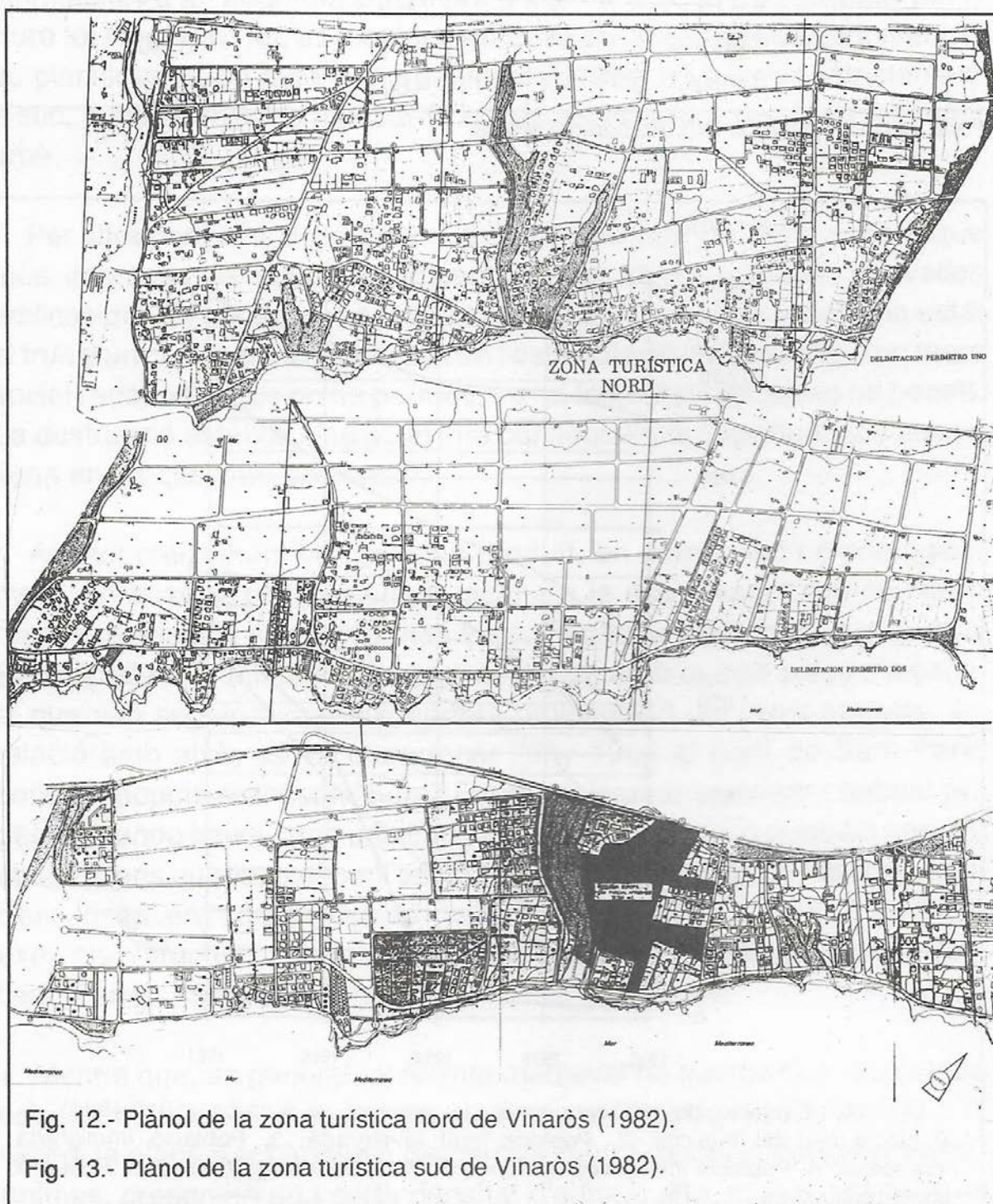

Fig. 12.- Plànol de la zona turística nord de Vinaròs (1982).

Fig. 13.- Plànol de la zona turística sud de Vinaròs (1982).

Quadre 9

Evolució de la població de Vinaròs al llarg del període 1960-1986
(els % són taxes de creixement anual acumulat).

Anys	Població	%
1960	10.968	-
1965	11.639	1,22
1970	13.727	3,58
1975	17.049	4,43
1981	17.564	0,60
1986	17.467	-0,11

Font: Censos i padrons INE. Elaboració pròpia.

HABITANTS

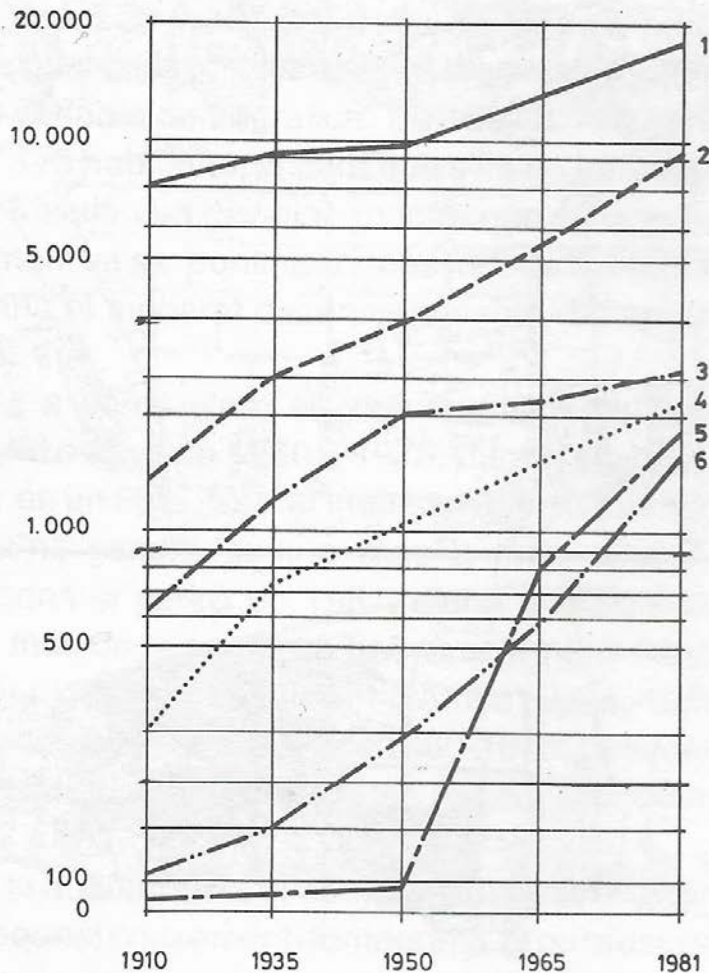

Fig. 14.- Evolució de diferents tipus de població a Vinaròs (1910-1981): 1. Població total del municipi; 2. Població total immigrada; 3. Població immigrada comarcal; 4. Població immigrada nacional; 5. Població immigrada sud. 6; Població immigrada estatal.

Quadre 10

Evolució de la importància de la població immigrada a Vinaròs segons el seu origen al llarg del període 1935-1981.

	1935		1950		1965		1981	
	núm.	%	núm.	%	núm.	%	núm.	%
Comarcal	1.561	61,5	2.232	59,7	2.377	45,7	2.778	31,3
Nacional	747	29,2	1.097	29,2	1.431	27,3	2.663	29,9
Sud	28	1,1	85	2,2	806	15,5	1.895	21,4
Estatl	199	7,8	309	8,2	573	11,0	1.467	16,6
Total	2.535		3.723		5.187		8.812	

Comarcal: Baix Maestrat, Alt Maestrat, Ports i Montsià.

Nacional: Terol i la resta del País Valencià i de Catalunya.

Sud: Andalusia i el Nord d'Àfrica (places de sobirania).

Estatl: Resta de l'Estat i l'Estranger.

Font: Padrans Ajuntament. Elaboració pròpia.

Pel que fa a la indústria, un sector ha assolit especial importància, el del moble i la fusta. Pensem que en 1950 hi treballaven 110 actius, l'any 1970 n'eren ja 337 i el 1981 arribaven a 628, que representaven un 10,5% del total d'actius per a aquest darrer any. Existia un passat d'activitat artesanal, ja que el treball de la fusta en les seues diverses vessants -calafateria, boteria, etc.- té a Vinaròs una tradició de segles. Pensem que al padró de 1910, en un moment de crisi forta, hi declaraven un treball relacionat amb la fusta 130 actius. Aquesta activitat ha esdevingut, en l'embranchida industrial dels seixantes, un treball en sèrie, relacionat amb la fabricació de béns de consum, especialment mobles, generant al mateix temps petites indústries auxiliars: aparells de ràdio, vidre, vernís, etc. En els anys vuitanta ha estat un dels sectors més afectats per la crisi econòmica, tant a escala local com comarcal, encara que recentment sembla que està reeixint.

Aquesta indústria del moble és probablement la que millor s'ha adaptat al "model" global que ha caracteritzat la industrialització al País Valencià d'ençà els anys seixantes: s'ha produït a partir de tot un seguit d'activitats artesanals preexistents, ha respòs a iniciatives autòctones i autofinançades, els salaris han estat relativament baixos, ha obeït a una especialització en béns de consum immediat o de durada mitjana, s'ha realitzat amb una absència de grans capitals almenys en les primeres fases.

El darrer tret esmentat va originar que aquestes indústries, com per exemple el moble, fossen intensives en mà d'obra, la qual cosa va comportar una demanda creixent de força de treball, coberta en bona mesura pels immigrants. Aquests procedien, de bell antuvi, de l'entorn comarcal i de les províncies més properes de Terol i Tarragona, en funció d'una certa "lleï de la proximitat"; i ja posteriorment d'altres indrets molt més allunyats, com ara el sud d'Espanya, en base més tost a una "lleï de la necessitat". Lògicament, doncs, donat un creixement industrial d'aquest tipus, generador d'un altre de demogràfic, ens trobem amb la necessitat de construir nous habitatges, eixamplant l'espai urbà.

Quadre 11
Evolució de l'estructura professional de Vinaròs al llarg del període 1960-1981.

	1960		1970		1981	
	núm.	%	núm.	%	núm.	%
Agricultura	853	20,0	498	10,2	300	5,0
Pesca	644	15,0	425	8,7	307	5,1
Altres primaris	77	1,7	9	0,1	-	-
Total primari	1.574	36,7	932	19,0	607	10,1
Construcció	254	5,9	584	12,0	646	10,8
Moble i fusta	-	-	337	6,9	628	10,5
Productes químics	-	-	256	5,2	179	2,9
Tèxtil i confecció	-	-	249	5,1	125	2,0
Altres indústries	1.243	28,9	598	12,2	625	10,3
Total secundari	1.497	34,8	2.024	41,6	2.203	36,8
Comerç	420	9,8	553	11,3	605	10,1
Transports	315	7,3	403	8,2	322	5,3
Hosteleria	-	-	145	2,9	267	4,4
Altres serveis	446	10,4	800	16,4	1.292	21,5
Total terciari	1.181	27,5	1.901	38,8	2.486	41,5
Altres actius	32	0,7	-	-	-	-
Aturats	-	-	-	-	630	10,5
Total actius	4.284	(39,2)	4.857	(35,1)	5.976	(33,6)

Font: Cens 1960 INE, Padrans 1970 i 1981 Ajuntament. Elaboració pròpia.

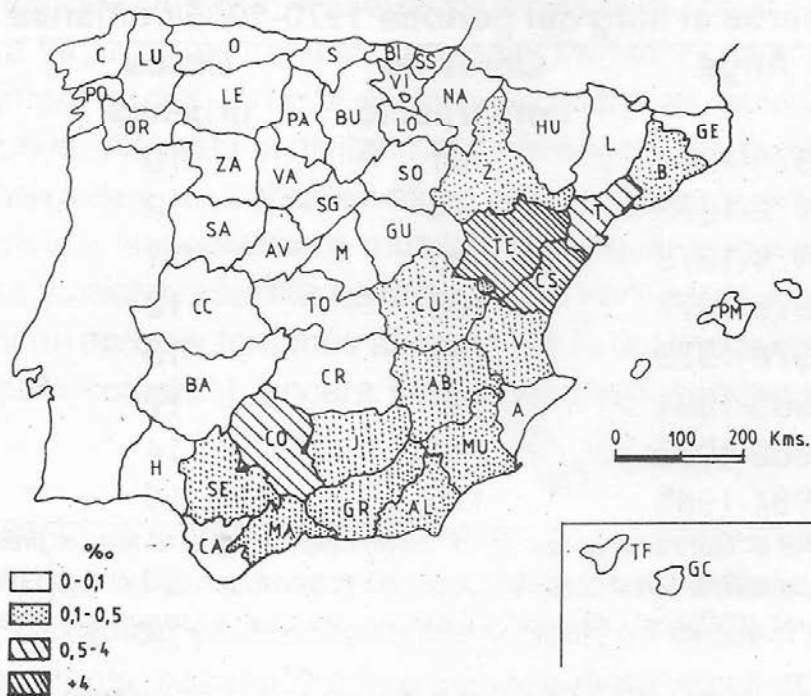
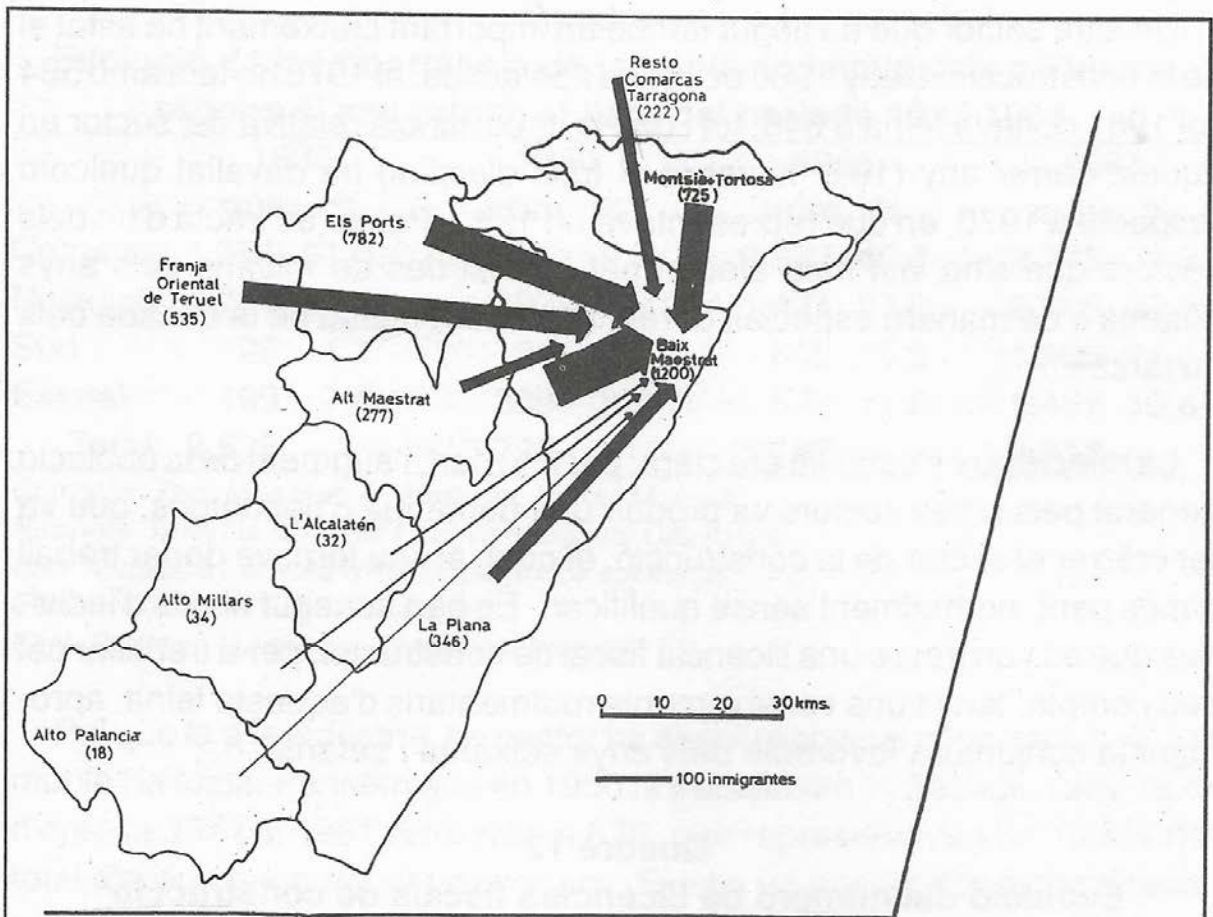

Fig. 15.- Aportació immigratòria comarcal a Vinaròs (1981). Entre parèntesi xifres absolutes.

Fig. 16.- Immigrants a Vinaròs segons l'origen provincial (1981). En tants per mil sobre el total d'habitants de cada província.

Un altre sector que ha tingut també un important creixement ha estat el de la construcció. L'any 1960 ocupava 254 actius, el 1970 ho feia amb 584 i el 1981 donava feina a 646, tot i que la importància relativa del sector en aquest darrer any (10,8 % sobre el total d'actius) ha davallat quelcom respecte a 1970, en que representava un 12 %. Potser es tracta d'un dels sectors que s'ha vist més afectat per la crisi des de mitjans dels anys setanta i, de manera especial, durant la primera meitat de la dècada dels vuitanta.

La relació que s'establia era clara: per una part, l'augment de la població generat pels altres sectors va produir una demanda d'habitatges, que va fer créixer el sector de la construcció, el qual, al seu torn, va donar treball a més gent, normalment sense qualificar. És ben conegut el cas d'individus que es van treure una llicència fiscal de constructor, per a treballar pel seu compte, tenint uns coneixements rudimentaris d'aquesta feina, aprofitant la conjuntura favorable dels anys seixanta i setanta.

Quadre 12
Evolució del número de llicències fiscals de construcció a Vinaròs al llarg del període 1970-1985 (mitjanes bianuals).

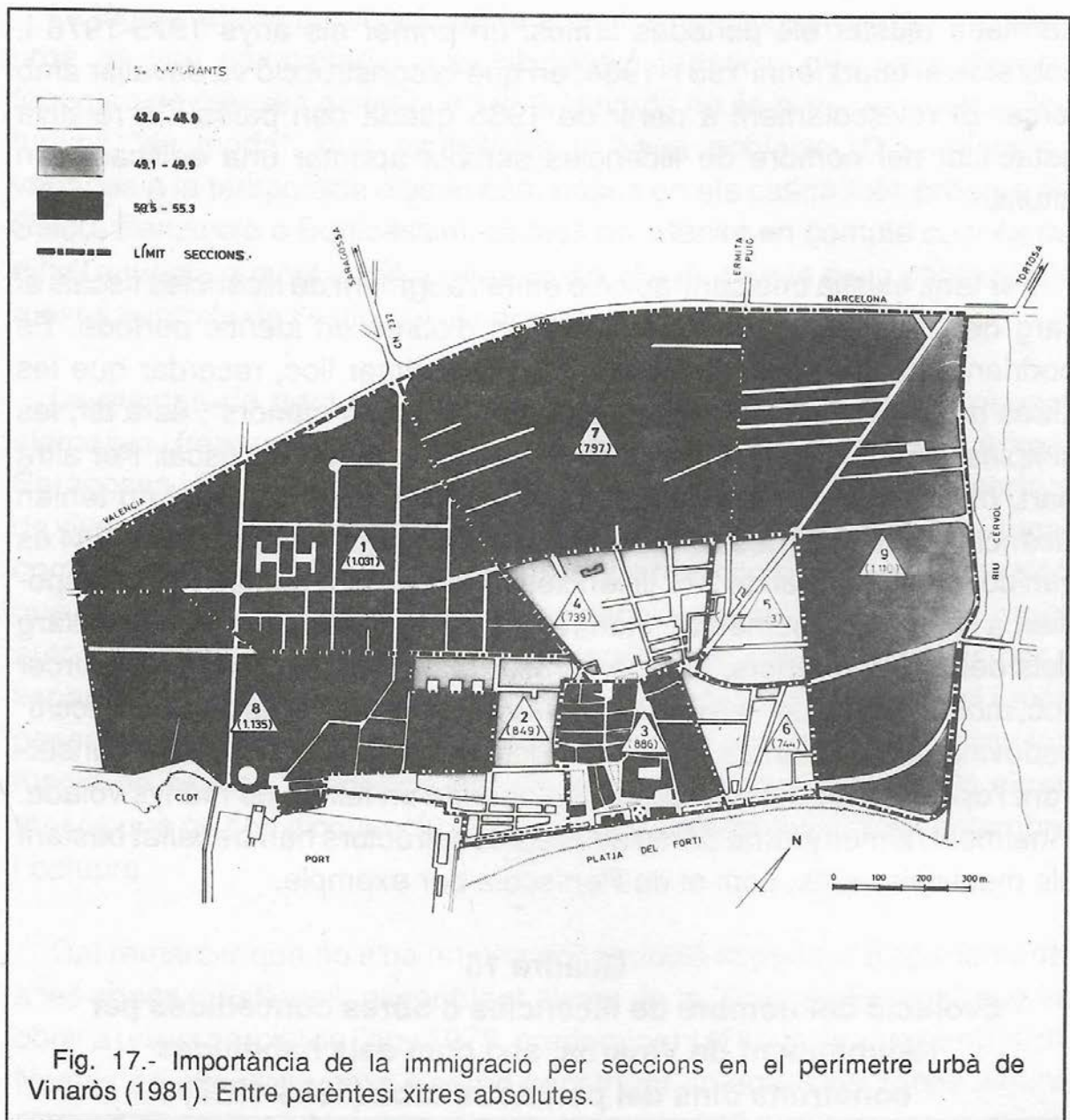
Anys	Obres de construcció	Obres urbanes	Total
1970-1971	61	10	71
1972-1973	74	9	83
1974-1975	95	11	106
1976-1977	108	12	120
1978-1979	151	13	164
1980-1981	197	17	214
1982-1983	141	14	155
1984-1985	170	15	185

Sota l'epígraf d'"Obres de construcció" s'engloben les que tenen un pressupost de fins 2,5 milions de pessetes (en diners de 1985) i no superen els 600 m² construïts.

Sota l'epígraf d'"Obres urbanes" s'inclouen les que superen els anteriors pressupost i dimensió.

L'any 1981 es va procedir, per motius tècnics de canvis als epígrafs, a donar de baixa totes les llicències, per a donar-se després cadascú novament i explícita d'alta. El padró de 1981, doncs, no existeix perquè es van cobrar les taxes directament. Molta gent no se'n va assabentar i per això l'any 1982 va ser "anormal".

Font: Padrons fiscals d'Industrial, Ajuntament. Elaboració pròpia.

L'evolució de la xifra de llicències fiscals del quadre 12 sembla contradir en bona mesura l'existència d'una crisi en la construcció, car l'augment va ser incessant fins principis dels anys vuitanta, estabilitzant-se tot seguit en una xifra prou alta (cal recordar la cautela explicada a peu de quadre). En relació amb això, convé observar l'evolució del nombre de llicències d'obres -sempre "majors", és a dir, xalets i blocs d'habitatges- concedides per l'Ajuntament (quadre 13). Les mitjanes bianuals davallen rotundament, des de mitjans dels anys setanta, encara que al llarg dels vuitanta es podia parlar de relativa estabilitat. No obstant, potser més certerament, l'evolució del nombre d'habitatges construïts dins del perímetre urbà

permetia ajustar els períodes crítics: un primer els anys 1975-1976 i, sobretot, el quadrienni 1981-1984, en què la construcció va davallar amb força. El reviscolament a partir de 1985 queda ben palés i la relativa estabilitat del nombre de llicències sembla apuntar una edificació en altura.

Per tant, existia una contradicció entre l'augment de llicències fiscals al llarg dels setantes i la reducció de les d'obres en idèntic període. Es podrien apuntar algunes explicacions. En primer lloc, recordar que les xifres de llicències d'obres no inclouen les "obres menors", és a dir, les simples reparacions que, no obstant, precisen matrícula fiscal. Per altra part, moltes de les construccions que es van fer al municipi no tenien llicència (pensem en les zones turístiques); en aquest sentit, l'any 1984 es van concedir un total de 277 llicències d'obres, però només 68 corresponien a l'any suara esmentat, mentre que les restants es repartien al llarg dels deu anys anteriors, en que van ser realitzades les obres. En tercer lloc, molts dels que tenien una matrícula en l'epígraf "obres de construcció" esdevindrien assalariats dels constructors més importants, però conservant l'opció legal de treballar pel seu compte en feines de menys volada. Finalment, almenys una part d'aquests constructors han treballat bastant als municipis veïns, com el de Peníscola per exemple.

Quadre 13
Evolució del nombre de llicències d'obres concedides per
l'Ajuntament de Vinaròs, així com dels habitatges
construïts dins del perímetre urbà (1973-1987)

Anys	Llicències	Habitatges
1973-1974	173	262
1975-1976	115	141
1977-1978	78	256
1979-1980	95	236
1981-1982	47	42
1983-1984	57	53
1985-1986	62	247
1987	58	248

Les xifres són mitjanes bianuals, excepte la primera de llicències que pertany a 1974.

Font: Ajuntament. Elaboració pròpia.

La lògica relació apreciada entre el creixement industrial, demogràfic i urbà es veu completada amb l'expansió turística, que va esdevenir fenomen de masses a partir de 1960. Vinaròs no és ni de bon tros un lloc turístic "de moda", que multipliqué la seua població d'hivern varies vegades a la temporada d'estiu com passa en els casos més propers de Salou, Peníscola o Benicàssim. Si més no, i tenint en compte com és de difícil aquesta quantificació, podria dir-se que duplica la seua població als mesos centrals de l'estiu (juliol i agost).

La majoria de gent que estiueja a Vinaròs són estrangers, sobretot alemanys, francesos i holandesos; igualment, hi venen del Baix Aragó, Saragossa i Barcelona. Tot això ha generat una demanda molt important de vivendes -pisos al poble i xalets a les zones turístiques-, tant per a llogar com per a vendre. Hi han molts forasters que han comprat un pis o un xalet, que normalment utilitzen com a residència vacacional. També molts autòctons, que ho han fet com una inversió més, construint xalets per a llogar-los els dos mesos forts de l'estiu -es poden cobrar cent mil i més pessetes de 1985, per cadascun d'ells-, mentre que la resta de l'any fan funció de segona residència per als caps de setmana o per als altres mesos que no són d'ocupació plena, com ara els de maig, juny, setembre i octubre.

Cal remarcar que no s'ha fet una construcció important d'apartaments a les zones turístiques, exceptuant el cas de la "Colònia Europa" que va obeir a un pla parcial de l'any 1973, predominant el tipus de xalet amb jardí. Només en els últims anys s'estan construint en aquestes zones alguns xicotets blocs d'apartaments: durant el trienni 1985-1987 se'n van edificar una mitjana de 75 per any. Al propi temps, convé destacar la relativa poca importància de les places hoteleres i de campings (330 i 567 respectivament l'any 1987).

Les xifres del quadre 14 són ben significatives. Deixant de costat l'eufemisme que suposa la distància entre vivendes "secundàries" i "buides", ens interessa destacar les "principals", és a dir, les habitades durant tot l'any pels autòctons, i la "resta", que en la seua pràctica totalitat són llogades a l'estiu als turistes o ocupades pels propietaris forasters. Els nuclis veïns de Benicarló i Peníscola serveixen de referència comparativa. En tots tres municipis s'ha observat, al llarg del període 1960-1981, una davallada molt important del percentatge d'habitatges principals.

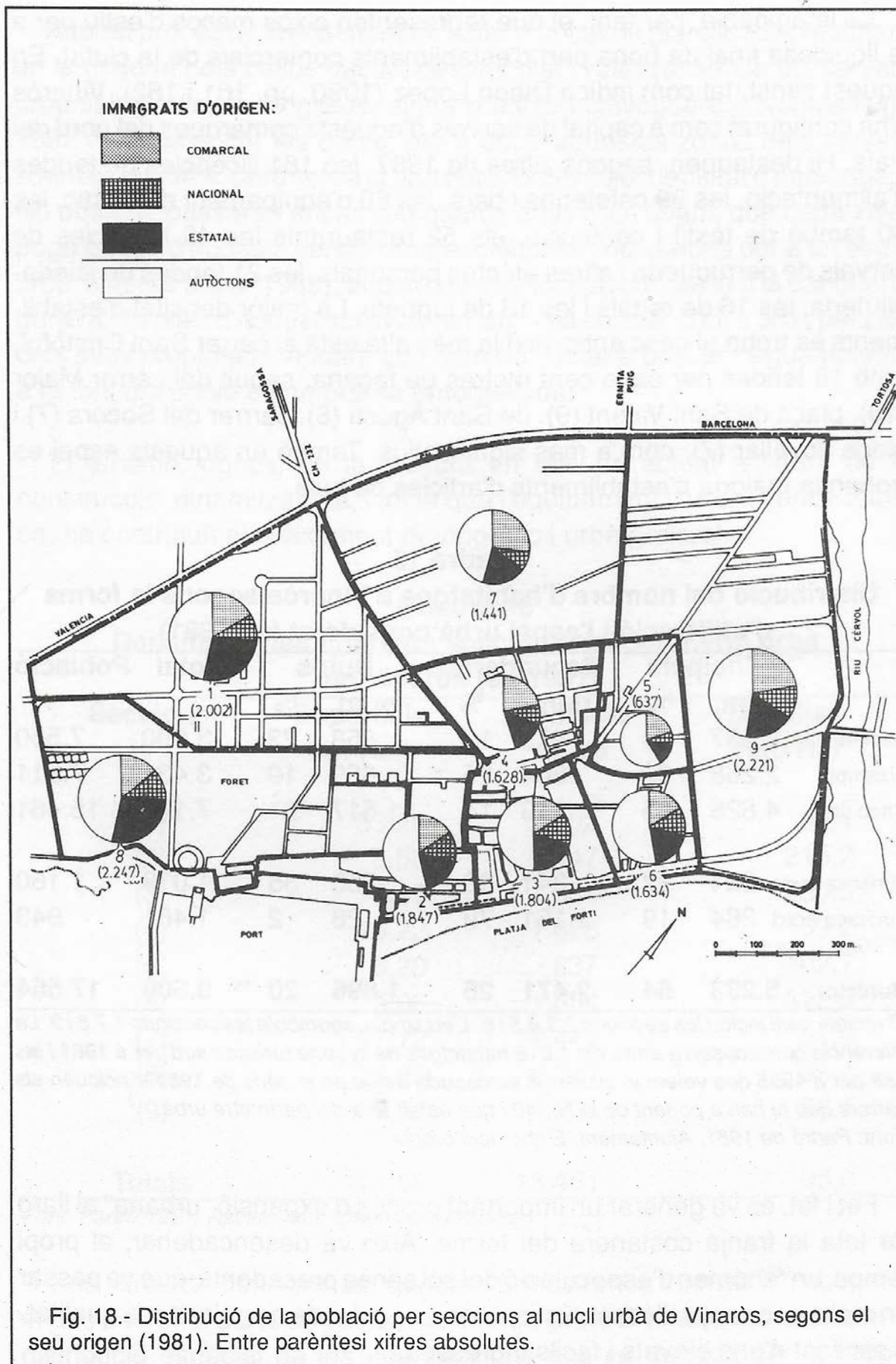
Quadre 14
Evolució de la distribució del nombre d'habitatges
segons la forma d'utilització en 1960, 1970 i 1981.

	Principals		Secundaris		Buits		Total
	núm.	%	núm.	%	núm.	%	
			<u>1960</u>				
Vinaròs	3.384	98	57	2	-	-	3.441
Benicarló	3.169	91	323	9	-	-	3.492
Peníscola	782	95	45	5	-	-	827
			<u>1970</u>				
Vinaròs	3.898	68	725	13	1.065	19	5.693
Benicarló	3.661	75	495	10	759	15	4.915
Peníscola	811	46	495	28	461	26	1.767
			<u>1981</u>				
Vinaròs	5.233	54	2.471	26	1.896	20	9.600
Benicarló	4.908	60	746	9	2.566	31	8.220
Peníscola	1.034	24	1.520	36	1.717	40	4.271

Font: Censos habitatges INE. Elaboració pròpia.

Cal observar amb més detall i comentar la situació de Vinaròs en 1981. Si relacionem els 5.233 estatges principals amb els 17.564 habitants, ens dóna una *ratio* de 3,35 persones per vivenda; mitjana lògica que, si l'apliquem als 4.367 estatges restants (suma dels secundaris i buits), tendriem altres 14.630 persones, que representarien una situació de plena ocupació per aquest concepte. Per altra part, també en 1981, el nombre de places hoteleres hi era de 651 i les de càmpings 800.

Comptat i debatut, la situació en 1981 podia ser valorada en 17.564 residents i altres 16.081 transeünts; tot plegat, sumaria una població de fet de 33.645 persones en els mesos de juliol i agost, sempre partint de la hipòtesi d'una ocupació plena. Són les zones turístiques les que tenen els percentatges més reduïts d'habitatges principals, en comparació amb el casc urbà (quadre 15); sobretot la zona nord -només un 19%-, ja que la sud, amb un 32%, està influït pels blocs d'apartaments de la "Colònia Europa", molts dels quals fan de residència principal a més de considerar-hi també els carrers que hi han a ponent de la N-340 (fora del perímetre urbà).

És imaginable, per tant, el que representen eixos mesos d'estiu per a la liquidesa final de bona part d'establiments comercials de la ciutat. En aquest sentit, tal com indica Diego López (1990, pp. 161 i 162), Vinaròs s'ha configurat com a capital de serveis d'aquests comarques del nord del País. Hi destaquen, segons xifres de 1987, les 161 llicències de tendes d'alimentació, les 99 cafeteries i bars, les 60 d'equipament domèstic, les 60 també de tèxtil i confecció, els 52 restaurants les 40 llicències de serveis de perruqueria i altres efectes personals, les 21 tendes de joieria-bijuteria, les 16 de regals i les 13 de juguets. La major densitat d'establiments es troba al casc antic: així la més alta està al carrer Sant Cristòfol, amb 18 tendes per cada cent metres de façana, seguit del carrer Major (10), plaça de Sant Valent (9), de Sant Agustí (8), carrer del Socors (7) i plaça Jovellar (7), com a més significatius. També en aquests espai es troben la majoria d'establiments d'articles de luxe.

Quadre 15
Distribució del nombre d'habitatges a Vinaròs segons la forma d'utilització i l'espai urbà considerat (en 1981).

	Principals		Secundaris		Buids		Total	Població
	núm.	%	núm.	%	núm.	%		
Recinte carlí	2.357	64	475	13	858	23	3.690	7.550
Eixample	2.268	66	504	15	659	19	3.431	7.911
Casc urbà	4.625	65	979	14	1.517	21	7.121	15.461
Turística sud	324	32	341	33	353	35	1.018	1.160
Turística nord	284	19	1.151	79	26	2	1.461	943
Municipi	5.233	54	2.471	26	1.896	20	9.600	17.564

El recinte carlí inclou les seccions 2,3,4,5 i 6. L'eixample agombola les seccions 1,7,8 i 9. La diferència que s'observa entre els 1.018 habitatges de la zona turística sud per a 1981 i els 688 per a 1985 que veiem al quadre 8 és deguda a que en el cens de 1981 s'inclouen els carrers que hi han a ponent de la N-340 i que estan fora del perímetre urbà.

Font: Padró de 1981, Ajuntament. Elaboració pròpia.

Fet i fet, es va generar un important procés d'expansió "urbana" al llarg de tota la franja costanera del terme. Això va desencadenar, al propi temps, un fenomen d'especulació del sòl sense precedents, que va passar en molts pocs anys d'ésser rústic -i, a més a més, de no gaire bona qualitat- a ser font d'uns elevats i fàcils ingressos.

Aquest procés de creixement ha estat mancat de planificació, resultant en la majoria dels casos caòtic, desarticulat i realitzat sense els serveis urbanístics mínims exigibles: aigua potable i clavegueres. Només l'any 1982 van començar les obres, per a dotar aquestes zones dels serveis suara esmentats, però sols a la part nord, la de major densitat d'habitatges. No obstant, passaran encara un quants anys més abans que cada xalet pugui gaudir d'aquests serveis imprescindibles i obligatoris per a tot espai urbà; a hores d'ara (1989), encara no s'ha fet cap connexió a la canonada general. El preu d'aquest sòl evidentment s'ha cotitzat com a urbà per part dels seus propietaris, encara que hom ha d'anar a buscar l'aigua potable a la font del poble o comprar-la embotellada.

El turisme, doncs, en la mesura en què ha actuat a sobre de la construcció, dinamitzant-la, i tot el que l'equipament d'una vivenda implica, ha contribuït al creixement demogràfic i urbà general.

Quadre 16
Densitat en les diferents seccions del perímetre urbà de Vinaròs (en 1981).

Seccions	Superfície (en Ha.)	Població de fet	Densitat (Hab/Ha)
(1)	33,26	2.002	60,1
(2)	8,58	1.847	215,2
(3)	7,83	1.804	230,3
(4)	10,22	1.628	159,2
(5)	6,20	637	102,7
(6)	5,06	1.634	322,9
(7)	27,72	1.441	51,9
(8)	22,83	2.247	98,4
(9)	39,35	2.221	56,4
Totals	161,05	15.461	96,0

Font: Padró 1981, Ajuntament. Elaboració pròpia.

Les xifres de densitats del quadre 16 mostren la intensitat d'ocupació en les diferents parts de l'actual perímetre urbà. D'antuvi, val a dir que la distribució espacial de les nou seccions ens ve donada per la pròpia

disponibilitat de la informació i, en alguns casos, no és la més adient; tanmateix, sí que permet apropar-nos a les diferències existents en les diverses zones.

En aquest sentit, la qüestió del creixement en altura té molt a veure; pensem, si més no, en la densitat de la secció sisena, la màxima, amb carrers con Ànimes, Sant Pasqual i bona part del Passeig Marítim. En general, les seccions 2, 3 i 6, és a dir, les que ocupen l'antic recinte medieval i bona part dels ravals immediats, així com tot el front del Passeig, són les que presenten les màximes densitats; es tracta de zones quasi completament edificades i amb els blocs més alts. També superen la mitjana les seccions 4 i 5, que completen la major part del recinte carlí. L'octava manté la mitjana, perquè agombola una part dels carrers del recinte suara esmentat. Finalment, les seccions 1, 7 i 9 són les que ocupen l'espai extern a les muralles del XIX (la primera hi penetra quelcom), on tenen importància els espais buits i predominen els edificis de poca altura; per tant, compten amb les densitats ocupacionals més baixes.

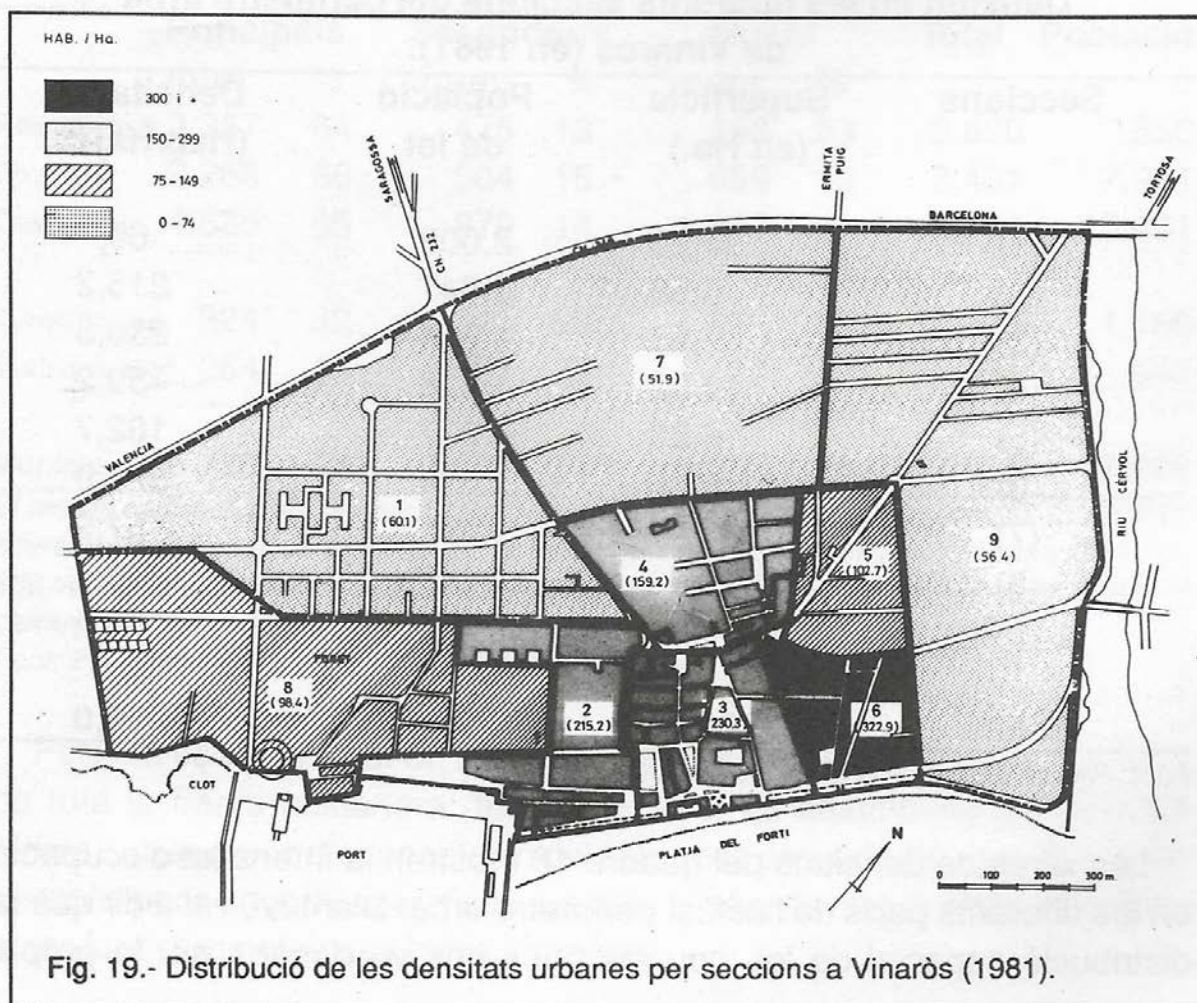

Fig. 19.- Distribució de les densitats urbanes per seccions a Vinaròs (1981).

Podem concloure, a manera de resum d'aquest epígraf, amb els següents punts:

- (1) Hi ha una relació clara entre l'augment demogràfic i el creixement urbà.
- (2) L'increment de la població s'ha degut sobretot al corrent migratori positiu, com a conseqüència de la conjuntura econòmica favorable. Els fenòmens de la industrialització i el turisme, paral·lels en el temps, han reforçat el creixement urbà.
- (3) Una indústria com la del moble, intensiva en mà d'obra, ha afavorit la immigració i, per tant, el creixement demogràfic i urbà. Quelcom semblant s'ha esdevingut amb la construcció.
- (4) La demanda turística ha generat una forta especulació del sòl a les franges costaneres del terme i una nova tipologia d'hàbitat: el xalet, molt important a Vinaròs.

4.3 L'evolució de la morfologia urbana: un creixement desarticulat.

A partir del recinte medieval emmurallat del segle XV, en forma de rectangle, ha hagut una expansió que en termes generals ha conformat una corona circumdant. Ha estat un creixement radial i concèntric, resseguint en bona mesura els camins d'accés i sortida a la vila: Sant Francesc (camí de Benicarlò i antiga N-340), Raval de Càlig (camí de Morella), Pont (camí d'Ulldecona), amb la bifurcació del camí de l'Ermita, i Sant Gregori (camí d'Alcanar). Tot aquest espai ha recolzat lògicament en la línia de costa. Hi eren apreciables alguns focus de creixement: la zona als voltants del propi clos medieval, com a herència dels ravals; en les cruïlles de camins, com ara la plaça dels Tres Reis; la zona entorn al convent de Sant Agustí; en la línia de costa i junt al port.

Resumint, doncs, podem dir que l'espai urbà del Vinaròs de mitjans de l'actual centúria estava definit pel nucli originari del clos medieval, una primera corona que l'envoltava, amb un creixement radial, tancada per l'emmurallat carlí, que unia les puntes d'aquesta mitja estrella i encabia una superfície molt més gran que la pròpiament edificada, deixant extensos buits interiors. Tot això, i el que ja hem explicat en anteriors capítols, ha fet que aquest emmurallat no haja estat superat, de manera clara i generalitzada, més que al llarg dels darrers trenta anys.

El creixement d'ençà 1960, el de màxima importància i intensitat, ha estat desarticulat i incontrolat en alguns casos. S'ha crescut fora de la muralla del XIX de forma tentacular, en tres braços fonamentalment. El primer correspon a la sortida nord de l'antiga N-340, carrer del Pont, prolongat per l'avinguda de Barcelona, de la que perpendicularment neixen tota una sèrie de carrers, com ara Centelles, Bisbe Lassala i Santa Catalina, amb una alçada mitjana de quatre pisos per edifici; i per l'altre costat, els carrers Sànciz i Vilaplana, Salaverría, Baix Maestrat i Ausiàs March, amb una tipologia de vivendes unifamiliars de planta baixa i pis amb un xicotet jardí. Aquesta zona és una de les que més està creixent a hores d'ara, involucrant també per una part el camí de l'Ermita.

El braç del Raval de Càlig, que segueix tenint molta força, s'ha completat fins l'actual traçat de la N-340, deixant al darrere de la línia de cases grans buits a tots dos costats. Fins i tot, es pot veure que s'hi ha ultrapassat la carretera, que fa actualment d'autèntic cinturó exterior, i comencen a aparèixer nous carrers perpendiculars resseguint la direcció de les propietats cadastrals. Per la part de tramuntana del Raval de Càlig i dins del casc urbà tenim els carrers de Juan Pablo Forner, Puig Roda i Messeguer i Costa, tots nous, ben ordenats i amb alçades que mai no superen els cinc pisos.

El tercer braç, la sortida cap a Benicarló, ha vist estendre's el carrer de Sant Francesc, si bé un poc trastocat el seu creixement per l'existència de la fàbrica Foret a la part de la mar, que ha fet que cresca només per un costat, generant un carrer paral·lel, Sant Blai, i un conjunt d'altres transversals que comuniquen tots dos, i encara aquest darrer amb l'incipient avinguda de Pablo Picasso. Si observem el plànol de Vinaròs, veurem que aquesta zona, situada tot just a la part de ponent del casc urbà, ha estat planificada amb el tipus de quadrícula característica de tota zona d'eixample.

Les altres dues puntes de la mitja estrella quasibé no s'han estés. El camí d'Alcanar només ha crescut fora de la muralla unes poques cases i per un sols costat (avinguda de Tarragona). A més, tota la muralla que mira cap al nord no ha estat completada d'edificacions, ni tan sols s'ha construït totalment al damunt de l'antic vall. Per altra part, tot el que constitueix el Passeig Marítim i la zona portuària uneix, seguint la línia de costa, els dos

extrems de la muralla entre l'avinguda de Jaume I i la plaça de bous. Però, mentre que la part de gregal compta amb bones perspectives de desenrotllament, degut a la prolongació del Passeig fins al riu, la part de llebeig veu -de moment- impedit el seu creixement urbà per l'existència d'algunes implantacions industrials.

A més a més del creixement fora de les muralles, n'hi ha hagut un altre que, en part i de forma desigual, ha anat reblint els buits interiors. Aquests buits s'han mantingut en uns anys en què la ciutat creixia força i ho feia fora de l'emmurallat. Els espais on no s'edificava coincidien que eren de pocs propietaris, de vegades tan sols d'un. Es podria al·legar la manca de necessitat de vendre, o l'espera a una revalorització del sòl, amb la consegüent generació de plus-vàlues. En aquest sentit, caldria esmentar la inexistència o falta d'aplicació d'algun mecanisme institucional i legal capaç de conduir el creixement i, en tot cas, la manca de voluntat per a tractar de modificar les decisions privades en benefici de l'interès de la comunitat.

Per a emmarcar la qüestió de manera global, hem de pensar que l'establiment del règim franquista va significar un reforçament de l'Estat central. En tot aquest període va quedar ben palesa la falta de representativitat de les institucions, el sistemàtic incompliment de la legislació municipal i urbanística, així com la subordinació total de l'administració local a l'estatal i, per suposat, als diferents agents urbans.

Referent a la legislació municipal, Francesc Nadal (1982, pp.32 i 33) distingeix dos períodes. El primer va arribar fins 1967 i estava condicionat per la Llei de Bases de Règim Local de 1945, sent la preocupació principal inserir l'administració local dins la dinàmica de l'Estat, com una part més de l'engranatge totalitari. El segon va estar supeditat als projectes de reforma que van iniciar els grups desenvolupadors i tecnocràtics, per a controlar aquell nivell de l'administració, i que finalment va esdevenir en la Llei de Bases de Règim Local de 1975, en la qual es mantenia essencialment un tipus d'organització uniforme.

Comentàvem abans que els espais buits del casc urbà de Vinaròs han estat omplerts de forma desigual. Si dividim en dos el recinte definit per la muralla carlina, per una línia que vaja del grup escolar de dalt al de baix,

passant pel carrer Major, hem partit la ciutat en dues parts iguals. La meitat nord ha estat edificada completament en els seus buits interiors, mentre que en la sud hi resten importants espais per urbanitzar: l'Hort de Ballester i l'espai comprés entre el Camí Carreró, la muralla, el Raval de Càlig i Sant Cristòfol. Pot donar-se'n una explicació en el sentit que uns determinats espais fossen de molts propietaris, on la decisió d'un d'ells d'edificar o vendre per a fer-ho configurés una dinàmica constructora en inaugurar un nou carrer; mentre que, en els casos que hi havia pocs propietaris, tot depenia de les seues decisions personals.

D'una manera general, pot dir-se que l'estratègia dels mitjans i grans propietaris ha consistit en: (1) parcel·lar legalment a l'interior del perímetre urbà, utilitzant a partir de la Llei del Sòl el mecanisme dels plans parcials; (2) realitzar de forma il·legal la parcel·lació a la perifèria, als sectors que des de la Llei del Sòl es diuen "sòl rústic", provocant-hi l'aparició d'edificacions i barris, que posteriorment rebien la sanció legal (Capel, 1977, pp. 99 i 100). De vegades aquesta legalització s'ha produït molts anys després; pensem, si més no, en els xalets de les zones turístiques de Vinaròs, legalitzats l'any 1984, encara que no en la seua totalitat.

La Llei del Sòl de 1956 va establir tota una jerarquia institucional en el desenvolupament del planejament urbà, que seguia una línia descendent, des del Consell Nacional d'Urbanisme fins als Ajuntaments. Més tard, amb la creació l'any 1957 del Ministeri de la Vivenda, es va imposar una nova fiscalització per part de l'Estat central, en una competència típicament municipal com era la dels habitatges. La creació d'aquest nou Ministeri va trencar la coherència institucional proposta per la Llei del Sòl, agravant la fisura entre l'Administració Local i la Direcció General d'Urbanisme, desententant-se en la pràctica la normativa legal existent. Aquesta fisura institucional va permetre l'aplicació de tots els projectes desenvolupadors, en el sentit peioratiu del terme (Terán, 1978). En aquests projectes estaven fortament interessats tant la burocràcia municipal com els propietaris del sòl, pels seus extraordinaris beneficis. Aquesta "autonomia" urbanística es traduïa, en la pràctica, en la total subordinació del municipi a l'Estat, en un sistema de funcionament caciquil.

En realitat, tal com ha escrit Alberto Peñin (1983, p. 103), la primera que no va creure en la Llei de 1956 va ser la pròpia Administració Central.

Aquella no va tenir temps per a consolidar-se en el marc econòmic i urbà en el que va ser creada. Les motivacions tècniques o de prestigi sembla que van primar en l'iniciativa urbanística d'aleshores. Es tenia Pla perquè calia tindre'l, perquè era un signe d'eficàcia o perquè li'l proporcionaven a l'Ajuntament de torn amb el mínim esforç polític. No calia definir objectius ni establir programes; no havia, per suposat, debat públic. Era un problema tècnic, per a marcar carrers i donar opció a que, qui ho desitjara, construïra dins d'un ordre formal. Era, al capdavant, el "no Pla".

Mitjançant el planejament, els propietaris del sòl han conegut anticipadament la qualificació urbanística dels seus terrenys. Com aquesta l'han establida en general els Ajuntaments, es poden imaginar les pressions i negociacions -per part dels agents urbans- que tot pla d'eixampla o d'ordenació urbana comporta. A partir de la Llei del Sòl, els propietaris utilitzen els mecanismes dels plans generals per a realitzar la parcel·lació i urbanització dels seus solars. Tal com explica Horacio Capel (1977, p. 100), per a qualsevol propietari és important que la seua propietat siga considerada com a "sòl urbà" o, en tot cas, com a "reserva d'urbà", car això li permetrà revaloritzar-la. Però també és important la qualificació assignada al sector on es trobe la propietat, ja que no té el mateix valor un sòl qualificat com a "residencial mixt" o "residencial intensiu"; en aquest darrer cas es pot realitzar un major volum d'edificació.

Les relacions de forces entre els distints propietaris i la seua possibilitat de pressionar o d'intervenir a l'Ajuntament, en el moment en què s'elabora el Pla General, pot tenir una paper decisiu en el resultat d'aquesta espècie de loteria per a ells. No obstant, per als poc afortunats en qualificacions menys rendables, sempre queda la possibilitat d'intentar el canvi de qualificació mitjançant el mecanisme dels plans parcials, que poden promoure organismes públics o persones privades. Això suposa l'opció de que un o varis propietaris promoguen un pla parcial, si ho són d'almenys el 60% de la superfície afectada. Com que la modificació l'ha d'aprovar l'Ajuntament, i en ell es solen trobar ben representats els propietaris del sòl i els promotors immobiliaris -conegut és l'interés d'alguns en ser regidors-, es comprén que aquella es realitze sense grans dificultats.

S'ha de fer notar que, com hem dit abans, precisament en la part septentrional del recinte tancat per les muralles del segle XIX, on els buits

interiors van reblir-se, hi ha hagut un creixement menor fora de la muralla. Això permet plantejar la següent qüestió: ¿va ser el fet de la resistència, per part dels propietaris d'alguns espais intramurs, a edificar o vendre, esperant potser una revalorització dels seus terrenys, el que va fer créixer el poble a fora de l'emmurallat, és a dir, en molts casos de manera desarticulada i encarint els serveis?. Més aviat, la raó va ser el propi preu elevat del sòl en aquestes zones centríques, que va originar-hi la construcció d'edificis amb vivendes d'alt *standing*, només accessibles a determinats grups de gent.

Front a tot això, hi ha hagut alguna actuació aïllada fora del centre i de la pròpia dinàmica radial de creixement, que conformen autèntiques illes. Tenim els casos dels edificis anomenats "dels Mariners de Dalt i de Baix", coneguts popularment com a "Vietnams". Per cert, això dels topònims orientals, per a fer referència a barris on un cert amuntegament i la manca en molts casos d'infraestructures mínimes són corrents, compta amb exemples abundants, així el "Pekín" i les "Corees" de Barcelona (Capel, 1977, p. 50). Aquells són blocs de vivendes construïts a principis dels anys setantes, per a cobrir en part les necessitats creades pel corrent immigratori. Eren del tipus de vivendes subvencionades per l'Estat, que van ser ocupades per obrers de renda mitjana-baixa. Està per fer, en el cas de Vinaròs, un estudi detallat sobre aquesta "urbanització marginal", de la que hi ha altres exemples amb noms ben simptomàtics: "cases barates", els blocs del carrer Borràs Jarque.

El seu aïllament ve donat perquè es tracta d'edificis que normalment no guarden continuïtat amb la resta de la xarxa urbana; a més a més, estaven mancats de serveis, com ara l'asfaltat dels carrers, voreres, i comptaven amb un servei provisional i deficient d'aigua i clavegueres. Només al llarg dels darrers anys s'han millorat algunes de les deficiències que hi havia. Endemés, la seua marginalitat els ve també donada per la pròpia segregació espacial: blocs completament aïllats, especialment el dels Mariners de Baix, enmig de les sènies i desarticulats respecte a les vies de comunicació cap al centre, on calia anar gairebé per a tot. Des de fa uns anys hi ha tendes i farmàcia i, a més a més, al bloc de baix ha entrat en funcionament recentment un centre d'E.G.B., molt important per a una zona amb predomini de matrimonis joves i nombre de fills per damunt de la mitjana.

Front a aquesta localització escolar, que demostra una voluntat d'apropar o de portar aquests tipus de centres on fan falta, tenim els casos de localització totalment fora mà dels Instituts de Batxillerat (1966) i de Formació Professional (1980), del Col·legi d'Educació Especial, així com de l'Hospital Comarcal, de pròxima inauguració. L'única justificació que se'n dona és la del preu del sòl.

4.4. Tipologies urbanes.

Si tractem d'establir quines són les tipologies urbanes, és a dir, la peculiar morfologia d'un carrer de la ciutat, que resulta de la manera com es disposen els espais públics i els parcel·lats o edificats, prompte ens adonarem de la irregularitat i heterogeneïtat de les parts noves front a les illes d'edificis que hi ha al recinte medieval. Aquest espai més antic està conformat per un tipus de casa amb un solar entre 25 i 35 metres quadrats, una façana estreta de 3 a 5 metres i entre 10 i 15 de fondària; distribuïda la vivenda normalment en planta baixa i dues altures, quedant per damunt el terrat típic d'aquesta zona del Baix Maestrat litoral.

La distribució era d'un magatzem a la planta baixa per a deixar les eines de treball del camp, incluíts anys enrera el carro i l'ase; hi havia de vegades un entresol, que no comptava com a pis, amb la cuina i el menjador; ja al primer pis hi eren les habitacions i al segon les golfes, per a emmagatzemar diversos productes del camp (ametles, olives, oli, vi); al terrat, fins als anys seixantes, hi hagué el costum de criar determinats animals domèstics. Aquesta seria, per tant, la tipologia urbana més característica i originària de la vila, que es correspondria amb el recinte medieval, però també amb tota la zona que conforma els ravals. No obstant, la vivenda dels barris mariners era més senzilla, normalment amb planta baixa i un únic pis; àdhuc, en algun cas no existia construcció en altura, com en el desaparegut barri de Sant Pere.

En la part més nova les morfologies són de vegades prou més irregulars i heterogènies. Tanmateix, en determinats casos s'aprecia una tipologia regular, responent a tot un seguit d'actuacions d'un mateix constructor, com és el cas dels anomenats carrers del *Alemán* aquests segueixen el sentit de les antigues parcel·les cadastrals, la qual cosa ha generat un

tipus de vivenda consolidada per actuacions posteriors d'altres constructors, entre les quals se'n compten d'actuals. Aquest tipus d'habitatge és unifamiliar, en planta baixa i pis, amb un jardinet i garatge; la façana té vuit metres d'ample per nou de fons. Els carrers tenen una amplària de dotze metres i ocupen la part de mestral del casc urbà.

Un altre exemple són els carrers perpendiculars a l'avinguda de Barcelona i al carrer Rafels Garcia per les seues parts nord: Bisbe Lassala, Centelles, Puig Roda, Pablo Forner, Messeguer i Costa. També ressegueixen el traçat de les parcel·les del cadastre. El tipus d'edificació és el característic per a un grup de gent de renda mitjana; hem de recordar que aquesta zona és habitada per una important proporció d'immigrants, d'origen comarcal en la seua majoria. Són edificis que tenen normalment quatre alçades, una façana entre deu i dotze metres d'ample i uns disset de fons; l'amplària dels carrers té entre dotze i catorze metres i sol haver-hi dos pisos per planta.

La xarxa d'espais públics, al si del nucli urbà estricte, és prou migrada, tant pel seu tamany com per la distribució arreu del perímetre urbà. En tot cas, interessa destacar l'escassa ampliació dels metres quadrats de zones verdes i places; en aquest sentit, cal recordar que els que existeixen a hores d'ara ja hi eren en la seua majoria trenta anys enrere, quan la població era gairebé la meitat; les excepcions en podrien ser l'ampliació del Passeig Marítim i l'urbanització de la plaça Primer de Maig. Així, doncs, l'important augment de la població no s'ha vist compensat amb un creixement paral·lel dels metres quadrats de zona verda. En aquest punt ens podem qüestionar que s'ha esdevingut amb l'espai del vall que envoltava la muralla carlina, el qual era de caràcter públic; en alguns indrets aquest espai va passar a mans privades. La forma com es va resoldre el problema estava en relació amb el caràcter del poder municipal d'aleshores.

Seguint amb les tipologies urbanes, tenim que a tot el llarg del terme, en la zona continguda entre la línia de costa i la N-340 -fent excepció del casc urbà pròpiament dit- es va produir un procés d'especulació ferotge, mitjançant la continua parcel·lació i reparcel·lació de les finques rústiques originàries, que va ocasionar un moviment de capitals atrets d'altres sectors, donades les possibilitats d'alts, ràpids i fàcils beneficis.

El fet de la pràctica inexistència d'un planejament mínimament seriós va provocar que els xalets es construïssen quasibé on es va voler. Els vials van ser dissenyats en funció d'aprofitar al màxim el propi terreny, minimitzant-los, de tal manera que hi ha alguns exemples de parcel·les on la distribució de camins i propietats està feta en absolut desordre; al capdavant, es procurava rendabilitzar al màxim els metres quadrats. En altres casos, es van construir xalets en llocs certament perillosos, com els que hi ha al costat del Barranc del Saldonar, on la mar fa anys que soscava; també ha hagut, en qualque cas, apropiació indeguda de vores de barrancs. Fet i fet, hom pot demanar-se, en relació a aquests i d'altres casos, per on anava la delimitació terrestre-marítima. Els vials estan traçats, per tant, en funció de la propietat i es disposen de vegades en culs-de-sac, la qual cosa ha generat una xarxa viària no connectada; això fa que entre la línia de costa i la N-340 hi haja molt poques vies, que en tot cas segueixen els camins vells.

Hi va haver una oportunitat, a partir dels primers anys seixantes quan començaren les construccions, d'haver planificat i creat unes zones residencials ben traçades i ordenades -tant a la Zona Nord com a la Sud- que s'haguessen fet avançar en taca d'oli, allunyant-se gradualment del casc urbà. Legalitzant ja d'antuvi les diverses construccions -i no haver de fer-ho molts anys després emprant, per exemple, el mecanisme dels plans parcials (com de fet en alguns casos puntuals va passar). Al capdavant, el Pla General de 1965 considerava la pràctica totalitat d'aquest espai com a "sòl urbà". Ara bé, calia obligar als propietaris dels terrenys a cedir els metres pertinents, per als carrers i vials públics; fer les voreres, asfaltar els camins i dotar, a mesura que s'anassen construint els xalets, dels serveis mínims i indispensables, és a dir, aigua potable i clavegueres. Res d'això es va fer quan calia i, a hores d'ara, hi han més de dos mil habitatges construïts sense aigua potable.

L'actuació municipal dels anys seixantes i setantes no va ser, en aquests aspectes d'ordenació urbana, en absolut llúida. Es va perdre una oportunitat històrica d'ordenar i planificar un espai amb visió de futur, posant per davant els interessos de la comunitat. Els diners fàcils i l'interés particular hi van poder més.

La tipologia d'aquestes zones turístiques és la de parcel·les, de 400-500 metres quadrats predominantment, on hi ha una vivenda unifamiliar, amb planta baixa i un màxim d'un pis d'alçada, tot envoltat d'un espai enjardinat. Es tracta de solars i habitatges que suposen una forta inversió econòmica. Pertanyen, per tant, a una classe acomodada de tota mena de professionals liberals, industrials, comerciants i quadres; també molts estrangers, alemanys especialment, en són propietaris.

Tot això contrasta amb la manca de serveis mínims que comentàvem abans. Cada propietat sol tenir un parell de pous, tots dos arriben fins a la capa freàtica, per un puja l'aigua i l'altre fa de desguàs. L'aigua és salada i està contaminada degut a les moltes perforacions fetes, la qual cosa origina que en unes i altres conduccions, en arribar al nivell de la capa freàtica, res no pugui impedir que hi haja mescles, amb el lògic greu problema sanitari i higiènic que se'n pot derivar.

5. LA MODERACIÓ RECENT DEL CREIXEMENT I EL NOU PLA GENERAL D'ORDENACIÓ URBANA.

5.1. Moderació del creixement i necessitat de la planificació urbana.

Deixant a banda la perspectiva històrica de segles, hem constatat una lenta expansió de la ciutat al llarg de l'actual centúria, fortament accelerada només d'ençà 1960. La crisi econòmica, que va començar a meitat dels anys setantes, va servir per a frenar el creixement demogràfic i el de la trama urbana. Els 17.049 habitants de 1975 han esdevingut 17.467 l'any 1986. Altres indicadors, com ara el nombre de llicències d'obres, mostren un clar relentiment des de principis dels anys vuitantes. En aquest sentit val a dir, d'antuvi, que les condicions actuals afavoreixen i faciliten l'operativitat de la planificació, en un marc d'estabilitat demogràfica. A més a més, les projeccions de població confirmen, tal com s'observa en el quadre 17, un manteniment dels seus nivells sensiblement estables entorn als 18.000 habitants, en l'horitzó de l'any 2000; això sí, amb un procés d'envelliment pel que fa a la seua distribució per grups d'edat. No obstant, cal indicar que des de mitjans dels anys vuitanta s'esta produïnt un reviscolament molt important de la construcció.

L'expansió urbana ha estat un dels resultats del procés d'industrialització i l'impacte turístic, tot lligat lògicament al fort corrent immigratori. En moltes ocasions, aquest creixement ha estat desarticulat i caòtic, mancat d'una planificació seriosa i pensada en interès de la comunitat. En un tipus de societat com la nostra -matisada, a més a més, amb les peculiaritats del cas espanyol dels anys del "desenvolupament"- els interessos privats han dominat sobre els generals, i també òbviament en aquests aspectes que ens ocupen, on els Ajuntaments d'aleshores tenien molt a dir.

Quadre 17
Evolució de la població absoluta de Vinaròs, projectada fins
l'any 2001, i la seua distribució per grans grups d'edat.

Anys	Habitans	%	Joves	Adults	Vells
1975	17.049	-	25,4	62,9	11,7
1981	17.564	+0,59	23,8	62,7	13,5
1986	17.467	-0,11	21,6	63,9	14,5
1991(*)	17.842	+0,42	19,4	65,5	15,1
1996(*)	17.978	+0,15	17,6	66,6	15,8
2001(*)	18.083	+0,11	18,8	65,1	16,1

Els % són taxes de creixement anual acumulat. La distribució per grups d'edat, en percentatges, correspon: joves (0-14 anys), adults (15-64 anys) i vells (65 i més anys).

Font: Padrans Ajuntament. Elaboració pròpia.

La planificació urbana té una història curta en el cas de Vinaròs, així com en el de la majoria de ciutats de tamany semblant. L'existència d'un Plànol Geomètric de l'any 1849 dona testimoni de la importància de la vila aleshores, amb una població entorn als deu mil habitants. Per contra, la manca d'un Pla d'Eixampla, en les darreres dècades del segle passat i primeres de l'actual, cal situar-la en el marc de crisi econòmica, social i demogràfica ja explicat; només ben avançats els anys 1950 va tornar a assolir la ciutat els deu mil habitants. En aquest sentit, podem considerar com a antecedent de la doctrina urbanística el Plànol d'Alineacions (recordem el de Vinaròs de l'any 1945), és a dir, una mera delimitació entre propietat pública i privada, amb la que es cobria l'objectiu d'ordenar la ciutat.

Tal com explica Alberto Peñín (1983, p. 26), encara que el Reglament d'Obres i Serveis de 1924 ja havia atorgat als municipis la capacitat de planejar (el *zoning* racionalista), serà la Llei del Sòl i Ordenació Urbana de 1956 la que permetrà assolir el zènit de la planificació urbanística, entesa com a instrument d'ordenació de la ciutat. En aquesta Llei s'integrava el conjunt municipal en un únic document de planejament -el Pla General amb Ordenances- i palesava, en general, les ambicions d'una societat ruralista i subdesenvolupada. Pla que es va transformar en el paradigma de la nova situació. En lloc de les alineacions, adscribia usos al sòl mitjançant zonificacions; qualificava terrenys com urbans o de reserva,

deixant per a d'altres plans (els parcials) la definició formal i de disseny del teixit urbà.

Amb el desenvolupament econòmic dels anys seixantes el municipi va entrar en crisi i la ciutat es va dinamitzar. El Pla General va perdre bona part del seu caràcter dogmàtic, es va modificar i manipular davant l'allau de situacions noves, no previstes. Al estar immersos els Ajuntaments en una política de complacència o de vinculació amb els interessos immobiliaris, els plans es van transformar en simples instruments de producció de sòl; al marge de qualsevol valor, interès o necessitat de la ciutat (Peñín, 1983, p. 27). La reforma en 1975 -uns pocs mesos abans de la mort de Franco- de la Llei de 1956 va aportar poques novetats. El sòl rústic va passar a anomenar-se "no urbanitzable", s'insistia en la política de creixement (tot just en plena crisi) i per tant en el sòl urbanitzable, i el sòl ja consolidat va ser abandonat a la seua sort.

Fet i fet, la Llei del Sòl de 1956 i la de Règim Local de 1975 van ser poc menys que paper mullat. La concreció a nivell municipal del Pla General de 1965 -autèntic instrument legal, que hagués pogut servir per a ordenar aquest creixement- no va depassar una ambígua i molt excessiva qualificació de sòl urbà, que no va servir per a canalitzar la iniciativa particular ni va entrar tampoc en traçar la xarxa urbana pública. En aquest sentit, la delimitació de les zones túristiques de 1983 ajustaven el sòl urbà a la nova legislació. Ara bé; la parcel·la, per a poder ser edificada, ha de merèixer la qualificació de "solar", la qual cosa implica una sèrie de condicions: un vial de vuit metres d'amplària com a mínim, definir l'alineació de les edificacions i la rasant del carrer, pavimentar el vial i fer les voreres. Òbviament, en les zones on la densitat de xalets és important això té mala solució, es tracta d'una herència difícil d'endegar; però per contra, en els espais poc edificats, cal fer complir les condicions suara esmentades. En relació amb el que estem dient, les característiques del règim aleshores vigent permetien una mena de corrupció quotidiana o d'absència de voluntat d'assumir una potestat estrictament municipal: la de "policia urbana".

Hem de destacar també una demanda externa, generada tant pel turisme estranger com per l'interior, que troben en la compra d'un pis o un xalet a Vinaròs una forma d'invertir els seus estalvis, fent realitat al mateix

temps l'afany de tenir una segona residència a la costa per a l'estiueig. La utilització de la franja costanera per a ús residencial, així com l'extensió del sòl industrial al llarg de les vies de comunicació, originen un nou concepte de ciutat -estesa i esvaïda.

Fig. 20.- Fotografia aèria de Vinaròs (devers 1976).

En aquest marc, al llarg dels darrers anys s'ha dut endavant la realització d'un nou Pla General d'Ordenació Urbana, aprovat en desembre de 1987. En relació amb això, cal recordar el planejament urbanístic vigent, existent al municipi fins a l'aprovació del Pla suara esmentat.

- (1) En primer lloc, el Pla General d'Ordenació Urbana, d'octubre de 1965, ja comentat; al que caldria afegir unes Normes i Ordenances d'octubre de 1976 i abril de 1980.
- (2) El Pla Parcial "Planes Altes", d'abril de 1973, que pretenia el desenvolupament d'un polígon industrial a la part nord-occidental del terme, tot just a la vora del peatge de l'autopista, de la carretera de Tortosa i només a un parell de quilòmetres d'Ulldecona; malgrat la seua bona localització, ha estat un fracàs.
- (3) En tercer lloc, el Pla Parcial "Colònia Europa", de juliol de 1973, d'iniciativa privada, va desenvolupar una zona de residència turística (blocs d'apartaments i xalets) al sud del perímetre urbà.
- (4) Finalment, els Projectes de Delimitació del Sòl Urbà de les dues Zones Turístiques (Nord i Sud), d'abril de 1983, que qualificaven com a sòl urbà les àrees consolidades per l'edificació; és a dir, venien a resoldre -encara que no totalment- una situació de manifesta il·legalitat. Es tractava d'una figura legal insuficient per a afrontar la complexa problemàtica urbanística, però que justificava com a mínim un major rigor en la concessió de llicències d'obres.

La conveniència i oportunitat de la formació del nou Pla General vendria donada, per una part, pel propi compliment de la legislació, que obligaria a adaptar i revisar els Plans a la vigent Llei del Sòl. Però, per altra part, es podrien apuntar altres factors. Així, el Pla de 1965 obeïa a una concepció merament especulativa de l'espai urbà, que el procés desenvolupador de l'època confirmaria. En l'actual situació socio-econòmica, per contra, el paper de l'urbanisme té que respondre a les necessitats col·lectives i servir per a millorar la qualitat de vida; en aquest sentit, el reconeixement d'un patrimoni urbà i territorial, dels seus valors històrics, culturals, paisatgístics o naturals, jugarien un paper important en les hipòtesis del planejament. Àdhuc, el model del Pla de 1965 estaria esgotat, en el sentit de que la manca de sòl urbà edificable repercutiria en el preu del valor del sòl i suposaria un fre a la capacitat d'atracció de capital.

El model de desenvolupament elegit pel Pla General de 1987 es fonamenta en la planificació preexistent, que el condiona legal i pràcticament. En efecte, Vinaròs ha crescut urbanísticament seguint els principis de l'explotació espontània dels recursos immediats, ocupant l'espai de la manera que hem explicat en anteriors epígrafs. Per tant, el Pla General proposa mantenir una ocupació territorial invariable a la resultant del desenvolupament anterior, introduint-hi les lògiques correccions. Es proposa reconduir la dinàmica expansionista, cap a un procés de completar l'inacabat, és a dir, concentrar els esforços i recursos en consolidar les fràgils estructures generades pel model de creixement urbà anterior. Els dèficits heretats són importants, i ja els hem anat apuntant al llarg de l'anterior capítol, almenys en part.

El Pla General afronta també el repte de la capitalitat comarcal de Vinaròs, que en bona lògica hauria de ser compartida amb Benicarló. En aquest sentit, cal remarcar la manca de coordinació entre els dos ajuntaments. Els temps han canviat i seria hora d'actuar amb més pragmatisme. Per tant, el Pla compta amb dos nivells de lectura com a model planificador: l'un situat dins l'àmbit comarcal, l'altre dins del municipal. Es tradueixen aquests conceptes en propostes concretes:

- (1) Una legislació normativa i unes ordenances que permetran pràctiques de millor govern i policia urbana de la ciutat, millorant la seua imatge externa i la pròpia funcionalitat.
- (2) Un disseny de l'estructura general i orgànica del territori, amb una clara defensa de la xarxa de comunicacions supramunicipal.
- (3) Unes previsions en tots els nivells de serveis, dotacions i equipaments, per a una utilització d'àmbit comarcal.
- (4) Una certa especialització d'aquests serveis, per a abastar una oferta àmplia que tinga, per tant, el màxim poder d'atracció.

Vinaròs compta -i juntament amb Benicarló més encara- amb el potencial necessari per a exercir el paper de cap comarcal. En aquest sentit, la diversificació de l'estructura econòmica és un element cabdal, que flexibilitza la capacitat de resposta front a les crisis periòdiques.

5.2. El Pla General de 1987: repercussions futures en l'evolució i distribució de l'espai urbà.

Després de tot el que acabem de dir, podem entrar en més detall i passar a comentar les millores i modificacions contemplades en el nou Pla General, remarcant les actuacions que previsiblement tindran una repercusió més clara en l'evolució i distribució de l'espai urbà. Cal entendre, no obstant, que algunes d'aquestes millores poden tardar molts anys en fer-se realitat. En tot cas, el Pla estableix el marc legal adequat i preten assolir un nivell quasi òptim, pel que fa als equipaments.

En primer lloc, queda confirmada la distribució espacial dels usos de manera global. Així, els agrícoles i pecuaris queden a l'oest de la N-340; els residencials i terciaris romanen dins l'actual perímetre urbà, tal com el tenim delimitat; els usos residencials de caràcter turístic disposen de les franges litorals a nord i sud del perímetre; finalment, els usos industrials es disposen a l'oest de la N-340, però a la vora, i resseguint també les carreteres de Morella i Tortosa. Altra qüestió és la consideració que el Pla General fa de l'organització d'aquests usos, així com de l'establiment de normes front a les manifestes incompatibilitats entre alguns d'ells i amb el mig ambient i la qualitat de vida.

Pel que fa al centre històric, que podriem delimitar com el recinte medieval i els ravals fins el segle XVIII, les mesures estarien centrades en tres qüestions fonamentals: el manteniment de la densitat de població d'aquest espai; la realització d'operacions de reforma interior, per a desbloquejar la gestió d'alguns terrenys, que permetrien l'execució de nous habitatges; impulsar una política de rehabilitació de vivendes, instrument cabdal per a evitar la deterioració. Dins del marc del Pla General s'estableixen projectes molt concrets de recuperació, alguns dels quals es troben en fase de redacció per part de l'Ajuntament. La pròpia consolidació de la Casa de la Vila en el seu lloc actual hauria estat en aquesta línia d'actuació, a més de la seua possible ampliació amb l'actual edifici de Correus.

Actuacions urbanístiques puntuals, com l'ubicació de la futura estació d'autobusos en el Passeig de Joan Ribera, al nord de la muralla carlina, es justifiquen per la relativa centralitat, l'òptima accessibilitat i, especial-

ment, perquè la localització d'aquest servei públic fomentarà previsible-
ment el creixement i urbanització d'aquesta part nord del casc urbà que,
tal com explicavem en altre moment, és una de les que romanen
globalment menys edificades.

Fig. 21.- Fotografia aèria de Vinaros (1986).

Està plenament justificada la intenció de canviar de lloc alguns serveis importants. Remarquem, per una part, el trasllat dels Jutjats, la Policia Municipal i el Dipòsit de Detinguts a un futur edifici de l'Avinguda de la Llibertat, al costat de l'actual Telefònica. Per altra, Correus, el locutori telefònic, les oficines municipals d'informació i els Serveis Socials s'instal·larien a la Plaça de Sant Antoni; es tracta aquestos últims de serveis caracteritzats per l'atenció directa al públic, juntament amb la comunicació i informació. La concentració d'uns i altres en llocs de fàcil accessibilitat i centrals els permetria guanyar en eficàcia i operativitat.

Pel que fa als equipaments culturals, hem de destacar la creació d'un Centre Cultural -amb l'afegit d'alguns serveis assistencials- a l'edifici de l'antic convent de Sant Francesc. També, la instal·lació d'un Centre de Documentació Històrica del Maestrat a la plaça de Sant Telm; en aquest sentit, cal demanar el trasllat i definitiva catalogació a aquest darrer edifici -ja quasi acabat- de l'Arxiu Municipal, encara a hores d'ara en un estat lamentable. La remodelació i ordenació de la plaça de la Torre Ballester, i la seua futura utilització com a espai de lleure, implicarà la definitiva urbanització d'aquesta zona del perímetre urbà, que al llarg dels segles hem identificat amb aquell gran quadrat buit situat al sud-oest del recinte medieval.

En relació amb l'equipament escolar, està en construcció un cinqué centre d'EGB a l'Avinguda de Tarragona, al nord-est del casc urbà. Tanmateix, sembla que el Grup Sant Sebastià serà eliminat per a donar classes i quedarà com a edifici de propietat municipal. En relació amb això, no obstant, es poden fer algunes precisions i aportar quelques xifres. Per una part, es diu que aqueixos centres cobriran les necessitats d'un potencial d'habitants, que el Pla General preveu per al perímetre urbà en 24.000. Per al conjunt del municipi de Vinaròs, ja hem vist que la població roman practicamente estabilitzada, des de 1975, als voltants dels 17.500 habitants (quadre 17). Les projeccions que hem fet permeten apuntar que, en cas de mantenir-se les actuals tendències -i res no fa pensar a hores d'ara que vagen a canviar- la població creixerà molt lleugerament i, fet i fet, en una perspectiva de quinze o vint anys, seguirà sensiblement estabilitzada entorn a les 18.000 persones.

Tanmateix, més que el total de la població, ens interessa la seua distribució per grups d'edat; de manera especial, del grup de 0 - 14 anys -el d'edat escolar-, que és on els canvis recents han estat més espectaculars, en relació amb la forta caiguda de la natalitat ja engegada des de finals dels anys setanta. Així, els 4.327 xiquets i xiquetes, que residien a Vinaròs l'any 1975, havien esdevingut 4.178 l'any 1981 i només 3.777 el 1986; però, a més a més, les piràmides de població projectades indiquen que la previsió és que el 1991 en seran 3.466 i l'any 2001 viuran a Vinaròs 3.399 persones entre 0 i 14 anys. Per tant, si partim de la premissa de que, per exemple, l'any 1980 l'escolarització era completa al municipi, queda clara la davallada en xifres absolutes i relatives de la població escolar. Ara bé, poden adduir-se uns factors de millora, com el de la reducció de la massificació als centres, de la *ratio* professors/alumnes, i de la pròpia ubicació espacial, car el nou centre servirà la part nord del perímetre urba i la zona turística adjacent.

Pel que fa als equipaments sanitaris, hi ha que destacar la construcció de l'Hospital Comarcal, molt avançada. No cal estendre's en justificar la seua necessitat, en tot cas recordar el retard amb el que arribarà i insistir en què servirà una àrea important de població. En aquest sentit, cal preguntar-se per l'adequat del seu emplaçament. La zona del Camí de Sant Gregori -a la vora del ferrocarril- queda òbviament excèntrica, de la mateixa manera que ho estan els centres de Formació Professional i d'Educació Especial allí instal·lats. Les raons de disponibilitat de terrenys de propietat municipal, o el propi valor més reduït en cas d'haver de comprar-los, han estat potser decisives. En relació amb això, i per la seua significació des del punt de vista sòcio-sanitari, volem aportar unes xifres que reflexen el procés d'envelliment de la població de Vinaròs: l'any 1975 hi vivien 2.791 persones que superaven els seixanta anys, el 1981 ja n'eren 3.157 i cinc anys després 3.458; les previsions indiquen que l'any 1991 en seran 3.703, mentre que deu anys després es mantindrà estable la xifra de persones velles (3.716).

El Pla General estableix dos tipus de parcs urbans: els de caràcter obert i els especialitzats en instal·lacions esportives. En primer lloc, cal recordar que una de les herències greus del "desenvolupament" urbà de les darreres dècades ha estat el migrat creixement de les zones verdes, i més encara si el comparem amb l'augment demogràfic. Tampoc al llarg dels

anys vuitanta s'ha fet gran cosa en aquest sentit; només actuacions puntuals, i alguna de discutible rendabilitat econòmica. Fet i fet, potser precisament la manca d'un instrument urbanístic adequat ha mantingut aquestes i altres iniciatives paralitzades. En aquest sentit, el Pla General preten complir amb un doble compromís: el de legalitat, que estableix la provisió d'aquest tipus d'espai; el de racionalitat, que vol satisfer una necessitat sentida per la població.

El parc de l'Ermita, situat a 7 Km. del nucli urbà, presenta més aviat la tipologia d'un espai natural, que cal entendre'l com a autèntic pulmó del municipi, amb unes característiques i funcionalitat conegudes. En tot cas, cal demanar-se que passarà amb la qüestió de les urbanitzacions molt incipients que han sorgit en els darrers lustres a les vessants del Puig, emparades en la permisivitat del Pla General de 1965, ¿es paralarà o es permetrà la seua continuïtat?

El Pla General de 1987 qualifica 41,4 Ha. per a destinar-les a la creació del Parc Urbà del Camí Fondo, situat a la part nord-oest del nucli urbà, aprofitant el important buit existent entre les avingudes de Maria Auxiliadora i de la Llibertat, el carrer Rafels García i la N-340. Amb condicions òptimes d'accessibilitat i centralitat, aquest podria esdevenir el gran espai verd de la ciutat.

El Parc Urbà Marítim s'identifica en el plànol amb la prolongació del Passeig fins a la desembocadura del riu Servol. Els avantatges d'aquest espai, que serà guanyat en part a la mar, venen donats per la seua versatilitat d'ús, amb l'opció d'emplaçament del mercat del dijous, i d'altres serveis recreatius ambulants.

Pel que fa als equipaments esportius, el Pla General contempla l'ampliació del complex existent a hores d'ara a l'Avinguda de Tarragona, així com la creació d'un altre al Camí de Sant Gregori, junt a l'Institut de Batxillerat. Això quedarà completat amb altres instal·lacions puntuals, algunes de les quals ja existeixen a hores d'ara.

També s'estableix l'adquisició pública dels terrenys de la Plaça de Bous. Construida l'any 1864, es tracta d'un valor arquitectònic i històric de la ciutat. En relació amb això, es preten impulsar un Pla Especial de Reforma

Interior, per a resoldre aquest sector sud-oest del nucli urbà, remodelant els terrenys ocupats en l'actualitat per indústries i activitats inadequades amb l'entorn i el futur de la ciutat. En concret un parell d'indústries químiques, Foret i Fedesa, amb uns 200 treballadors a hores d'ara; en especial la primera, que va ser instal·lada l'any 1929, presenta un emplaçament massa cèntric. La reconversió d'aquest espai permetria la recuperació d'una important zona urbana.

Pel que fa a la infraestructura viària, cal remarcar que, en funció de l'especulació i apropiació amb finalitat immobiliària o agrícola al llarg de les darreres dècades, la xarxa viària municipal ha estat agredida. El Pla General aplica normes per a evitar-ho, i preten fer inventari de tots els camins i similars del terme.

La vialitat urbana no respon eficaçment a les necessitats que li són pròpies. L'amplària mínima de qualsevol vial hauria d'oscil·lar entre 14 i 16 metres. Actualment només les avingudes de la Llibertat, del País Valencià i de Pius XII, i els passejos Marítim i de Jaume I tenen aquest ample; les carreteres de les zones turístiques compten entre 7 i 9 metres d'amplària. El Pla projecta la correcció d'aquestes deficiències, en la mesura del possible. Ara bé, com és obvi els vials edificats no podran modificar-se. Una vegada més ens trobem amb l'herència dita i repetida. La carretera de la costa nord n'és un bon exemple, no cal més que observar el seu traçat, amb moltes corbes i d'amplària oscil·lant.

En aquest sentit, està prevista l'apertura d'un vial de 20 metres d'amplària, que travessarà el nucli urbà paral·lel a la N-340, des del riu fins a l'avinguda de Pius XII. Enllaçarà, per una part, amb el futur passeig paral·lel al riu al nord del nucli; per altra, amb el carrer Febrer de la Torre, completant la circumvalació del perímetre urbà. Però també quedarà connectat aquest vial amb el que travessarà tota la zona turística nord, des del Servol fins a Sol de Riu, que servirà per al futur desenvolupament urbanístic d'aquesta franja paral·lela a la N-340, que és la que compta a hores d'ara amb menys densitat d'edificacions i està qualificada com a Sòl Urbanitzable No Programat.

Es fa també una proposta integral de sanejament, depuració i vertit de les aigües residuals del futur aglomerat urbà (nucli i zones turístiques). El

Pla General estableix dues instal·lacions separades de sanejament, que comptarien amb depuradora i vertirien a la mar mitjançant emissaris submarins; l'una al costat del riu Cérvol, que recolliria els residus del casc urbà i de la zona turística nord; l'altra a la vora del barranc d'Aiguaoliva, que arreplegaria les de la zona turística sud i les industrials. Es tracta d'un projecte ambiciós, però necessari. Tanmateix, cal recordar que es prioritaria la solució del sanejament bàsic de les zones turístiques: 2.500 habitatges sense aigua potable ni clavegueram. Aquest assumpte va molt lent: a hores d'ara està en obres l'abstiment dels serveis suara esmentats a la zona nord, des del riu Servol fins al barranc del Saldonar.

BIBLIOGRAFIA

ALBIOL VIDAL, S. (1981): *Establiments de Vinaròs de 1647-1648. Un estudi de dret foral valencià*, Tesi de Llicenciatura inèdita, València, Facultat de Dret, 304 ff.

BADENES MARTÍN, M.A.; BERNAT MARTÍ, J.S. (1987): "Los pobladores del Maestrat desde el siglo XVI hasta nuestros días", *I Congrés d'Història del Maestrat, Vinaròs*, pp. 353-377.

BAILA PALLARÉS, M.A. (1983): *Dinàmica y estructura de la població de Vinaròs (1857-1981)*, Vinaròs, Ajuntament, 184 pp.

BAILA PALLARÉS, M.A. (1984a): "Población inmigrada en Vinaròs y su distribució en el espacio urbano", *Cuadernos de Geografía*, núm. 34, pp. 99-118.

BAILA PALLARÉS, M.A. (1984b): "Notas sobre el desarrollo urbano de Vinaròs", *Cuadernos de Geografía*, núm. 35, pp. 189-210.

BAILA PALLARÉS, M.A. (1987): "El procés de transició demogràfica al nord del País Valencià: el cas de Vinaròs", *I Congrés d'Història del Maestrat, Vinaròs*, pp. 63-73.

BARCELÓ, M.C. ; DOMINGO, C. ; TEIXIDOR, M.J. (1984): "El papel de las ciudades en la configuración del Reino de Valencia", *Cuadernos de Geografía*, núm. 34 , pp. 63-80.

BAZZANA, A.; GUICHARD, P. (1987): "Estructures del poblament i organització de l'espai", *Ullal. Revista d'Història i Cultura*, núm. 11, pp. 40-50.

BERNAT MARTÍ, J.S. (1983): "Una muestra de la estructura demogràfica valenciana a mediados del siglo XVIII. Vinaròs en 1754", *Estudis*, núm. 9, pp. 157-203.

BERNAT MARTÍ, J.S. ; ROMEU LLORACH, J. (1984): "Sectores económicos y distribución urbana. Vinaròs en 1754", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 8.

BORRÀS JARQUE, J.M. (1979): *Història de Vinaròs*, Tortosa, "Amics de Vinaròs" i Ajuntament (reedició), 656 pp.

- BOVER PUIG, J. (1980):** "¿Torre d'En Borràs o d'En Cifré?", *Setmanari Vinaròs*, núm. 1.152.
- BURRIEL DE ORUETA, E.L. (1971):** "Desarrollo urbano de Castellón de la Plana", *Estudios Geográficos*, núm. 123, pp. 189-290
- BURRIEL DE ORUETA, E.L. (1977):** "Crecimiento demográfico en las comarcas del País Valenciano en el siglo XVIII", *Cuadernos de Geografía*, núm. 21, pp. 1-20.
- CAPEL, H. (1977):** *Capitalismo y morfología urbana en España*, Barcelona, Libros de la Frontera, 142 pp.
- CARTER, H. (1983):** *El estudio de la Geografía Urbana*, Madrid, I.E.A.L., 578 pp.
- CASTELLÓ TRAVER, J.E. (1978):** *El País Valenciano en el Censo de Floridablanca (1787)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 474 pp.
- CAVANILLES, A.J. (1797):** *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, Imprenta Real, 2 vols.
- CODINA ARMENGOT, E. (1966):** *Reseña histórica del puerto de Vinaroz (1866-1966)*, Vinaròs, Ayuntamiento, 75 pp.
- CONSTANTE LLUCH, J.L. (1975):** "El piedemonte costero de Vinaròs-Benicarló", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. LI, pp. 244-273
- CHUECA GOITIA, F. (1970):** *Breve historia del urbanismo*, Madrid, Alianza Editorial, 243 pp.
- ESCOLANO, G. (1611):** *Década primera de la Historia de Valencia*, Universidad de Valencia, Departamento de Historia Moderna, Edición Facsímil (1972).
- ESTEBAN NOGUERA, J. (1980):** *Elementos de ordenación urbana*, l'Hospitalet, Col.legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 195 pp.
- FERRER ROMERO, V. (1979):** "La otra arquitectura, I y II", *Setmanari Vinaròs*, núms. 1.105 i 1.108.
- FLORES, C. (1974):** *Arquitectura popular española*, Madrid Aguilar, tomo IV.
- FORNER VALLS, E. (1984):** *Creixement urbà de Vinaròs al segle XX*, text inèdit, 34 ff.
- GARCIA, F. ; GIMENO, F. (1982):** *La Carta de Població de Vinaròs (1241)*, "Amics de Vinaròs", 43 pp.
- GÓMEZ SANJUÁN, J.A. (1980):** "El nombre de las torres de Vinaròs", *Setmanari Vinaròs*, núm. 1.157.
- GÓMEZ SANJUÁN, J.A. (1981):** "¿Donde estaba el primitivo Vinaròs?", *Setmanari Vinaròs*, núm. 1.198.

- GÓMEZ SANJUÁN, J.A. (1987):** "El puerto de Vinaròs en el siglo XVI", *I Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, pp. 325-343.
- GORMSEN, E. (1984):** "Repercusiones del boom de los años sesenta en el urbanismo español", *Estudios Geográficos*, núm. 176, pp. 303-327.
- GUINOT, E. (1986):** *Feudalismo en expansión en el norte valenciano*, Castelló, Diputació Provincial, 300 pp.
- GUINOT, E. (1987):** "La lluita per la creació dels municipis medievals al Maestrat. El cas de Peníscola, Benicarló i Vinaròs", *I Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, pp. 181-195.
- GUINOT, E. (1988):** "Demografia medieval del nord del País Valencià", *Estudis sobre la població del País Valencià*, València, vol. I, pp. 229-249.
- GUSI JENER, F. (1977):** "El Puig de Vinaròs: nuevo yacimiento ibérico con materiales fenicios", *Setmanari Vinaròs*, núm. 1.076
- HERNÁNDEZ SORIANO, T. (1987):** "Acentuación de los contrastes durante el siglo XIX en el norte del País Valenciano", *I Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, pp. 265-279.
- LÓPEZ GÓMEZ, J. (1968):** "El puerto de Vinaroz", *Estudios Geográficos*, núm. 110, pp. 5-101.
- LÓPEZ OLIVARES, D. (1990):** *Espacio turístico y residencial en las tierras castellonenses*, Castellón, Sociedad Castellonense de Cultura, 256 pp.
- MADOZ, P. (1850):** *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 16 vols.
- MATEU BELLÉS, J.F. (1982):** *El Norte del País Valenciano. Geomorfología litoral i prelitoral*, Valencia, Sección de Geografía, 286 pp.
- NADAL, F. (1982):** "Poder municipal y espacio urbano", *Geocrítica*, núm. 37, 42 pp.
- OLIVER FOIX, A. (1977):** "Los Iberos en el Puig, I y II", *Setmanari Vinaròs*, núms. 1.045 i 1.055.
- OLIVER FOIX, A. (1982a):** "La estructura agraria de Vinaròs en 1811", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tomo LVIII, pp. 109-131.
- OLIVER FOIX, A. (1982b):** *Las epidemias coléricas del siglo XIX en Vinaròs*, Vinaròs, Ajuntament, 120 pp.
- OLIVER FOIX, A. (1987):** "Los yacimientos arqueológicos de Vinaròs", *I Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, pp. 95-125.

- ORTELLS CHABRERA, V. (1987):** *Geografía urbana y del poblamiento en la Plana de Castelló*, Castelló de la Plana, Ayuntamiento, 654 pp.
- PALACIOS BOVER, J.M. (1986):** *Aproximación a Vinaròs. Memoria*, Vinaròs, Ajuntament, 296 pp.
- PEÑIN, A. (1983):** *La ordenación del territorio en la Comunidad Valenciana: la planificación urbanística*, Valencia, I.E.A.L., 256 pp.
- PÉREZ CASADO, R. ; PÉREZ MONTIEL, M. (1971):** *L'economia del Baix Maestrat*, Barcelona, Servei d'Estudis de Banca Catalana, 51 pp.
- PÉREZ PUCHAL, P. (1978):** *Geografía de la població valenciana*, València, l'Estel, 170 pp.
- PIQUERAS HABA, J. (1981):** *La vid y el vino en el País Valenciano*, València, Institució Alfons el Magnànim, 344 pp.
- PIQUERAS HABA, J. (1985):** *La agricultura valenciana de exportación y su formación histórica*, Madrid, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, 249 pp.
- RAFELS GARCIA, J. (1908):** "Fundación de Vinaròs", *Revista San Sebastián*, núm. 4.
- ROMEU LLORACH, J. (1981):** *El sistema fiscal valenciano (1715-1823)*, Vinaròs, Gráficas Balada, 172 pp.
- ROMEU LLORACH, J. (1985):** "Notas para el estudio demográfico de Vinaròs (siglos XVIII-XIX)", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 10.
- ROSSELLÓ VERGER, V.M. (1969):** *El litoral valencià. I. El medi físic i humà. II. Aspectes econòmics*, València, l'Estel, 2 vols., 171+133 pp.
- ROSSELLÓ VERGER, V.M. (1984):** *Cinquanta-cinc ciutats valencianes*, Universitat de València, Secretariat de Publicacions, 280 pp.
- ROSSELLÓ VERGER, V.M. (1987):** "Villas planificadas medievales del País Valenciano", *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 7, pp. 509-525.
- SARTHOU CARRERES, C. (1915):** *Geografía General del Reino de Valencia*, (F. Carreras Candi, Director), Barcelona, Ed. Alberto Martín, vol. IV, 1.087 pp.
- SORRIBES, J. (1978):** *Crecimiento urbano y especulación urbana*, Valencia, Almudín, 95 pp. + apéndices.
- SORRIBES, J. (1985):** *Desarrollo capitalista y proceso de urbanización en el País Valenciano (1960-1975)*, Valencia, Institució Alfons el Magnànim, 358 pp.
- TEIXIDOR DE OTTO, M.J. (1976):** *Funciones y desarrollo urbano de Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim, 414 pp.

TEIXIDOR DE OTTO, M.J. (1982): *València, la construcció d'una ciutat*, València, Institució Alfons el Magnànim, 145 pp.

TERÁN, F. (1978): *Planeamiento urbano en la España contemporánea. Historia de un proceso imposible*, Barcelona, Gustavo Gili.

VERA REBOLLO, J.F. (1987): *Turismo y urbanización en el litoral alicantino*, Alicante, Instituto de Estudios Juan Gil-Albert y Diputación Provincial, 441 pp.

VICIANA, M. (1563): *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, Universidad de Valencia, Departamento de Historia Moderna, Edición Facsímil (1972-1978), 5 vols.

VILA, S. (1984): *La ciudad de Eiximenis: un proyecto teórico de urbanismo en el siglo XIV*, Valencia, Diputación Provincial, 157 pp.

VILLAR MIRALLES, E. (1887): *Memoria sobre valoraciones de la provincia de Castellón (Aduana de Vinaroz)*, Vinaròs, 23 pp.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	9
1. ELS ORÍGENS I EL DESENVOLUPAMENT MEDIEVAL: SEGLES XIII, XIV I XV.....	13
1.1. De l'alqueria musulmana a un recinte regular emmurallat.	13
1.2. Localització de torres i carrers. Problemes de toponímia.	20
2. ELS SEGLES XVI, XVII i XVIII: LA PROGRESSIVA CONFIGURACIÓ DE LA VILA MODERNA.	25
2.1. L'aparició dels ravals com a resposta al creixement.	25
2.2. Població i economia. Importància dels gremis.	27
2.3. El Segle XVIII: expansió urbana deguda al creixement econòmic i demogràfic.	30
3. EL SEGLE XIX I LA PRIMERA MEITAT DEL XX: PERSISTÈNCIA DE LES MURALLES CARLINES.....	35
3.1. El Segle XIX: Construcció de les noves muralles i relentiment del creixement poblacional i econòmic.....	35
3.2. Desenrotllament urbà molt tímid al llarg del període 1900-1960.	44
4. ESPECTACULAR DESENVOLUPAMENT URBÀ DE 1960 ENÇÀ, EN FUNCIÓ DE LA IMMIGRACIÓ I DEGUT A LA INDUSTRIALITZACIÓ I EL TURISME.	51
4.1. Creixement horitzontal: un intent de quantificació.	51
4.2. La industrialització i el turisme com a causes bàsiques de la immigració i el consegüent creixement urbà.	56
4.3. L'evolució de la morfologia urbana: un creixement desarticulat.	71
4.4. Tipologies urbanes.....	77
5. LA MODERACIÓ RECENT DEL CREIXEMENT I EL NOU PLA GENERAL D'ORDENACIÓ URBANA.	81
5.1. Moderació del creixement i necessitat de la planificació urbana.	81
5.2. El Pla General de 1987: repercussions futures en l'evolució i distribució de l'espai urbà.....	87
BIBLIOGRAFIA.	95

Aquesta publicació
s'acabà d'imprimir
el dia de la Mare de Déu del Pilar
dotze d'octubre de 1990
als tallers de Gràfiques Montañés

